

FIKHU'L-EVLEVİYYÂT
(ÖNCELİKLER FIKHI)

KAYNAKLARI ve KURALLARI

Menba yayınları: 4

Dr. M. Rahmi Telkenaroğlu

fikhu'l-evleviyyât
(öncelikler fikhi)
kaynakları ve kuralları

© Menba yayınları

isbn
978-605-88607-2-8

editör Adem Ceylan

dizgi M. Rahmi Telkenaroğlu
düzeltili Adem Ceylan
sayfa düzeni H.İbrahim Ceylan
kapak Ali Osman Koca
baskı cilt Şelale Ofset
0332 342 07 88 KONYA

Ekim 2010

FIKHU'L-EVLEVİYYÂT (ÖNCELİKLER FIKHI)

KAYNAKLARI ve KURALLARI

Dr. M. Rahmi Telkenaroğlu

KISALTMALAR

a.e.	Aynı eser
a.mlf.	Aynı müellif
a.y.	Aynı yer
b.	İbn, bin
Bkz.	Bakınız
By.	Basım yeri yok
Çev.	Çeviren
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB.	Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	Editör
h.	Hicrî
haz	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
Krş.	Karşılaştırınız
m.	Miladi
mad.	Madde
MÜİFV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Mv.F.	el-Mevsû'atü'l-fikhiyye
Nşr.	Neşreden
s.	Sayfa
s.a.s.	Sallallâhu aleyhi ve sellem
ts.	Tarihsiz
v.	Vefat tarihi
vd.	Ve diğerleri/Ve devamı
vb.	Ve benzeri
vs.	Ve sâire

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
GİRİŞ	11

Birinci Bölüm

“FIKHU’L-EVLEVİYYÂT”IN TANIMI, KAPSAMI, ÇIKIŞ SEBEPLERİ	17
I. “Fıkhu'l-evleviyyât”ın Tanımı ve kapsamı	17
II. “Fıkhu'l-evleviyyât”ın Çıkış sebepleri.....	23
A. Şer’î amellerin mertebelerinde ve İslami ilimlerde ortaya çıkan anlayış problemleri.....	23
1. Tefsir alanında meydana gelen değişim	23
2. Hukukî alanda ortaya çıkan karmaşa.....	25
3. Tasavvufta görülen bozulmalar.....	28
4. Müslüman toplumlar arasında ortaya çıkan amelî/fiilî karmaşa.....	31
B. Din hizmetleri ve dinî rehberlik yapılırken merhale ve önceliklere riayet prensibine ihtiyaç duyulması.....	33
III. “FIKHU’L-EVLEVİYYÂT”IN KAYNAKLARI VE BU KAYNAKLARDAKİ EVLEVİYYET İLKELERİ.....	35
A. KUSURSUZ BİR EVLEVİYYET MİHENGİ OLARAK KUR’ÂN-I KERİM.....	35
B. MÜMİNLERİ EVLEVİYYETE YÖNELTEN ÂYET VE HADİSLER.....	42
1. Kur’ân-ı Kerim’de müminleri evlâ olanı (önceliği olanı) tercih etmeye yönelten âyetlerden bazıları.....	42
2. Müminleri evlâ olanı (önceliği olanı) tercih etmeye yönelten hadislerden bazıları	49

C. NASLARDA EVLEVİYYET İLKELERİ	53
1. Usûl Furûya, iman amele göre öncelik hakkına sahiptir.....	53
2. Nitelik sayıdan önemlidir	56
3. Muhteva şekilden önemlidir.....	61
4. Güzel bir söz peşinden eziyet gelen sadakadan evlâdır.....	65
5. Vaciblerin hemen îfâsı ertelenmesinden evlâdır.....	67
6. Daha üstün olan tercih edilir	69
7. Teberru ve nafilâ türü ibadetlerde gizlilik bu ibadetleri açıktan yapmaktan daha hayırlıdır	71
8. Barış ortamı savaş ortamından hayırlıdır	72
9. Ana-Babaya itaatın nafilâ cihada göre evleviyyeti vardır.....	75
10. Köle de olsa mümine bir kadınla evlenmek hür de olsa müşriğe bir kadınla evlenmekten evlâdır	77
11. Borçlunun borçtan ibrası bu borcun ertelenmesinden evlâdır	80

İkinci Bölüm

ŞER’İ HÜKÜMLERİN ÇATIŞMASI HALİNDE DEVREYE GİREN “FIKHU’L-EVLEVİYYÂT” KURALLARI.....	83
I. KURAL: Maslahatı çok olan maslahatı az olana nispetle öncelik hakkına sahiptir.....	91
II. KURAL: Mefsedeti çok olan, kaçınma yönüyle mefsedeti az olana göre öncelik hakkına sahiptir	102
III. KURAL: Mefsedetten sakınma eşit olduğu bir durumda, maslahatı tahsil etmeye öncelenir.....	115
IV. KURAL: Maslahat, mefsedet ile çatışırsa baskın olan taraf öncelenir.....	117
V. KURAL: Maslahatı genel olan maslahatı özel olana öncelenir.....	125
VI. KURAL: Farzlar nafilâlere, usûlü’-d-dîn konuları furû konularına öncelenir.....	129

VII. KURAL: Maksad hükümler vesîle hükümlere öncelenir.....	133
VIII. KURAL: Kendisine bazı mefsedetlerin eşlik ettiği zarûrî ve hâcî mübahların elde edilmesi terk edilmesinden evlâdır.....	137
IX. KURAL: Şer'î hüküm ve amellerde ihtiyata en yakın olan görüş diğerlerine öncelenir.....	140
X. KURAL: Fevrî olan hükümler müterâhî olana tercih edilir. ...	141
XI. KURAL: Mudayyak vakitli vacib, mutlak vakitli vacibe öncelenir.....	142
XII. KURAL: Topluma faydası dokunan ibadetler kişisel ibadetlere öncelenir.....	143
XIII. KURAL: Vacibi kaza, nafileyle meşgul olmaktan evlâdır...	145
XIV. KURAL: Vaktinin geçmesinden korkulan ibadet, böyle bir tehlike taşımayan ibadete göre öncelik hakkına sahiptir.....	146
XV. KURAL: Bir zararı insandan savmak aynı zararı hayvandan savmaktan evlâdır	147
XVI. KURAL: Vakti daralmış farzı edâ vakti geçmiş farzı kazadan evlâdır	148
XVII. KURAL: İhtiyaç sahibi ihtiyacı olmayana öncelenir.....	149
XVIII. KURAL: Dindar insanlara ihsanda bulunmak günahkâr kişilere ihsanda bulunmaya öncelenir.....	150
XIX. KURAL: Hükümü özel olan, hükümü daha genel olana tercih edilir	151
XX. KURAL: Telâfisi zor olan, başka bir şekilde telâfisi mümkün olana tercih edilir	152
XXI. KURAL: İştîyak ve rızayla yapılan ibadet, meşakkatle ve gönülsüz olarak yapılan ibadete öncelenir.....	152
SONUÇ.....	155
BİBLİYOGRAFYA.....	157

ÖNSÖZ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ

عَلَى نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ

İçinde bulunduğumuz modern çağın Müslümanları, İslam'ı algılayış tarzında meydana gelen, dinin kaynak ve maksadına ilişkin karmaşa sebebiyle, gerek teorik olarak düşünsel hayatta, gerek dinin pratik yönünü ilgilendiren ibadetlerde ve gerekse davet çalışmalarında hangi unsurlara öncelik vereceklerinin tahayyürü içindedirler. İslam dininin öncelikleri hakkındaki bu algı ihtilalinin sebeplerini; son iki asırdır süregelen ve kaynağını Batıdan alan kültür öğelerinin Müslüman toplum üzerindeki tahakkümüne, Müslümanların iki temel kaynağı (Kuran-Sahih hadis) göz ardı etmelerine, mezhep-meşrep taassubuna, felsefe ve tasavvufun menfi tesirleri gibi faktörlere ircâ etmek mümkündür.

Çağlar boyu İslam toplumu içinde kümelenmiş meşreplerden kimisi dinin ruhani/mistik yönünü yegâne kurtuluş çaresi saymakta, kimisi siyasi erki kullanarak yukardan inmeçi projeleri var gücüyle desteklemekte, bazıları çalışmalarını İslam'ın akâid değerleri üzerinde yoğunlaştırmakta ve sadece bunu yeterli görmekte, bazıları ise İslam'a ait bir iktidar dili oluşturmayı ihmal edip tepkisel karakterli muhalif söylemi dillendirmeyi temel gaye edinmektedir. Neticede dev aynasında görünen başı büyük gövdesi küçük ya da kolları uzun ayakları kısa olan bir vücut manzarasını anımsatan hilkat garibesi bir İslam profili karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir fıkri

anarşi içinde her grup kendi elindekiyle yetinmekte; bütünsel, objektif ve İslam'ın bütün değerlerine hakkını veren nazariyeler geliştirmekten aciz kalmaktadır. "De ki: 'Ey gökleri ve yeri yaratan, gaybı ve şehadeti bilen Allah! Anlaşmazlığa düştükleri şeylerde kullarının arasında sen hüküm vereceksin.' " (Zümer Sûresi 39/46)

Bu noktada önemli bir boşluğu doldurmayı hedefleyen *fıkhu'l-evleviyât* (öncelikler fıkhu), İslam toplumunun ve Müslüman ferdin İslam dininin buyruklarını yaşarken ve çevresine bu dinin evrensel mesajını aktarırken dikkat edeceği unsurları önem (öncelik, evleviyet) sırasına vurgu yaparak işleyen, İslam'ın aslı kaynak ve maksatları ışığında İslam Hukuk Usûlüne bağlı olarak son zamanlarda gelişen bir disiplindir.

Eser giriş, iki bölüm ve sonuçtan teşekkül etmekte olup giriş kısmında; "*fıkhu'l-evleviyât*"a duyulan ihtiyaç, bu alana emek veren şahsiyetler ve istifade edilen kaynaklara kısaca temas edilmiştir. Birinci bölümde; tarifi, kapsamı, çıkış sebepleri ve iki ana kaynağı olan Kur'an ve Hadîs'ten bu bilime ait bazı prensipler tespit edilmiştir. İkinci bölümde ise şer'î hükümlerin çatışması halinde mükellefin tereddütte kaldığı iki durumdan hangisine öncelik vermesi gerektiğine dair temel kurallar hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bu bölümle hedeflediğimiz aslı amaç dinî hükümleri uygularken mükellefin iki çelişik durum arasında hangisini tercih edeceğine dair yolunu aydınlatıcı öneriler sunmaktır.

Tevfik ve hidayet yalnız Allah'tandır.

Dr. M. Rahmi TELKENAROĞLU
Konya - 2009

GİRİŞ

“Fıkhu'l-evleviyât”a duyulan ihtiyaç, Bu alana emek veren şahsiyetler ve İstifade edilen kaynaklar

Din nazarında ahlaki değerler, hükümler ve ameller aynı mertebede olmayıp¹ aslı-fer'î, efdal-mefdûl, erkân-mükemmilât gibi farklı mertebeye ve derecelendirmeler altında incelenmektedir.² Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde amellerin bu farklı derecelendirmelere tabi tutularak değerlendirildiğini açıkça görebiliriz.

“Hacılara su dağıtmayı ve Mescid-i Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman eden ve Allah yolunda cihad eden gibi mi saydınız? Allah katında bir olmazlar. Allah zulmeden bir topluluğa hidayet vermez.”³ “Allah mallarıyla ve canlarıyla cihad edenleri oturanlara göre derece olarak üstün kılmıştır.”⁴ “De ki hiç bilenlerle bilmeyenler eşit olur mu?”⁵ “Allah katında en kıymetlidir en takvalı olanınızdır.”⁶ gibi âyetlerde bu fark vurgulanmaktadır. Hadislerde ise imanın altmış ya da yetmiş şubesinin

olduğu ifade edilmiş⁷, ashâb-ı kirâm da sık sık “Hangi amel Allah'a daha sevgilidir?” ya da “Hangi amel daha faziletlidir?” gibi sorularla Allah katında en değerli olan amelleri aramaya gayret etmişlerdir.

Kur'ân ve sünnette evleviyâtın (öncelikli meselelerin) temel prensipleri belirlenmekle beraber bu temel prensiplerden, günümüzde kendisini gösteren önemli dinî problemleri çözmeye yönelik yol gösterici kurallar tespit etme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Gerek davet çalışmalarında gerekse şer'î-amelî hükümler pratiğe dökülürken hangi şeylerin diğerlerine nispetle öncelik hakkına sahip olduğunu belirlemeyi hedefleyen “fıkhu'l-evleviyât”ın ortaya çıkış sebeplerini üç noktada toplayabiliriz:

1) İslami çalışmalar ve tebliğ faaliyetlerinde öncelikli meselelere eğilen, hangi konuların daha fazla işlenmesi gerektiği hususunda yol gösteren müstakil çalışmaların bulunmaması.

2) Mefsedet (zarar) ve maslahatların (fayda) eş zamanlı olarak birbiriyle çokça temasta bulunduğu bu devirde, çatışan şer'î amellerin/hükümlerin hangi kıstaslara göre tercih edileceğine dair kurallar tespit etme gereksinimi. İslam ümmeti bugüne kadar özellikle şu yedi noktada evleviyet kurallarına aykırı bazı davranışlar sergilemiştir:

a) Müslümanlar son birkaç asırdır bilim teknik ve savunma sektörleri, fıkhi ictihad ve naslardan ahkâm istinbatı, İslami davet ve şura, diktatör ve otokratik yönetim sistemleriyle mücadele gibi ümmetin genelini ilgilendiren farz-ı kifâye çalışmaları ihmal etmişlerdir.

b) Kur'ân-ı Kerîm'in bazı ayetlerde namaz ve zekat gibi İslam'ın iki temel ibadetine nispetle öncelik verdiği *emr-i bi'l-*

¹ Ebu Hâmid el-Ğazâlî (v.505/1111), bu mertebelere uymanın önemiyle ilgili olarak “Hayırlar arasında önem sırasını gözetmemek bir tür şer'dir.” demektedir. Ğazâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, III/400-404. İmam Şâtîbî de (v.790/1388) bir Müslümanın, vâcib, nedb, haram, mekruh, kat'î, zannî, asl, fer', zaruri ve gayr-ı zarûrî gibi mertebeye, hüküm, netice ve itibar açısından farklı konumlarda olan hususlara dikkat etmesi, ardından da bu konum ve sıraya riayet etmek suretiyle Şâri'in hidayetine muhalefete ortaya çıkacak büyük hatalara düşmekten sakınması gerektiğini vurgulamaktadır. Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, III/183-190.

² Yûsuf el-Karadâvî, “Fî fıkhi'l-evleviyât: Dirâsetün cedîde fî dav'i'l-Kur'âni ve's-sünne”, s.10. Karadâvî'nin bu eseri Türkçeye çevrilmiştir. Bkz. Yusuf Karadâvî, *Öncelikler Fıkhu*, Çev. Abdullah Kahraman, İstanbul, İz Yayıncılık, 2007.

³ Tevbe 9/19.

⁴ Nisâ 4/95.

⁵ Zümer 39/9.

⁶ Hucurât 49/13.

⁷ Buhârî, *İmân*, 3; Müslim, *İmân*, 57; Ebu Dâvûd, *Sünnet*, 14; Tirmizî, *İmân*, 6; Müsned, II/379.

*ma'ruf nehy-i 'ani'l-münker*⁸ gibi farz-ı ayn hükümleri ihmal etmişler ya da gereken değeri vermemişlerdir.

c) İslam'ın bazı rükünlerine diğer bazı rükünlerinden çok daha fazla önem vermişlerdir. Örneğin oruca namazdan, namaza da zekâtan.. İslam toplumlarında Ramazan ayında oruç tutmayan çok az kişi olmasına karşın namaz kılmayanlar ekseriyeti teşkil etmektedir. Zekât da Kur'an-ı Kerîm'de hep namazla beraber zikredilmesine karşın maalesef namaz kadar ilgi görmemektedir.⁹

d) Bazı nafilere farzlar ve vaciblerden daha fazla önem vermişlerdir.

e) Namaz ve zikir gibi ferdi ibadetlere cihad, fıkıh, takva üzere yardımlaşma, sabrı ve merhameti tavsiye, adalet ve meşveret gibi içtimâî ibadetlerden daha fazla önem vermişlerdir.

f) Furuata (şer'î ameller, uygulamalar) itina göstermişler, usulü (akide, iman, tevhid, ihlas) göz ardı etmişlerdir.

g) Toplumda yaygın haramlarla mücadele yerine mekruhlar ve üzerinde ihtilaf bulunan şüpheli şeylerle mücadeleyi tercih etmişlerdir. Örneğin şirk, sihir, kabirleri mescid edinme ve ölülere adak sunma gibi tevhid inancına aykırı günahlar, zulüm, haksız kazanç, dolandırıcılık, israf, milli serveti yağma etme, sınıfsal ayrımcılık gibi sosyal-siyasal problemlerle uğraşmak dururken fotoğraf çekme ve musikinin hükmü, elbisenin boyu ve rengi gibi meselelerle meşgul olup vakit zayi etmişlerdir.¹⁰

3) İslam'a hizmet etmeyi gaye edinen ekol, cemaat ve yönelimlerden kimisinin eğitime, kimisinin siyasete, bazıları-

nın itikadi sahaya, bazılarının ise sadece zikir ve evrada yönelmesi sebebiyle toplumda ortaya çıkan karmaşayı bertaraf etme ve bu konuda yöntem belirleme ihtiyacı.¹¹

Bu zikredilen konulardaki toplumsal açıkları kapatmak için birçok âlim ve müfekkiri kafa yormuş bu alanda bazı eserler telif etmişlerdir. Son asır ıslahatçılarının hayatlarını ve eserlerini mütalaa eden kişi her birinin belli sahalara emek verdiklerini ve evleviyâtlarını belli mevzular üzerinde yoğunlaştırdıklarını görür. *Yusuf el-Karadâvî* modern asrın yetiştirdiği belli başlı şahsiyetlerin evleviyât konularını şu şekilde tespit etmektedir:

Hasan el-Bennâ (v.1949): Taklitçilerin elinde bozulmaya yüz tutmuş İslam anlayışını şeriat-akide, din-devlet dengesini kurarak tashih etmeye çalıştı.

Cemâluddîn el-Afğânî (v.1315/1897): Yazdığı eserler ve makaleler ile Ümmeti uyandırmaya ve sömürgeciliğe karşı harekete geçirmeye çalıştı.

Muhammed Abduh (v.1905): Müslümanları taklit bataklığından kurtarmaya ve selef yöntemiyle İslam anlayışını hâkim kılmayı amaçladı.

Muhammed b. Abdulvahhâb (v.1206/1791): İslamın akide yönüne ağırlık verdi ve tevhid inancını şirkten ve hurafelerden koruma adına kitaplar yazdı.

Muhammed el-Ğazâlî (v.1996): İslam dininin Müslümanlar nezdinde asırlar boyu kazandığı parçalı görünümü bertaraf edip İslama yönelik bütüncül ve dengeli bir bakış açısını kazandırmak için uğraştı.¹²

⁸ Tevbe 9/71 ; Âli İmrân 3/110.

⁹ Hz. Ebubekir zekat vermeyenlerle ilgili olarak "Vallahi namazla zekatın arasında ayıranlarla savaşa çağım." demiştir. Buhârî, *Zekât*, 1 ; Müslim, *İmân*, 32 ; Ebu Dâvûd, *Zekât*, 1 ; Tirmizî, *İman*, 1 ; Nesâî, *Zekât*, 3.

¹⁰ Karadâvî, a.e., s.23-25.

¹¹ Muhammed el-Vekîlî, *Fıkhu'l-evleviyât: Dirâsetün fi'd-davâbit*, s.1-2. Gözleme dayalı bu ifadelerin subjektif değerlendirmeler olduğu düşünülebilir. İslam aleminin genel durumu hakkında yapılan bu ve buna benzer değerlendirmeler ispata muhtaç somut veriler gibi düşünülmemeli, bunların yalnızca vakıyı tespiti yönelik kişisel düşünceler olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

¹² Karadâvî, a.e., s.273-293. Ayrıca bkz. Ahmed Emin, *Yevmu'l-İslam*, s.32.

Türkiye’de ise *Said Nursî* (v.1960), pozitif-ateist felsefe akımlarıyla kirlenen zihinleri şüphelerden temizlemek, iman esaslarını akli izahlarla ispatlamak ve dinî inancı güçlendirerek taklitten tahkike çıkarmak için olanca çabayı sarf-etmiştir.¹³

Araştırmamda istifade ettiğim kaynaklar meyanında; öncelikle Muhammed el-Vekîlî’nin doktora tezi olarak hazırladığı ve bu konuda yapılmış ilk müstakil çalışma olan “*Fıkhu’l-evleviyyât: Dirâsetün fi’l-davâbit*” eserinden özellikle sistematik açıdan ve literatür tespitinde önemli ölçüde istifade ettim. Ayrıca genç nesillere yol gösterici fikirleri ve engin tecrübeleriyle yardımcı olan Yûsuf el-Karadâvî’nin “*Fî fıkhi’l-evleviyyât: Dirâsetün cedîde fi’l-Kur’âni ve’s-sünne*” ismini taşıyan çalışmasından da oldukça yararlandım.

İmam Şâtıbî’nin (v.790/1388) “*el-Muvâfakât*” adlı eseri, İzz. b. Abdisselâm’ın (v.660/1261) “*Kavâ’idu’l-ahkâm*”, Suyûtî (v.911/1505) ve İbn Nüceym’in (v.970/1562) “*el-Eşbâh ve’n-nezâir*”, Karâfî’nin (v.684/1285) “*el-Furûk*”u, İbn Teymiye (v.728/1327) ve İbn Kayyım’ın (v.751/1350) bazı eserleri de bu sahanın önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Fıkhu’l-evleviyyât alanında istifade edilebilecek eserler arasında evâil (ilkler) kitaplarını da zikredebiliriz. Örneğin Suyûtî’nin “*el-Evâil ilâ ma’rifeti’l-evâil*”, Ebu Bekr Ahmed en-Nebîl’in (v.287/900) ve Ebu Hilâl el-Askerî’nin (v.395/1005) “*el-Evâil*”leri evâil hakkında yazılmış en meşhur kitaplardır.

¹³ Said Nursî’nin eserlerini kaleme almakla hedeflediği düşüncelerini görmek için bkz. Nursî, Bedüzzaman Said, Kastamonu Lahikası, s.17, 114.

BİRİNCİ BÖLÜM

“FİKHU'L-EVLEVİYYÂT”IN TANIMI, KAPSAMI, ÇIKIŞ SEBEPLERİ ve KAYNAKLARI

I. “Fıkhu'l-evleviyât”ın Tanımı ve kapsamı

“Fıkhu'l-evleviyât”ın bir bilim dalı olarak tanımına geçmeden önce bu tanımın anlaşılmasına yardımcı olacağına inandığımız lâfzî tahlilinin yapılması gerekmektedir:

“Fıkhu'l-evleviyât” فقه الأولیّات terkibi “fıkh” ve

“evleviyât” kelimelerinin izâfesinden oluşmaktadır. “Fıkh” kelimesi sözlükte “bir şeyi anlamak, ince bir konuyu kavramak, konuşanın kelimelerinden neyi kastettiğini algılamak” manalarına gelir.¹⁴ Istılahta ise fıkh “*Tafsîlî delillerden (Kur'an, sünnet ve diğer şer'î deliller) kaynağını alan şer'î ve ameli hükümlerin bilinmesidir.*”¹⁵ Diğer bir tanıma göre de “*Ef'âl-i mükellefin hakkında sabit olan şer'î hükümleri bilmektir.*”¹⁶

“Evleviyât” kelimesi ise sözlükte “yakınlık ve yakın olma” anlamına gelen velâ ولی fiilinden türemiştir. Bu fiilin ism-i tafdüli olan “evlâ” kelimesi “daha yakın, daha önce,

daha layık, daha iyi ve daha münasip” manalarına gelmektedir. Tesniyesi; evleyân, cem'i; evlevn ve evâlî'dir.¹⁷

“Evleviyet” ise evlâ kelimesinin masdar-ı sînâ'îsi¹⁸ olup sonuçta “daha iyi olmak ve daha münasip bulunmak” anlamlarını kazanmıştır. “Evleviyât” kelimesi de evleviyetin müennes sâlim şeklinde çoğuludur. Kur'an-ı Kerim'de “evlâ” kelimesi 7 farklı surede 11 sefer zikredilir.¹⁹ Kelime, bir kaç hariç bu ayetlerde aslî lügat anlamıyla kullanılmaktadır. Bazı ayetlerde ise evlâ kelimesi tehdit anlamı içermektedir.²⁰ “*İnسانların İbrahim'e en yakın (evlâ) olanı, ona ve bu Peygambere uyanlar ile iman edenlerdir.*”²¹ ve “*Ey iman edenler! Kendiniz anne-babanız ve yakınlarınız aleyhine bile olsa Allah için şahitler olarak adaleti ayakta tutun. Onlar ister zengin olsun isterse fakir*

¹⁷ İbn Manzûr, XV/407; Zebîdî, XX/310. Birisi için, yapılması gereken bir iş konusunda “*O daha evlâdır*” denildiğinde “*O bu işe daha layık ve daha ehildir*” anlamı kastedilir.

¹⁸ **Masdar-ı Sînâ'î**: Yâ'u'n-nisbe olarak isimlendirilen şeddeli yâ harfinin eklendiği ve sonuna tâ'u'l-merbûtanın geldiği câmid ya da müştak isimden oluşan ve bu ismin sıfatına delalet eden masdar türüdür. İnsâniyyet ve gâlibiyyet gibi. Muhammed Saîd İsbir ve Bilâl Cüneydî, *Mu'cemu's-şâmil*, s.565. Bu masdar şeklinin günümüzde özellikle terminoloji ve ta'rib (Arapçalaştırma) çalışmalarında sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

¹⁹ Muhammed Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-mufehras*, s.934. Bu ayetler; Âl-i İmrân 3/68; Nisâ 4/135; Enfâl 8/75; Meryem 19/70; Ahzâb 33/6 (2 sefer); Muhammed 47/20; Kıyâme 75/34 ve 35 (2'şer sefer).

²⁰ Bkz. Kıyâme 75/34,35.

²¹ Âl-i İmrân 3/68. Ehl-i kitaptan bir kısım insanların (tefsirlerde bu kişilerin Necran delegasyon heyeti ya da Medine Yahudilerinden olabileceği belirtilmektedir) Hz. İbrahim'in kendi dinlerinden oldukları konusunda tartışmaları üzerine Kur'an onları, bu ayette “İncil ve Tevrat İbrahim'den sonra indirilmiştir; siz bu konuda bilgisizce tartışıyorsunuz. İbrahim'in yardım ve dostluğuna en fazla layık olanlar onun asrında onun yol ve yöntemini takip edenler ve bu asrda tevhid-i ilahî ve şirkten uzak durma konusunda onun diniyle birebir örtüşen bir dinin peygamberi olan Muhammed'e tabi olan kişilerdir. Her iki peygamberin getirdiği öğretiler de dinin özünü yalnızca Allah'a ait kılmaktadır.” diyerek ikaz etmektedir. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I/370; Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, III/182. Bu ayetin, Habeşistan'a yapılan ilk hicret esnasında Mekkeli Müslümanların Necâşî'nin huzuruna getirildiği esnada, Hz. İbrahim hakkında yapılan kinayıcı ifadeler üzerine Mekke müşriklerinin Hz. İbrahim'i savunmaları sonrasında nazil olduğu da rivayetler arasında bulunmaktadır. Âlûsî, *Rûhul-me'ânî*, III/197-198.

¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII/522; Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*, I/13; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, XIX/72.

¹⁵ Beydâvî, *Minhâcü'l-usûl*, s.7; Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, I/7; Şevkânî, *İrşâdü'l-fihûl*, s.3; Abdülkerim Zeydân, *el-Vecîz fi usûli'l-fıkh*, s.8.

¹⁶ Gâzâlî, *el-Mustasfâ*, I/4.

olsun... Zira Allah onlara daha yakındır (evlâdır).”²² ayetlerinde evlâ kelimesi “daha yakın” anlamlarına gelir. Kelime sözlük anlamıyla birçok hadiste de zikredilmektedir. Örneğin; “Ben insanlara onların en evlâsıyım.”²³, “Yeryüzünde hiçbir mümin yoktur ki ben onun için insanların en evlâsı olmayayım.”²⁴, “Bana insanların en evlâsı takva sahibi olanlardır.”²⁵, “İnsanların Allah’a evlâ olanı selama başlayandır (yani önce selam verendir).”²⁶, “Ebubekir işlerinizde (başınıza imam tayin etme konusunda) Müslümanların en evlâsıdır (en layığıdır).”²⁷ Bu hadislerde “evlâ” kelimesi “**en yakın, en layık**” manalarına gelmektedir.

Terim olarak ise “evleviyât”ın üç ayrı manada kullanılmakta olduğunu görüyoruz;

a) Teorik sahada “evleviyât”tan kastedilen, bütün şer’î amelleri kendi şer’î konum ve çerçevesine koyarak önem sırasına göre bu amellerin mertebelerine saygı göstermektir.

²² Nisâ 4/135. Ayetin manası şu şekilde izah edilmektedir: “Ey iman edenler! İşlerinizi adaletle icra etmeye gayret edin. Bunu yaparken de şahitlik görevini Allah’ın rızasını gözeterek ifa edin. Velez ki bu, kendiniz, ana-baba ve akrabalarınıza aleyhine yüküm getirecek olsa da... Allah o ikisine yani zengin ve fakire daha yakındır (evlâdır). Buradaki “daha yakındır” kelimesinin açıklaması şöyledir: Allah onların maslahatlarını gözetmede herkesten daha bilgilidir. Onların aleyhine yapılacak doğru şهادette bir maslahat vardır ki Allah bu şهادeti şer’î bir sorumluluk olarak kullarına yüklemiştir. Fakir olmalarından dolayı onlara şefkat duymak ya da zengin olmaları sebebiyle onların hoşnutluğunu kazanmak için onlara karşı adaleti yerine getirmekten geri durmayın. Allah onların maslahatını ifa etme konusunda sizden daha evladır ve zenginin zenginliğine, fakirin de fakirliğine daha yakındır, asıl gözetilmesi gereken konu onun rızası ve iradesidir. Çünkü zengine zenginliği ve fakire de fakirliği veren odur. Taberî, *Tefsîru't-Taberî (Câmiu'l-beyân fî tevîli'l-Kur’ân)*, IV/321; Zemahşerî, I/574-575; Âlûsî, VI/168.

²³ Müsned, II/356.

²⁴ Müslim, *Ferâiz*, 15. “Dünya ve ahirette” ibaresi farklılıkla aynı hadis için bkz. Buhârî, *İstikrâz*, 11.

²⁵ Müsned, II/235.

²⁶ Ebu Dâvûd, *Edeb*, 133. Farklı bir lafızla aynı manada hadis için bkz. Tirmizî, *İsti’zân*, 6.

²⁷ Buhârî, *Ahkâm*, 51.

b) Pratik sahadaki kullanımda, dinî iletişim ve tebliğ çalışmalarında hangi eğitimsel faaliyetlere öncelik verilmesi gerektiğiyle meşgul olan bilgi türü kastedilir.

c) Şer’î hükümlerin çatışması halinde, uygulama açısından hangisine itibar edilmesi gerektiğine değinen bilgi türüne karşılık gelmektedir.²⁸

“Evleviyât”ın müfredi olan “Evleviyet” kelimesi, kadim İslam hukuku ve hadis literatüründe kullanılmakla beraber bizim burada tanımını yaptığımız şekliyle değil; “öncelikli ve daha faziletli olma” manalarında kullanılmıştır. Örneğin; “Bazı âlimler oruç kefaretinde köle azadı, iki ay ardarda tutulacak oruç ve altmış fakirin doyurulması şeklindeki sıralamayı evleviyete hamletti, bunlar arasında seçimi de caiz gördüler.”²⁹, “Bir kişi iki kölesinden birini, hangisi olduğu belirsiz şekilde azad etse ve bu belirsizliği ikisinden birini tayin etmek suretiyle ortadan kaldırmadan vefat edecek olsa, bize göre azad miktarı aralarında paylaşılır. Çünkü bu konuda birinin ötekine evleviyeti (önceliği) yoktur.”^{30 31}

Fıkhu'l-evleviyâta gelince bu mana ve kullanımlardan hangisiyle ilgili bir bilim olduğu “fıkhu” kelimesine yüklediğimiz anlama göre tespit edilebilir. Fıkhu'l-evleviyât terkindeki fıkhu kelimesi lügavî anlamıyla kullanılırsa bu terim pratik düzeyde kullanılan manayı içerir. Eğer ıstılah anlamıyla kullanılırsa teorik düzey ve şer’î amellerin çatışması halinde kullanılan anlamı içermektedir.

²⁸ Vekîlî, s.13-14.

²⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, IV/168. Aynı eserde bkz. VI/122, II/96, IV/326, VII/86, IX/412.

³⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, IV/474.

³¹ Günümüzde de “evleviyet” kelimesi “öncelikli meseleler” anlamında Arap basını ve entelektüel kesiminde de sıkça kullanılmaktadır.

Bu konuda müstakil çalışma sahibi olan **Muhammed el-Vekîlî** ve **Yusuf el-Karadâvî** “*fıkhu'l-evleviyât*”ı şöyle tanımlamaktadırlar:

“*Ahkâm-ı şer'iyeden, mertebeleri ve sosyal vakıalara uygunluğuna dayalı olarak hangisinin öncelik hakkına sahip olduğunu tespit etmeye çalışan bilimdir.*”³²

“*Değer ve ameller açısından her şeye hak ettiği mertebeyi adalet prensibini gözeterek verdikten sonra vahy ve akıl nurunun gösterdiği doğru ve şer'î ölçülere dayanarak bu hüküm, değer ve amelere öncelik sırasına göre riayet etmektir.*”³³

Fıkhu'l-evleviyât, “*evleviyâtü'l-ameli'l-İslâmî*” ve “*evleviyatü'l-hareketi'l-İslâmiyye*” gibi terimler altında işlenmektedir. Bu ıstılahların kullanımında öncülüğü ve evvele mirde teorisyenliğini **Muhammed el-Ğazâlî** ve **Yusuf el-Karadâvî** yapmıştır³⁴ ve Fıkhu'l-evleviyât şeklindeki terkihi ilk olarak kullanan da Karadâvî'dir.³⁵

Tâhâ Câbir el-Alvânî “*fıkhu'l-evleviyât*” yerine “*ilmu'l-evleviyât*” tabirini tercih etmekte ve evleviyât bilgisinin bir strateji bilimi olduğunu ifade ederek sadece fıkha özgü bir düşünce sistemi olduğunu iddia etmenin yanlışlıkları üzerinde durmaktadır. Ayrıca *Alvânî* evleviyât bilgisinin ferdî düzeyde tatbiki söz konusu olduğu gibi ailevi ve toplumsal düzeyde de ele alınması gerektiğini belirtmektedir. Diğer taraftan sosyo-ekonomik alanda gelişmiş devletlerin geri kalmış devletler üzerinde oluşturdukları tahakkümün en büyük sebebinin, iktisadi açıdan hangi sektöre (sanayi, ticaret, ziraat vs.) önce-

³² Vekîlî, s.16.

³³ Karadâvî, a.e., s.9. Karadâvî, bir kısım ahkâmın, delalet ve hidayete müteallik konularda diğer bir kısma göre üstünlük ve evleviyet sahibi olduğuna işaret etmek için “*Nur üstüne nur*” (Nûr 24/35) ayetini, bu tarifin sonuna ilave etmiştir.

³⁴ Vekîlî, s.15.

³⁵ Karadâvî, a.e., s.5. Karadâvî bu isimden önce “*Fıkhu merâtibi'l-a'mâl*” tabirini bazı kitaplarında aynı manada kullandığını ifade etmektedir.

lik verileceği konusunda yapılan tespit hatalarında yattığını ve az gelişmiş İslam ülkelerinin ekonomik çöküşünün bu tespit hatalarının asrımızdaki ağır yansımalarından ibaret olduğunu vurgulamaktadır.³⁶

İlmu'l-evleviyât ya da fıkhu'l-evleviyâtı, ilmu'l-evâil ile karıştırmamak gerekir. “Evvel” kelimesinin çoğulu olan “evâil” kelimesi, ilm-i evâil terkihi girdiğinde; ilk olayların ve ilk buluşların ya da önemli işlerin başlangıcının bilgisi, insanlık tarihi boyunca ilk yapılanları tespitte çalışan bilim dalı anlamına gelmektedir.³⁷ **Kâtip Çelebi** bu bilim dalını edebiyat ve tarihin kollarından biri sayarak “*Ülke ve devletlerde meydana gelen olayların başlangıcının kendisiyle öğrenildiği ilimdir.*” şeklinde tarif etmektedir.³⁸ Meselâ İslam Tarihi söz konusu olduğunda, evâil, ilk raşid halifelerin Mekke'ye tayin ettiği ilk valiler, ilk siyer kitabının kime ait olduğu, Hz. Peygamber'e inen ilk ayetlerin hangileri olduğu, ilk gazvenin nereye yapıldığı ve ilk Cuma namazının nerede ve ne zaman kılındığı gibi konuları içerir.³⁹

³⁶ Karadâvî, a.e., s.16-17.

³⁷ Alparslan Açıkgöç, “*Evâil*”, DİA, XI/513; Abdurrahman Acar, “*Evâil Edebiyatı Üzerine*”, Akademik Araştırmalar Dergisi, 12. sy.(2002), s.2. Evâil kelimesi, İslam felsefesinde ıstılahî bir anlam kazanarak Fârâbî ve Kindî tarafından “deney öncesi (a priori, aksiyom, öncel) bilgi” anlamında da kullanılmıştır.

³⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zumûn*, I/199.

³⁹ Acar, ay. Evâil hakkında yazılmış birçok eser bulunmaktadır. Bu alanda yazılmış ilk kitaplar; İbnü'l-Kelbî'nin (v.214/819) *Kitâbu'l-evâil*'i, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Medâinî'nin (v.225/840) *Kitâbu'l-evâil*'i; İbn Ebi Âsım en-Nebîl'in (v.287/900) *el-Müsned mine'l-evâil*'i; Ebu A'rûbe el-Harrânî'nin (v.318/930) *Kitâbu'l-evâil*'i; Taberânî'nin (v.360/971) *Kitâbu'l-evâil*'i, Ebu Hilâl el-Askerî'nin (v.395/1005) *el-Evâil*'i (Celâleddin es-Suyûtî (v.911/1505) bu eseri *el-Vesâil ilâ ma'rifeti'l-evâil* adlı kitabında özetlemiştir.); Ebu Ya'kûb İshâk b. Süleyman el-İsrâîlî'nin (v.320/932) *Kitâbu'l-evâil ve'l-ekâvîl*'idir. A.e. s.6-8.

II. “Fıkhu'l-evleviyât”ın Çıkış sebepleri

A) Şer’î amellerin mertebelerinde ve İslami ilimlerde ortaya çıkan anlayış problemleri,

B) Din hizmetleri ve dinî davet icra edilirken merhale ve önceliklere riayet prensibine ihtiyaç duyulması.⁴⁰

A. Şer’î amellerin mertebelerinde ve İslami ilimlerde ortaya çıkan anlayış problemleri

1. Tefsir alanında meydana gelen değişim

Kelam-ı Ezelîyi anlama ve yorumlama çabası olarak hadis ilmiyle beraber gelişen tefsir çalışmaları sonraki asırlarda evleviyetini kaybederek daha çok Kur’an’ın literal ve edebi yönü üzerinde mesai sarfetmeye odaklanmıştır. Kelâmullah’tan, hidayet ve rahmet vechesinden çok sarf-nahv, belağat, tarihi kıssalar gibi ikincil konularda istifade yönüne ağırlık verilmiştir. Özellikle taklit devrinin başlamasıyla süregelen asırlar içinde tefsir alanında orjinal eserler nadiren telif edilmiş, yoğunluk tali kaynaklar üzerinde şerh ve haşiyecilik şeklinde tezahür eden faydası nispeten az çalışmalara verilmiştir. Örneğin sadece Kadı Beydâvî tefsiri üzerine yapılan şerh, haşiyeye ve ta’lîk çalışmalarının sayısı 250’yi aşmaktadır.⁴¹ Tefsir sahasındaki böyle bir manzara da tefsirin amacını “Allah’ın kelamını anlamak”dan “beşerin kelamını anlama” gayretine sürüklemiştir.

Tefsir metinleriyle ilgili bu problemi farkedenden **Muhammed Seyyid Bey** (v.1926) konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir:

“Sekizyüz sene-yi hicriyesinden sonra gelen ulemâ-i İslamda neşr-i âsâr hususunda büsbütün başka bir çıkış açmışlar; bunlar eserlerinden manadan ziyade elfaza itina etmişler, iktidarlarını

maharetlerini hakâik-ı ilmiyeyi tahlil ve tebyinde değil, ihtisar-ı elfazda göstermek istemişler, güya az elfaz ile çok mana ifade etmek garazıyla elfazı sika sika ve cümlelerin başını nihayetini ibareden hazf ede ede eserlerini şerhsiz anlaşılmasız bir hale, adeta muamma haline getirmişler, ekserisi de cihet-i ihtisarı iltizam ettiklerinden birçok mebâhis-i mühimmeyi eserlerinde derc etmemişler, derc ettikleri mesâilini de delâilini lüzumsuz görerek ya büsbütün tay yahut pek muhtasar bir halde nakleylemişlerdir.”⁴²

Diğer taraftan insanların masal türünden şeyleri dinlemeye meyyal olmaları ve abartılmış şeylere düşkünlüğü sebebiyle şimdiye kadar yazılmış tefsir kitapları İsrâiliyyât haberlerle dolmuştur. Öyle ki; bu illetten kurtulan tefsirler parmakla sayılabilecek kadar az olduğu bilinmektedir.⁴³ Hâlbuki Kur’an özellikle peygamber kıssaları ve tarihi vakıalarda tafsilata girmemiş, olayın nerede ve ne zaman vuku bulduğu gibi muhabata hidayet açısından çok fazla yararı olmayan malumatla fazlaca meşgul olmamıştır.⁴⁴

Öte yandan Kur’an’ın esrarengiz bir havaya büründürülerek anlaşılmasının beşer üstü bir çaba haline getirilmesi ve belli zümrelere tahsis edilmesi, Kur’an’ı anlamak ve hayata tatbik etmek için değil de ölümlere sevap göndermek, fal bakmak vs. seremoniler halinde okunması⁴⁵ Kur’an’ı teşri kaynağı olma yönüyle arka plana itmiş ve edille-i şer’iyye sıralamasını bozarak önceliği başka tali kaynaklara, tefsir ve fıkıh metinlerine bırakmıştır.

⁴² Seyyid Bey, Muhammed, ‘İctihad ve Taklid’, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, c.6, s.149-150.

⁴³ M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s.104.

⁴⁴ Örneğin *Kehf* suresinde, Hz. Peygamber’e *Ashâb-ı Kehf*’in kaç kişi olduğu ya da kaç yıl mağarada kaldıkları gibi teferruata ilişkin sorularla zihnen meşgul olmaması ve meşgul olmanın anlamsızlığı konusunda ikazda bulunmak için “Onlar hakkında onlardan (Ashâb-ı Kehf’in kaç kişi oldukları ve mağarada ne kadar kaldıkları hakkında fikir beyan edenlerden) hiçbirine soru sorma !” emri verilmektedir. *Kehf* 18/22.

⁴⁵ Şimşek, a.e., s.49-51.

⁴⁰ Vekîlî, s.17.

⁴¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II/267.

2. Hukukî alanda ortaya çıkan karmaşa

İslam dünyasındaki hukuki yaşamda meydana gelen çözü- lüşün en büyük sebebi şüphesiz 7./13. yüzyılda İslam dünya- sını temelinden sarsan **Moğol istilas**ıdır.⁴⁶ Bu hadise insanlık tarihinde o zamana kadar eşi görülmemiş bir olaydı. Moğallar müthiş bir hızla Çin'den Macaristan ve doğu Prusya'ya kadar Asya ve Avrupa kıtalarının dört bir yanına yayılmışlar ve çok büyük bir imparatorluk kurmuşlardı. İstilaları İslam dünyası ve insanlık için tarihin kaydettiği en büyük ızdırab oldu. Moğolların acımasız saldırı ve zulümlerini anlatan tarihi vesikalar nakledilmiştir ve bütün tarihçiler Moğolların gittikleri her yerde insanları kılıçtan geçirdiklerini, şehir ve kasabaları yağ- maladıklarını, zengin arazileri çöle çevirdiklerini ve arkaların- da yakılmış ve dumanı tüten şehirler bıraktıklarını kabul eder- ler. Milyonlarca insanın öldürüldüğü, sadece Herat'ta yüzbinlerce insanın kılıçtan geçirilmek suretiyle katledildiği tarih kitaplarında bildirilmektedir. Moğol istilası ilim ve kültür hayatı için de acı bir kayıp olmuştur. Binlerce âlim, şair ve yazarın pervasızca katledilmesi, kütüphanelerin ve medresele- rin yok edilmesi belirgin bir canlılıkla asırlardır gelişme göste- ren İslam medeniyeti üzerine telafisi mümkün olmayan fela- ketler getirmiştir. Devrin en ileri medeniyet merkezi ve dün- yayı aydınlatan bilgi ışınlarının kaynağı Bağdat'ın imhası ilmin tükenmesiyle aynı şey demektir. Yüzlerce yıldır birikmiş ilim, felsefe, sanat hazineleri ve büyük kütüphaneler **Bağdat**'la beraber yok oldu. *İlim adamlarının katledilmesi, kitapların kül haline getirilerek nehirlere atılması ve İslam toplumunun top yekün telef edilmesiyle orijinal araştırma ve inceleme ruhu da tahrif edil-*

⁴⁶ **Moğol istilası**, İslam Dünyasında iki ayrı dalga halinde patlamıştır. İlki 616/1219'larda **Cengiz Han** tarafından Harzemşahlara karşı gerçekleştirilen saldırı hareketi idi. İkincisi 654/1256'da Cengiz Han'ın büyük oğlu **Hülâgü Han**'ın, Abbâsî Hânedanlığı, Alamut ve Kuhistan İsmâililerini ortadan kaldır- mak için gerçekleştirdiği saldırıdır.

di. Bu trajedinin sebep olduğu zararla İslam medeniyeti tari- hinde melankolik bir döneme girilmiş ve Mâverâünnehir'den Akdeniz kıyılarına kadar İslam ülkelerinde etkisi yıllarca süre- cek ilim ve erdem kıtlığı yaşanmıştır.⁴⁷

Hukuki hayatın ve dolayısıyla hukuk ilminin inkişafında hâkimiyetin ve siyasi istiklalın rolü büyüktür. Siyasi birlikten yoksun olan Müslümanlar Abbasi ve Selçuklu hâkimiyetini yıkan Moğolların bu ilerleyişi karşısında duramadılar ve bütün Orta Asya, İran ve Mezopotamya Moğolların hâkimiyeti altı- na girdi. Moğollar bu devletlerin topraklarında yaşayan halkı Cengiz yasasına göre idare etmişler, şahsi ve dinî işlerinde serbest bırakmışlardır. Müslüman halk ise çeşitli fıkıh mez- heplerini benimsemiş ve bu mezheplerin imamlarına taassup derecesinde bağlanmışlardır. Bu devreden önceki zamanlarda gördüğümüz ictihad, tercih ve tahrîc salahiyetine malik fıkıh bilginlerinden sonra gelen bu devir fıkıhçılarında taklîd ruhu tam manasıyla kök salmıştır. Müstakil ictihad bir yana, belli bir mezhebe bağlı olan bir müslümanın diğer sünni İslam fıkıh mezheplerinden istifade edebilmesi, çeşitli mezheplere müntesip Müslümanların birbiri ardında namaz kılmalarının cevaziyeti bile tartışılır olmuştur. Mısır Abbasileri ve Memlûklülük devrinde Mısır, Suriye ve Yemen gibi bölgelerde ictihad hareketi yeniden canlanmaya başlamış, ancak bu hare- ket teşvik yerine sert reaksiyon görmüş, taassup ve siyasi bas- kıyı yenememiştir.⁴⁸

İslam bilim tarihinde özellikle 4. asırdan sonra Müslüman bilgin ve fakihlerin fıkıhın amacıyla ilgisi olmayan, hatta bazen

⁴⁷ Abdüşşekur Ahsen, "*Bağdat'ın Düşüşü*", İslam Düşüncesi Tarihi (ed. Mian M. Şerif), III/2-17. Ayrıca Ömer Turan, Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta; Ortadoğu, s.62-63.

⁴⁸ Hayreddin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, s.256-257.

gayri ciddi ve gayri makul tartışmalara daldıkları da görülmektedir. Öyle ki bu konular üzerinde birçok tartışmalar yapılmış, aleyhte reddiyeler yazılmış ve asırlarca aynı konular usûl ve furû kitaplarında tekrar tekrar işlenmiştir.⁴⁹ Bu tür tartışmalarla aşırı iştiğal, ilmi aslî amacından ve mihverinden çıkarmış, zaman içinde evleviyatımızı (önceliklerimizi) unutarak pratik değeri olmayan nazari konularla vaktin zayi edilmesine zemin hazırlamıştır.

Unutmamak gerekir ki İslam'da bilimsel çalışmalardan gaye, salt tartışma ya da entelektüel egzersizden öte, pratik/amelî açıdan insan hayatına yansıyan uhrevi ve dünyevi faydalardır. Bilim insan için icra edilen bir faaliyet olduğuna göre bilimsel çalışmalarda “*insan yaşamına etki*” faktörü aranması gayet tabiidir.⁵⁰ Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de, her tür bilginin faydalı olan yönleriyle meşgul olmanın gerekliliğine işaret eden ayetler bulunmaktadır. Örneğin Bakara sûresi 189. ayette Yüce Allah (c.c.) “*Sana hilallerden soruyorlar. De ki ‘onlar (ayın farklı şekilleri) insanlar ve hacc mevsimi için vakit belirleyicidir.’*” buyurmaktadır. Sebeb-i nüzûlünden anlaşıldığı üzere ashab-ı kiramın Hz. Peygamber’e sorduğu şey aslında ayın yirmi dokuz ya da otuz gün zarfında aldığı farklı şekillerin

⁴⁹ Şâtübî, “ibâha teklif midir değil midir, ma’dûmun emri, Hz. Peygamber’in bi’setten önce herhangi bir şeriatla ibadet edip etmediği, Arapçada harflerin manaları, müterâdif ve müşakkât” gibi konuların müteahhirun usulcülerin çokça meşgul olmalarına karşın aslında fikhin alanına girmediğini, müctehide de pratik anlamda faydasının olmadığını vurgulamaktadır. Şâtübî, *el-Muwâfakât*, I/18. İbn Rüşd (v.595/1198) de “hüsn-kubh, şükrü'l-mün'im” gibi konuların bu bilimin sahasına girmediğini belirtir ve usulcülerin usûl-i fikhin konusunu “ahkâm, ahkâmın asılları, edille ve kullanımı, müctehidin şartları” olmak üzere dörde ayırmalarına karşın gerçekte sadece üçüncü kısmın yani “edille-i şer'iyyenin kullanımı”na ait bölümün bu ilmin kapsamına alınması gerektiğini savunur. İbn Rüşd, *ed-Darûrî fi usûli'l-fikh*, s.36,42. Fıkıh Usulüyle ilgili olmadığı halde ona dahil edilen konuların listesi için bkz. Abdusselâm el-Bilâcî, *Tatavvuru İlmi Usûli'l-fikh ve Teceddüdühü*, s.219-220.

⁵⁰ Bkz. Şâtübî, a.e., I/20.

amacı değil niteliğidir.⁵¹ Yani sahâbîler Hz. Peygamber'den ayın kıl gibi ince bir halden dolunaya, sonra tekrar eski haline nasıl sürekli olarak dönüşüp değiştiğini sormuşlardı. Fakat verilen cevap, onları asıl kendilerini ilgilendiren ve pratik faydası bulunan tarafa yönlendirmektedir.

Hadislerde de faydasız ilimden müminler sakındırılmış⁵², Rasûlullah dualarında bu tür ilimden Allah'a sığınmış⁵³ ve O'ndan kendisine faydası olan ilmi istemiştir.⁵⁴

3. Tasavvufta görülen bozulmalar

Bir kısım düşünür tasavvufun doğuş sebebini toplumun içine düştüğü ahlaki bunalım, sapıklık ve çirkinliklerden doğan ihtiyaçlarla içe dönüklük, halk ile yaşamaktan bıkmama, maddiyatı hakir görme, yalnızlık ve riyazete çekilme yoluyla hedeflenen ıslâhî reforma yönelik faktörlerde ararlar.⁵⁵ Ancak tasavvuf birçok kurum gibi zaman içinde taklitçiler ve sahtekârlar için verimli bir toprak olmuştur. Söz konusu kişilerin çürütücü etkisi hem tasavvuf yoluna bağlanmak isteyenler, hem de onu dürüst bir şekilde anlamak isteyenlere büyük bir karışıklık sebebi olarak görülmüştür. Bunun yanı sıra tasavvuf mahiyeti icabı vasat insanları değil, daima vasatın üstünde bir şeylere tutku duyanlara anlamlı gelen bir disiplindir. Ayrıca

⁵¹ Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, I/189. Bu ayette belağat ilminde “**üslûb-u hakîm**” diye tabir edilen “muhatabın beklemediği tarzda ve onun için daha faydalı olan bilgi türüne yönelme” şeklinde bir cevap tarzı seçilmiştir. Ali el-Câzim ve Mustafâ Emîn, *el-Belâğatü'l-oâdha*, s.295.

⁵² Sahâbîden bir zât “Yâ Rasûlallah! Kıyamet ne zamandır?” diye sorunca “Yazık sana, onun için ne hazırladın?” diye sorar. Sahâbî cevaben “Allah ve Rasûlünün sevgisini” deyince Rasûlullah da ona “Öyleyse sevdiğinle beraberisin” müjdesini verir. Buhârî, *Edeb*, 95; Müsned, III/165, 178.

⁵³ Ebu Dâvûd, *Vitr*, 32; Tirmizî, *Da'avât*, 68; Nesâî, *İsti'âze*, 13,18; İbn Mâce, *Mukaddime*, 23; Müsned, II/168,198.

⁵⁴ İbn Mâce, *İkâme*, 32; Müsned, VI/294, 305, 318.

⁵⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, II/1113; Ali Şeriatî, *Dinler Tarihi*, s.304,306. Dr. Şeriatî, Doğulu ve Batılı ruh/düşünce tarzına bağlı bu ahlaki tasavvuf hareketlerinin Çin, Hint ve İran'da dine dayalı, Yunan'da ise felsefî karakterde olduğunu belirtir.

bazı sûfiler tasavvufun saflığını istismar ederek dinî kisve altında sıradan insanlar ve hallerden farklılık gösterdiği için toplumların normlarına (bu normlar dinî hükümleri de içermektedir) aykırı düşmüşler ve bu durum kollektif olarak kabul görmüş normların meşruluğu hakkında zihinlerde şüphelerin oluşmasına neden olmuştur.⁵⁶

Diğer taraftan bazı sûfiler, kendi tutumlarını meşru göstermek için zaman içinde birtakım sözler ortaya atıp, uydurma ve hayal ürünü olan bu sözleri Hz. Peygamber'e nispet etmişlerdir.⁵⁷ Bu sözler Hz. Peygamber'in sade hayatını abartarak onu aşırı bir zühd ve dünyayı inkâr havasına büründürmüştür.⁵⁸ Aynı zamanda *marifet* (gnosis) nazariyesinden hareket eden sufiler yanılmaktan kesin olarak uzak ve mahiyeti itibarıyla de zihni bilgidenden tam anlamıyla farklı olan ve ıslaha gerek duymayan bir bilme tarzına (*ilhâm-ı ilâhî, ilkâ-yı rabbânî*) sahip olduklarını öne sürmekteydiler. Ulemanın bu iddiaya karşı çıkmasının sebebi sufilere ait bu tür bilgi tasavvurunun yüzyıllardır büyük bir çabayla geliştirilen bazı nazariyeleri tehlikeye sokması, aynı zamanda ve daha önemli olarak marifetin yanılmaz olduğunu kabul ettiğinden, herhangi bir gözden geçirmeyi ve kontrolü lüzumsuz görmeleridir.⁵⁹ Sûfilik teşkilatı zaman içinde *şariat-hakikat, zâhir-bâtın* diye adlandırılan ikili tasnife tabi özel bir nazariye geliştirdi ve birçok sûfi marifet derecesine ulaşanların şeriatın ötesine gittiklerine inandı; hakikate vasil olduktan sonra sûfinin artık sadece mübtediler ve halk için olan şeriata ihtiyacı yoktu. Daha az aşırı bir görüşe sahip olan sufiler bile dine eğitici bir vasıta

⁵⁶ Muhammed Hamiduddin, “İlk Sufiler : Doktrin”, İslam Düşüncesi Tarihi (ed. Mian .M. Şerif), 1/349-350.

⁵⁷ Tasavvuf literatüründe zikredilen ve özellikle zühd, seyr-i sülûk, velâyet ve ilim gibi konularla ilgili hadislerin büyük çoğunluğunun mevzû ya da zayıf olduğu bilinen bir gerçektir. Bkz. Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s.412.

⁵⁸ Fazlurrahman, *İslam*, s.186.

⁵⁹ Fazlurrahman, s.197.

(araç) ve yükselmek için kullanılan, fakat hedefe ulaşıldıktan sonra bırakılan bir merdiven, tarikata ise gerçek amaç ve hedef gözüyle baktılar.⁶⁰ Ayrıca tasavvufa, hicri VII.-VIII. (miladi XIII-XIV.) yüzyıllarda müzik, raks ve zorlayıcı beden hareketleri gibi yeni unsurların yoğun olarak girmesi de çürütücü etkiler yapmıştır. Zamanla bazı tarikatlerde, elleriyle birbirlerinin omuzlarını tutarak bir daire oluşturup cezbe haline geldiklerinde yılan ve bıçak türü şeyleri üstlerine bırakma, dönerek raksetme, elbise yırtma ve cam yeme gibi bir takım aşırı davranışlar dinî ayinler haline gelmiştir.⁶¹ Riya alameti sayılan tarikat zevahirini terk ederek gerçek ihlâs elde etmeyi amaçlayan **Melâmîlik** tarikatı aslı gayesinden uzaklaştırılmış, başkalarının kınamasına vesile olacak davranışlarda bulunmak iyi amelleri gizleyip, kötü amelleri açığa vurmak gibi düşünceleri gaye haline getirmiş ve bu anlayış giderek Batınî ve Şii unsurlarla karışarak “*melâmet*” adı altında her türlü kötü fiilleri işleme ve şeriati önemsememe şeklinde tezahür etmiştir.⁶²

Netice olarak tasavvufa sonradan karışan marifet nazariyesi, tarikatın öz şeriatın ise kabuk olduğu şeklindeki aşırı fikirler ve bazı sapkın teamüller kimi sûfi çevrelerde ve bu çevrelerin hâkim olduğu toplumlarda İslamî yaşama ilişkin önceliği Kur'an ve sünnet merkezli çerçeveden saptırıp mistik ritüellere ve yine bu çevrelerde mutad hale gelmiş evrad-ekzara yönlendirmiştir. Bu da Müslüman dünyada gerçek İslam ile toplumun arasını giderek açmış ve ıslahı çok zor İslam dışı yönelimlere olanak tanımıştır.

⁶⁰ Fazlurrahman, s.199.

⁶¹ Fazlurrahman, s.212-213.

⁶² Osman Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 154.

4. Müslüman toplumlar arasında ortaya çıkan amelî/filî karmaşa

Müslüman toplumlarda öncelik hakkına sahip konuların geri plana itilerek tali konularla vakit zayi edilmesi hususu özellikle son asırlarda pratik hayatta kendisini hissettirmektedir.⁶³ Namaz ve diğer ibadetlerdeki nafilâ ya da günlük yaşamdaki zevaid kabilinden sünnetlere⁶⁴, dinin temeli olan itikad ve farz ibadetler kadar önem vermek ve bu yolda fıkri ve amelî gayret sarfetmek, daha önemli olan ve İslamın insanlığa gönderilmesinde esas amacı teşkil eden inanç öğeleri ve farzlara ilişkin konuları geri plana itmektedir. Bu tür temayül-lerin neticesinde çıkan tartışmalarda müslümanlar birbirlerini kınamakta, hatta günah ve bidatle itham etmekte, neticede nahoş bir İslam toplumu manzarası doğmakta ve İslam kardeşliği zedelenmektedir.

Günümüzde ibadetlerin dış formları özsel değerlere, söylem eyleme, dışa yönelik olma içe yönelimliğe öncelenmektedir. “Örneğin bugün başörtüsü için gösterilen haklı ve olması gereken hassasiyetin küçük bir kısmı dahi, başörtüsünü emreden Kur’an’ın tekrar tekrar emrettiği diğer birçok bireysel ve toplumsal konulara gösterilmemektedir. Müslümanlar, Kur’an’ın sunduğu değerleri kendilerince önem sırasına koymuşlar, bunlardan bazıları kültürel arka planı veya alışkanlıklarla ilgisi nedeniyle önemsenirken, diğer birçoğu sıralamanın ve hatta listenin dışına atılmıştır.”⁶⁵

Şüphesiz her dinî ritüelin kendi kanununa uygun olarak icra edilmesi en doğru olanıdır. Fakat bunun yanında şeklin,

⁶³ Konuya ilişkin olarak bkz. Vekîlî, 24-31.

⁶⁴ Meselâ elbise boyunun uzunluğu, teşehhüde başparmak işareti, hutbe esnasında iki rekat nafilâ namaz kılınmasının ya da namaza besmeleyle başlamanın hükmü gibi konular.

⁶⁵ Ahmet Cemil Ertunç, “Kadim bir problem : Kur’an’ın Nesneleşmesi”, Umran , sayı : 107 (Temmuz, 2003), s.38.

muhtevayı ortadan kaldıracak şekilde karmaşık ve kalabalık yapılmaması gerekir. Formu korumak gerekir ama bilinmelidir ki form ve teknik, muhteva ve ruh için bir araçtır.⁶⁶ Hadislerde de bu öze uygun ifadeler yer almaktadır: “Ameller niyetlere göredir.”⁶⁷ , “Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, kalplerinize ve amellerinize bakar.”⁶⁸

Son yıllarda özellikle Doğu toplumlarının ilgi ve eğilim sahalarında büyük oranda evleviyet sapmaları dikkatimizi çekmektedir. İslam ülkeleri ve Müslümanların bugünkü durumu nazara alındığında sanat ve sefahatin bilgi ve eğitimin önüne geçtiği rahatlıkla söylenebilir. Toplumun değer verdiği insanların bilginler ve aydınlar değil, sanatçılar ve sporcular olması da bu durumun açık bir yansımasıdır.⁶⁹

Değiniilmesi gereken bir diğer nokta, özellikle halk arasında özellikle vaizler tarafından yaygın bir şekilde kullanılan terğîb ve terhîb hadislerinin dinî emirlerin simetrisindeki dengeyi bozucu etkiler yapabilme etkisidir. Örneğin “Bir gece iki rekât namaz kılmak haccı tava etmek gibidir.”, “Kim gıbet ederse zina yapmış gibi günah kazanır.” türünden ifadelerin sened bakımından kritiği⁷⁰ ve nasıl anlaşılması gerektiğine dair tahlili yapılmadan, olduğu gibi kabullenilmesi kendisinden daha önemli olan bir hükmü daha aşağı mertebeye indirebilmekte yahut olduğundan daha önemli gösterebilmekte-

⁶⁶ Şeriati, s.183.

⁶⁷ Buhârî, *Bedü'l-vahy*, 1; *Îmân*, 41; *Nikâh*, 5; Müslim, *Îmâra*, 155; Ebu Dâvûd, *Talâk*, 11; Tirmizî, *Fedâilu'l-cihâd*, 16; Nesâî, *Tahâra*, 59; İbn Mâce, *Zühd*, 26.

⁶⁸ Müslim, *Birr*, 33; İbn Mâce, *Zühd*, 9; Müsned, VI/285.

⁶⁹ Karadâvî, a.e., s.15.

⁷⁰ Mevzû hadislerin ortaya çıkış sebeplerini açıklarken yapılan gruplandırmalarda terhîb ve terğîb (sakındırma ve teşvik etme) amaçlı rivayet edilen hadislerin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bir kısım insanların halkı kötü ahlaktan sakındırmak ve faziletli amellere teşvik etmek amacıyla bazı hadisleri uydurdıkları hadis usulünde bilinen bir gerçektir. Özellikle Kur’an’daki surelerin ve hicri ayların fazileti, kandil gecelerinde kılınan namazların sevabı gibi konular mevzu hadislerin bolca bulunduğu konulardır. Mustafa Saîd Hınn ve Bedî Seyyid Lahhâm, *el-İdâh fi ulûmi'l-hadis ve'l-istilâh*, s.201-202.

dir.⁷¹ Verilen örneklerden yola çıkarsak iki rekât namaz hac derecesine çıkmakta, hac iki rekât namaz değerine düşmekte, gıybete zina kadar büyük günah atfedilirken zina bir gıybet ölçüsüne indirgenmektedir.

B. Din hizmetleri ve dinî rehberlik yapılırken merhale ve önceliklere riayet prensibine ihtiyaç duyulması

Toplumların dinî gelişim sürecinden olumlu sonuçlar alabilmek, ancak “*tedrîcî değişim/evrimci*” bir metotla yapılacak stratejik çalışmayla mümkündür. İnsanların kişilik ve karakterlerine yerleşmiş huyları birden değiştirmek eşyanın doğasını değiştirmek gibidir ve böyle bir girişimin sonuçları başarısızlığa mahkûmdur. Kur’ân-ı Kerîm’in inişindeki tedrîc yöntemi ve nesih süreci göz önüne alındığında Allah Rasûlü’nün aşamalı değişim yöntemini tatbik ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Hz. Peygamber’in tebliğde gayeye ulaşmak için takip ettiği merhaleleri dört ana madde halinde sıralayabiliriz :

- 1) Davete hazırlık (ilmî, ruhî, bedenî ve maddî hazırlık),
- 2) Kadrolaşma (aileden başlayarak davet halkasını genişletmekle beraber öncü bir çekirdek kadro yetiştirmeye çalışmak),
- 3) Kitleleşme (aleni davet, İslam’ın topluma maledilmesi ve kamusal alanda etkin hale getirilmesi),
- 4) Siyasal yapılanma.⁷²

Yukarıda sıralanan tarzda nebevî bir eğitim sürecinden geçmeden toplumlara iktidar erkini kullanarak İslam hukukunun zoraki tatbiki sağlıklı sonuçlar vermeyecektir.

⁷¹ Terğîb ve terhib hadisleri için bkz. Münzirî, *et-Terğîb ve't-terhîb*.

⁷² Ahmet Önkal, *Rasûlullah’ın İslam’a Davet Metodu*, s.111. Bu merhaleleri değişik bakış açılarına göre farklı şekillerde kategorize etmek mümkündür. Bkz. M.Sâid Ramazân el-Butî, *Fıkhusseyre*, s.97 ; Şimşek, a.e., s.99-100.

Kanaatımızca bu tür toplumların ahlaki ve dini açıdan ıslahı problemi, nesih kavramının içerik ve sürecinin kontrollü olarak “*pedagojik*” anlamda tatbik edilmesiyle aşılabilir. Gerçekten de gayri ahlaki tutumun değişip yerini güzel adetlere bırakması şeklindeki toplumsal değişim sürecini otuz-kırk yıl gibi bir zaman diliminden aşağı düşünmemek gerekir.⁷³

Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de, iyiliği emir ve kötülükten sakındırmakla yükümlü kıldığı en hayırlı ümmetin⁷⁴ tabilerine bu vazifeyi hikmet ile ifa etmeleri gerektiğini belirtmiştir.⁷⁵ Bu noktada amaca ulaşmak için izlenecek yöntemde planlanan merhalelerden bir veya birkaçını atlayarak ileri bir merhaleye sıçramanın olumsuz neticeler doğuracağı aşikârdır. Ruhi ve ilmi hazırlık olmaksızın kadrolaşma yada kitleleşmeye, kadrolaşma olmaksızın sosyal/siyasal yapılanmaya çalışmak gibi.. Özellikle İslami faaliyetlerin esasını teşkil eden aktif davetçilerin ve İslami oluşumların omurgası niteliğindeki öncü kuşakların bilgi, ahlak ve entellektüel birikimden yoksun olarak siyasi çalışmalarda eritilmesi, beraberinde, Müslüman ülkele-
rin dini gelişimi açısından telafisi zor eksiklikleri getirmektedir.

⁷³ Dejenere olmuş bir toplumun değişmesi için gerekli olan bu zaman dilimi tesadüfi olarak seçilmiş değildir. Bu süreye dair Kur’ân-ı Kerîm’den işaretler bulmak mümkündür. Hz. Musa İsrailoğulları’nı Mısır’da yaşadıkları yer olan Goşan ülkesinden çıkarıp Sina yarımadasına getirdiğinde Allah tarafından ona İsrailoğulları’nı Filistin’e götürüp orayı fethetmesi emredildi. Bu emre binaen İsrailoğulları şöyle cevap verdiler : “ *Dediler ki ‘Ey Mûsâ! Biz, orada onlar bulunduğu sürece hiçbir zaman oraya girmeyeceğiz. Sen ve Rabbin gidiñ, ikiniz savaşın! Biz burada duracağız. (Mûsâ: ‘Rabbim ! Gerçekten kendimden ve kardeşimden başkasına sahip olamıyorum. Öyleyse bizimle fasıklar topluluğunun arasının Sen ayır’ dedi. (Allah da şöyle) dedi: ‘Artık orası kendilerine kırk yıl haram kılınmıştır. Onlar yeryüzünde şaşkınca dönüp duracaklar.’ Sen de o fasıklar topluluğuna karşı üzülme!*” (Mâide 5/24-26). Tevrat’ta ise aynı olay Sayılar, Tesniye ve Yeşu bölümlerinde yeralmaktadır : “*Şüphesiz bu çölde kırk yıl dolaşacaksınız ve içinizden yirmi yaş ve daha yukarı olanlar bu çölde ceset haline gelecekler, küçükleriniz büyüyecek, onları kabul edip getireceğim ve onlar o ülkeyi (Filistin’i) bilecekler.*” Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, I/470-473.

⁷⁴ Âli İmrân 3/110.

⁷⁵ Nahl 16/125.

III. “FİKHU’L-EVLEVİYYÂT”IN KAYNAKLARI VE BU KAYNAKLARDAKİ EVLEVİYYET İLKELERİ

A. KUSURSUZ BİR EVLEVİYYET MİHENĞİ OLARAK KUR’ÂN-I KERİM

Bir meselenin hükmünü mükemmel anlamda öğrenmek isteyen insan ilk önce bu meselenin Kur’ân-ı Kerîm’de geçtiği yere bakması gerekir. Zira külli ve cüzi her kanunun temellerini Kur’ân’da bulmak mümkündür. Kur’ân’ı çok iyi bilen bir kişi İslam dinini genel hatlarıyla biliyor demektir.⁷⁶

Edille-i şer’iyyede birinci sırayı alan Kur’ân-ı Kerîm “*fıkhu’l-evleviyyât*”ın da ilk ve en önemli kaynağıdır. Yusuf el-Karadâvî “*fî fıkhi’l-evleviyyât*” adlı eserinde Kur’ân’daki bazı evleviyyet prensiplerine değinirken onun “*kusursuz bir evleviyyet mihengi*” olduğunu ifade eder.⁷⁷ Dinin temeli ve aslı kaynağı olması özelliğiyle insanları inanç ve ibadet konularında önceliklere en doğru bir şekilde tevcih eden Kur’ân’ın kendisidir. Allah Teâlâ, kitabını “*Bu Kur’ân en doğruya hidayet etmektedir.*”⁷⁸, “*Rüşde hidayet etmektedir.*”⁷⁹, “*Karanlıktan aydınlığa çıkararak bir nurdur.*”⁸⁰, “*Bir aydınlıktır.*”⁸¹, “*Her şeyin açıklayıcısı, müslümanlar için bir hidayet, rahmet ve bir müjde*”⁸² şeklinde nitelemekte ve itikad, dinî yaşantı ve din eğitimi pren-

sipleri açısından uyulması gereken yegâne rehber olduğunu vurgulamaktadır.

Kur’ân’ın hatası olmayan bir evleviyyet ölçüsü olması sebebiyle hangi konulara sık sık atıflarda bulunuyor ve üzerinde yoğunlaşıyorsa, onu örnek alarak, öncelik sırasını bu konulara vermemiz gerekmektedir. Allah’a ve peygamberlerine gönderdiği mesaja ve ahiret gününe iman gibi inanç esasları ile namaz, zekat, tesbih, tahmid ve istiğfar gibi ibadetler, doğruluk, iffet, cömertlik ve tevazu gibi ahlaki sıfatlar Kur’ân-ı Kerîm’in evleviyyâtında önceliği olan konulardır. Kur’ân’ın az önem verdiği hatta hiç temas etmediği Hz. Peygamber’in mirac ve doğum geceleri gibi konulara da dini yaşantı ve tebliğ açısından Kur’ân’ın verdiği kadar değer verilmesi gerekir. Kur’ân, İsrâ (mî’râc) olayına bir kaç ayetle değinmiş⁸³, Nebî (s.a.s.)’in doğumuna ise hiç temas etmemiştir. Dolayısıyla bu tür gecelere müteallik özel ibadetler⁸⁴ ihdas edip bu ibadetleri farzlardan da üst konumda olan dinî vecibeler gibi telakki etmek Kur’ân’ın evleviyyet prensiplerinin dışına taşmaktır.⁸⁵ Ayrıca bu tür gecelerin, ibadet konularında bizden daha hassas ve Peygamber sevgisi noktasında bizden daha ileri düzeyde olmalarına rağmen ne sahabe ne de tabiîn döneminde kutlandığı vaki değildir.

⁷⁶ Şâubî, *el-Muvâfakât*, III/218, 221.

⁷⁷ Karadâvî, a.e., s.100.

⁷⁸ İsrâ 17/9.

⁷⁹ Cin 72/2.

⁸⁰ Mâide 5/16; A’râf 7/157; İbrâhîm 14/1; Hadîd 57/9; Teğâbun 64/8.

⁸¹ Mâide 5/15.

⁸² Nahl 16/89.

⁸³ İsrâ 17/1, Necm, 53/13-18.

⁸⁴ Mevlid kandili gibi bazı gecelere mahsus kutlamaların sünni âleme Fâtümîler devrinde 7. hicri yüzyılda şîâdan intikal ettiği bilinmektedir. Yâsir Abdulfettah el-Üstüvânî, *Mâzâ ta’rifu ani’l-İslâm*, II/63. ayrıca bkz. M. Şeltût, *Esbâbü’l-bida’*, s.30.

⁸⁵ Karadâvî, a.e., s.100-102.

Kur'ân-ı Kerîm'deki evleviyet ilkesinin nesh ve tedric ile ilişkisi

Bilindiği üzere Kur'ân diğer semavi kitapların aksine⁸⁶ toptan ve birden bire değil⁸⁷, *müferrak/müneccem*, yani ayrı pasajlar halinde nazil olmuştur. Kur'ân'ın bu şekilde indirilmesinde Hz. Peygamber'in ve müminleri, gördükleri ezalara karşı psikolojik olarak takviye etmek, İslam toplumunu itikadî, ahlakî ve hukukî açıdan tedrici olarak inşa etmek, müslümanların başlarına gelen problemlere problemin meydana geldiği aynı anda çözüm çareleri üretmek gibi hikmetler zikredilmiştir.⁸⁸ Âyetlerin ve hükümlerin inzalinde tedric ; “Sürece” ve “Önem sırasına” riayet etmekten kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle hükümler bir bütün halinde değil, belli bir zaman süreci içinde ve yeni gelişmelere paralel olarak vazedilmiştir.⁸⁹ Asli hükümler ve külli kaideler ilk indirilen (emredilen ya da nehyedilen) hükümler iken bunların tamamlayıcısı olan tali hükümler daha sonra indirilmiştir.⁹⁰ İlk emredilen esaslar Allah'a, Rasûlüne ve ahiret gününe ilişkin iman rükünleri iken daha sonra bunları namaz, infak ve güzel huy-ları kapsayan emirler ile küfrün her çeşitine ilişkin söz ve fiillerin nehyedilmesi izledi.⁹¹ Mekke döneminde teşri kılınan şeyler arasında fer'î konular çok nadirdir. Buna karşın Medine

⁸⁶ Zerkânî, Kur'an'dan önceki semavi kitapların toplu indiği konusunda ulemanın neredeyse icmaya varan görüş birliğinin olduğunu söyler. Zerkânî, *Menâhîlül-irfân*, I/39.

⁸⁷ Bu Kur'ân-ı Kerîm'de sarahaten ifade edilen bir konudur. Bkz. Furkân 25/32,33, İsrâ 17/106, Fussilet 41/1-3.

⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, VIII/457; Suyûtî, *el-İtkân*, I/134-135; Zerkânî, I/39-46; Sâbüni, *et-Tibyân fî ulûmi'l-Kur'ân*, s.49.

⁸⁹ Karaman, a.e., s.57; Mehmet Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, s.140.

⁹⁰ Şâtûbî, a.e., III/103,378,416; Abdülkerim Zeydan, *el-Medhal*, s.94.

⁹¹ Hz. Âişe, Kur'an'da ilk inen ayet ve surelerin, cennet-cehennem bahisleri gibi iman rükünlerinin bulunduğu mufassal sûreler olduğunu ve eğer ilk inen âyetler içki içmenin veya zina yapmanın haramlığıyla ilgili olsaydı cahiliye Araplarının kesinlikle içkiyi ve zinayı bırakmayacaklarını, dolayısıyla Müslüman olmayacaklarını söylemektedir. Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 6.

döneminde İslam dini siyasi bir otorite haline gelince bu temel esaslar, içkinin yasaklanması, hudûd, ferâiz (mîrâs hükümleri) gibi hükümlerin tesisi, zekat ve hac gibi emirler, akitlere vefa gibi buyruklarla tamamlandı. Fakat bütün bunlar tedrice tabi olarak inzal oldu. Örneğin oruç önceleri tatavvu kabilinden olup her aydan üçgün ve âşûrâ orucu tutmaları müslümanlara tavsiye edildi. Hicri 2. yıla gelindiğinde Ramazan orucuyla ilgili âyet (*Bakara 2/183*) nazil oldu ve dayanabilenlerin tutmaları, dayanamayanların ise tutamadıkları her bir gün için bir fakiri doyurmaları istendi (*Bakara 2/184*). Daha sonra da *Bakara 2/185*. âyette sağlıklı kişiler için ruhsat kalktı fakat hasta, yaşlı, yolcu vs. oruç tutmaya güç yetiremeyenler için bu ruhsatın devam etmesi öngörülerek orucun hükümlerine son şekil verilmiş oldu.⁹² Aynı şekilde namaz önceleri iki vakit iken daha sonra beşe çıkarılmış⁹³, içki⁹⁴ ve faiz⁹⁵ dört aşamada yasaklanmıştır.⁹⁶ Zekâtın da miktarı İslam'ın ilk devirlerinde isteğe bağlı iken daha sonra nisabın tayiniyle zorunlu hale getirilmiştir.⁹⁷

Ayrıca **tedric** Hz. Rasûlullah'ın (s.a.s.) hayatında nebevî bir davet metodu olarak uygulanmıştır. Hz. Peygamber, tedric yöntemini, idari görevle ya da tebliğ amaçlı olarak farklı toplumlara gönderdiği şahıslara öğütlemiş, gittikleri kavimlerde bu kuralı tatbik etmelerini onlardan ısrarla istemiştir. **Muaz b. Cebel'**i Yemen'e gönderirken: “*Sen ehl-i kitap bir kavme gidiyorsun. Onları ilk çağırduğun şey Allah'a ibadet olsun, bunu iyice belledikten sonra onlara Allahın kendilerine günde beş vakit namazı farz kıldığını haber ver. Namazı da kılarlarsa onlara, fakirlere dağıtılmak üzere mallarından belli miktarlarda alınacak olan*

⁹² İbn Kesîr, I/159,160; Mevdûdî, I/143-144.

⁹³ Buhârî, *Salât*, 1; Müslim, *Salâtü'l-müsâfirîn*, 1.

⁹⁴ Bakara 2/219, Nisâ 4/43, Mâide 5/90, Nahl 16/67.

⁹⁵ Rûm 30/39, Nisâ 4/61, Âli İmrân 3/130, Bakara 2/278.

⁹⁶ Erdoğan, s.140.

⁹⁷ Zübeyânî, *Târihü'l-fıkhi'l-İslâmî*, s.35.

zekât emrini bildir. İtaat ederlerse verdikleri zekâtı al fakat mallarının iyisini seçmekten sakın!" demiştir.⁹⁸

Nesh ve **tedrîc**, beraber düşünülmesi gereken iki önemli konudur. Zira nesh tedricin mekanizmasıdır. Yani tedrîc, neshin uygulanmasıyla zorunlu olarak ortaya çıkan bir süreçtir. Bu iki konu, hem evleviyet tatbikinin zorunlu bir yöntem olduğuna, hem de önem sırasına bağlı olarak tespit edilecek evleviyet maddelerine dair tespitinde önemli ipuçları vermektedir.

Neshin, Mekke cahiliye toplumunu aratmayacak kadar Allah'ın dinine karşı yabancılaşmış günümüz milletleri üzerinde uygulanabilme imkânı ve meşruiyeti tartışma konusudur.⁹⁹ Kanaatımızca teorik/itikadi veya pratik açıdan nesh sürecini tekrar işletmenin Nebî (s.a.s.)'in vefatından sonra imkanı kalmamıştır. Haramlar ve helaller konusunda nihai sınırlar çekildikten sonra¹⁰⁰ bunlar üzerinde en küçük bir taşıyıcı, imanî açıdan tehlikeli bir durumdur.¹⁰¹ Bütün insanlığa kıyamete kadar geçerli olmak üzere gönderilmiş ve hududu Allah tarafından çizilmiş bir dinin ahkâmında yapılacak oynamalar bu dinin altındaki zemini kayganlaştıracak ve her kalıba uygun protestan görünümü=vicdani ya da mistik görünümü=ruhani bir din haline getirecektir. Allah'ın İslam'la ve bu dinin kitabı olan Kur'ân'la insanlığa bildirdiği mesaj nettir¹⁰², haramlar ve helaller açıktır¹⁰³, insanların dini seçerken hevalarına uygun şartlar ve sınırlar koymaları mümkün

⁹⁸ Buhârî, *Zekât*, 41.

⁹⁹ Neshî günümüzde uygulanmasının mümkün olup olmayacağına dair farklı iki görüş bildiren tarafların kullandığı argümanlar için bkz. M.Abdulğaffar Şerîf, *et-Tederrîc fî tatbiki's-şerîati'l-İslâmiyye*, s.39-48.

¹⁰⁰ Mâide 5/3.

¹⁰¹ Bakara 2/75, Nisâ 4/47, Mâide 5/13,41.

¹⁰² Bakara 2/99,209 , Mâide 5/15, Yûsuf 12/1, Nahl 16/103, Hacc 22/16, Nûr 24/34, Kasas 28/2, Yâsîn 36/69.

¹⁰³ Buhârî, *İmân*, 39; Müslim, *Mûsâkât*, 107; Ebu Dâvûd, *Buyû'*, 3; Tirmizî, *Buyû'*, 1.

değildir.¹⁰⁴ Zira Allah Teâlâ kullarını İslam'a girme hususunda zorlamamakta¹⁰⁵ fakat bu dine inanmak isteyenlerle de pazarlık yapmayı kabul etmemekte¹⁰⁶, aksine itirazsız itaati emretmektedir.¹⁰⁷

İslam'a girmek için Sakîf kabilesinin koştuğu şartları Rasûlullah'ın kabul etmesi, zamanın gereklerine uygun olarak bazı muhkematın değişebileceğinin göstergesi olduğunu söylemek yansıtılmamaktadır. Ebu Dâvûd'un *Sünen'i* ve *Müsned'*de geçen hadise göre Sakîf kabilesi Allah Rasûlüne müslüman olurken cihada gelmeme, zekât vermeme ve namaz kılmama şartlarını koşmuşlar, Allah Rasûlü de onlardan cihad ve zekâtı terketme şartının kabul etmiş fakat namaz konusunda "*Rukûsu olmayan dinin hayrı yoktur.*" buyurmuştur.¹⁰⁸ Zikredilen iddiaya delil olması için hadisin buraya kadarıyla iktifa etmek safdillik olur. Çünkü Rasûlullah bu ifadenin hemen sonrasında ashabına yönelerek "*Eğer Müslüman olmuşlarsa zekât da verecekler cihad da edecekler*" buyurmuştur.

Bu noktada unutulmamalıdır ki Hz. Peygamber'in vefatından sonra neshin teorik/itikadi veya pratik anlamda uygulama imkânının olmaması İslam'a davette tedrîc yönteminin tatbik edilmesinin de yanlış olduğu ya da din hizmetleri ve tebliğ görevini yürütenlerin, nefsine uyup Allah'a itaatte eksiklikler gösteren müminlere karşı tolerans sahibi olmamaları gerektiği ve sonucu ne olursa olsun sert bir şekilde her münkeri kaldırmaya çalışmaları gerektiği anlamına gelmez. İslam davetçisi, tebliğe muhatap ve zulmüne maruz kalmadığı herkese karşı şefkatli olmalı ve Allah'ın emir ve yasaklarını,

¹⁰⁴ Nisâ 4/65, Ahzâb 33/36.

¹⁰⁵ Bakara 2/256, Kehf 18/29.

¹⁰⁶ Bakara 2/120,145, Mâide 5/48,49, Şûrâ 42/15.

¹⁰⁷ Bakara 2/285, Nisâ 4/46, Mâide 5/7, Nûr 24/51.

¹⁰⁸ Ebu Dâvûd, *İmâra*, 26; Müsned, IV/213. Hadis hasen liğayrihidir. Memûn Muhammed Hammûş, *es-Siratü'n-nebeviyye*, III/1435.

öncelikleri dikkate alarak, tedricen ve sırayla, nesh sürecinin “pedagojik” anlamda tatbikiyle eş zamanlı olarak bildirmelidir.

Yeri gelmişken değinilmesi gereken önemli bir husus ise şudur: “Kötülüğü engelleme, çirkin işleri menetme” şeklinde tanımlanan ve İslam’ın temel buyruklarından birisi olan **nehy-i ani’l-münker**’in bazı şartları bulunmaktadır:

a. Nehy-i ani’l-münker görevinin yapılabilmesi için işlenen bu münkerin/kötülüğün *zahir* olması, yani açıktan işleniyor olması gerekir. Zira gizli işlenen günahların ortaya dökülmesi, bu günahların kendisinden daha olumsuz neticeler doğurmaktadır.

b. Nehy-i ani’l-münker’i yapan kişinin bu konuyu biliyor olması, hakkında fazla bilgi sahibi olmadığı konuya müdahale etmemesi gerekir.

c. İşlenen münkerin *müttefekun aleyh* olan bir münker olması, yani üzerinde ihtilaf edilen müctehedün fih (üzerinde mezheplerin görüş ayrılığına düştüğü, hukuki yoruma açık) bir konu olmaması gerekir.

d. Kötülüğü engellemeye çalışırken bundan daha büyük bir kötülüğün ortaya çıkmaması, arkasından daha büyük kötülük getirmemesi ve daha zararlı durumlar ortaya çıkarmaması gerekir.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, II/22-26. Ayrıca bkz. Mâverdi, *el-Ahkâmü’s-sultâniyye*, s.400 vd.

B. MÜMİNLERİ EVLEVİYYETE YÖNELTEN ÂYET VE HADİSLER

1. Kur’ân-ı Kerîm’de müminleri evlâ olanı (önceliği olanı) tercih etmeye yönelten âyetlerden bazıları

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ
وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ
الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا
وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا
عَظِيمًا دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

“Müminlerden özür olmaksızın oturanlar ile Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenler eşit değildir. Allah mallarıyla ve canlarıyla cihad edenleri oturanlara göre derece olarak **daha üstün** kılmıştır. Tümüne en güzeli (cenneti) vadetmiştir; ancak Allah, cihad edenleri oturanlara göre büyük bir ecirle üstün kılmıştır.” (Onlara) kendisinden dereceler, bağışlanma ve rahmet (vermiştir). Allah bağışlayan ve esirgeyendir.”¹¹⁰

Yukarıdaki âyette sadece gönüllüler için savaş çağrısı yapıldığı zamanlarda malları ve canlarıyla katılanların, iyi amellerle meşgul olsalar da geride kalanlara nispetle daha yüksek dereceye sahip olacaklarına işaret vardır.¹¹¹ Âyetten anlaşıldığı kadarıyla burada kendisine çağrılan cihad *farz-ı kifaye* olan cihaddır. Çünkü *farz-ı ayn* olan cihad olsaydı oturanlar (savaş-

¹¹⁰ Nisâ 4/95,96.

¹¹¹ Mevdudî, a.e., I/393.

tan geri kalanlar) “en güzel” ile değil ikâb ile müjdeleneceklerdi. Her ikisi de cennet ile müjdelendikleri halde mücahidlerin kaidûna (cihaddan geri kalanlara) nispetle hem dünyada hem de ahiret dereceleri bakımından Allah’ın mağfi-ret ve rahmetinde çok daha üstün olacağı ifham edilmiştir.¹¹²

وَكَتَبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَابِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ

شَيْءٍ فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَا خُدُوعًا بِأَحْسَنِهَا سَأُرِيكُمْ

دَارَ الْفَاسِقِينَ

“Biz ona levhalarda herşeyden bir öğüt ve her şeyin yeterli bir açıklamasını yazdık. Şimdi bunlara sıkıca sarıl ve kavmine de bunların **en güzeline** sarılmalarını emret. Size fasıkların yurdunu pek yakında göstereceğim.”¹¹³

Levhalarından kastedilen **Hız. Musa**’ya gelen Tevrat lavhalarıdır. “Mev’ıza ve herşeyin tafsili” ifadesi “öğüt ve ayrıntılı bir şekilde hatırlatma” anlamına gelmekle beraber aynı zamanda helal, haram, hudûd ve ahkâm türü her şeyin açıklandığı bir kitaba (Tevrat’a) işaret etmektedir. **Ahsen** (en güzel) kelimesi, dinin öngördüğü hususlar içinde Şâri Teâlâ tarafından belli bir sıralamaya koyulan vâcib ve müstehaplar, farzlar ve nafilere önem sırasına göre riayet etmeye vurgu yapmaktadır. Ayrıca “en güzelini alsınlar” emri, iki muhayyer durumdan en güzelini alsınlar anlamına gelmektedir. Örneğin afv kısıstan, kötü bir davranışa sabır misliyle mukabeleden

daha güzeldir. Dolayısıyla bu tür iki farklı seçenekten “güzeli-ni tercih etsinler” tavsiyesi yapılmaktadır.¹¹⁴

وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ

بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُبِينًا

“Kullarıma sözün **en güzel olanını** söylemelerini emret! Zira şeytan aralarını açıp bozmaktadır. Şüphesiz şeytan insanın açıkça bir düşmanıdır.”¹¹⁵

Bu âyetin devamındaki ifadeler “Daha ince bir üslupla ve onları (insanları) kızdırmayacak şekilde onlara hitap et” şeklindeki ifade tarzını yansıtmaktadır. Diğer bir deyişle âyet “Allah sizi daha iyi bilmektedir, isterse size merhamet, isterse azab eder” üslubunun yerine “sizler cehennem ehlisiniz ve orada azab göreceksiniz” gibi “onları daha fazla kötülüğe ve cürete teşvik edeceği kuvvetle muhtemel bir ifade tarzı seçmesinler” emrini içermektedir.¹¹⁶ Âyeti farklı bir yorumla şöyle de anlamak mümkündür “Ey Muhammed! Kullarıma söyle; ‘birbirlerine hitaplarında ve aralarında yaptıkları sohbetlerde biri ötekine kendisine söylenen güzel sözden daha güzeliyle karşılık versin.’”¹¹⁷

¹¹² Elmahlı, II/1432.

¹¹³ A'râf 7/145.

¹¹⁴ Bağavî, *Tefsîru'l-Bağavî*, II/200; Abdurrahmân b. Nâsır es-Sa'dî, *Teysîru'l-kerîmi'r-rahmân*, s.266.

¹¹⁵ İsrâ 17/53.

¹¹⁶ Zemahşerî, II/672.

¹¹⁷ Taberî, VIII/93.

أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِهِمْ
بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ
وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ

“Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel biçimde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin yolundan sapanı da hidayete ereni de en iyi bilendir.”¹¹⁸

Yani “Ehl-i Mekke veya ehl-i kitapla en güzel biçimde mücadele et.” İbn Abbas bu âyeti “onlarla tevhid üzere ve Kur’an’ın hakikatlarıyla mücadele et” şeklinde anlamaktadır. Zeccâc ise “kaba ve katı bir ifade tarzıyla değil daha kibar bir üslupla mücadele et” anlamını kuvvetli bulmaktadır.¹¹⁹

وَالَّذِينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ أَنْ يَعْبُدُوهَا وَأَنَابُوا إِلَى اللَّهِ لَهُمُ
الْبُشْرَىٰ فَبَشِّرْ عِبَادِ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ
أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَٰئِكَ هُمْ أُولُو الْأَلْبَابِ

“Tağuta kulluk etmekten kaçman ve Allah’a içten yönelenler ise; onlar için bir müjde vardır, öyleyse kullarıma müjde ver !”, “Ki onlar sözü işitir ve en güzeline uyarlar. İşte onlar Allah’ın kendilerini hidayete erdirdiği kimselerdir ve onlar temiz akıl sahipleri-dir.”¹²⁰

Onlar sözü ve kelamı işittikten sonra bu söz ve kelamın en güzelini kalpleriyle devşirirler, gerisini atarlar. Kabul ve

tasdik ettikleri sözler kalplerini ve nefislerini temizleyen kelimeler türünden hoş manalardır. Nitekim hoş bir gönlün hoş olan kelimeleri, kötülükle dolu bir gönlün de kötü kelime ve manaları toplayacağı bu ikisinin tabiatı gereğidir.¹²¹

الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ
الْعَزِيزُ الْغَفُورُ

“O (Allah), davranış bakımından hanginizin daha güzel olacağını denemek için ölümü ve hayatı yarattı. O çok yüce ve çok bağışlayandır.”¹²²

Allah hanginizin amellerinde daha doğru ve daha samimi olduğunu belirleyerek, dini yaşantınızda gösterdiğiniz bu doğruluk ve samimiyet sınavında aldığınız puana göre sizi mükâfatlandıracaktır. Âyette müminlerin ilim ve taatın pek çok mertebeleri vasıtasıyla daha yüksek derecelere daima tırmanma gayreti içinde olmaları gerektiğine teşvik vardır. Amellerden kastedilen hem aklî ve kalbî olgunluk hem de bedenî ibadetlerdir. Allah (c.c.) hanginizin Allah’tan daha çok korkup onu seveceğini ve hanginizin ona taatte daha ciddi kulluk sergileyeceğini tespit etmek için ölümü ve hayatı yaratmıştır.¹²³

¹¹⁸ Nahl 16/125.

¹¹⁹ İbnü'l-Cevzî, Zâdü'l-mesîr, IV/386.

¹²⁰ Zümer 39/17,18.

¹²¹ Seyyid Kutup, Fî Zılâli'l-Kur’ân, V/3045.

¹²² Mülk 67/2.

¹²³ Âlûsî, XXIX/5; Ebu Hayyân, el-Bahru-l-muhîd, VIII/297.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ
شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتَقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ
عَلِيمٌ خَبِيرٌ

“Ey İnsanlar! Gerçekten biz sizi bir erkek ve dişiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız diye sizi halklar ve kabileler halinde kıldık. Şüphesiz sizin Allah katında **en üstün** olanınız takvaca **en ileri** olanınızdır. Muhakkak Allah bilen ve haberdar olandır.”¹²⁴

Takvâ kelimesi vikâye kelimesinden türemiştir ve insanın kendisini korkulacak şeylerden koruması, siper edinip sakınması anlamına gelir. Kur’ân’ın takvâ kelimesine verdiği anlam ise insanın kendisini şirkten, günahlardan, şüpheli şeylerden ve mekruhlardan korumasıdır. Takvâ bunların hepsinden kaçınmayı gerektiren imanî bir sıfattır.¹²⁵

İnsanların birbirlerine karşı üstünlük iddia etmesine sebep olan şeyler kendi iradelerinde olan ahlak, takva ve ilim gibi erdemler olmalıdır. Yoksa kendi seçim gücünün dışında hiçbir çalışma ve çabası olmadan ilahi irade ile meydana gelmiş olan bir millet ya da aile topluluğuna mensubiyet hiçbir zaman üstünlük sebebi olamaz. Bütün insanların bağı bir anne ve babaya dayanmaktadır. Bu yönüyle birinin diğere karşı fazilet iddiası makul değildir ve üstün olmayı gerektiren asıl sebep diğere insanlardan daha çok Allah’tan sakınma ve doğruluk yolunda yürüyen insanlardan olmaktır.¹²⁶

¹²⁴ Hucurât 49/13.

¹²⁵ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VI/4479-4480.

¹²⁶ Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur’an*, V/460.

ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ
لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ يُذِنُ اللَّهُ ذَلِكَ
هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ

“Sonra kitabı kullarımızdan seçtiklerimize miras kıldık. Artık onlardan kimi kendi nefesine zulmeder, kimi orta bir yol tutmuştur, kimi de **hayırlarda yarışıp öne geçer**. İşte bu büyük fazlın kendisidir.”¹²⁷

Bu âyette inananların hepsinin bir olmadığı ifade edilmekte ve insanlar üç grup halinde sınıflandırılmaktadır:

a. *Allah’a ve Rasûlüne iman ettiği halde buyruklarına uymayıp kendilerine zulmedenler*: Mümindirler, fakat günah işlemektedirler ve imanları zayıftır. Buna rağmen kalben ve zihnen kâfir olmadıkları gibi münafık da değillerdir.

b. *Orta yolu tutanlar*: Bu kimseler Allah’ın emirlerine riayet etmeye ve Rasulullah’ın talimatlarına uymaya gayret göstermelerine rağmen geişek davranır ve zaman zaman günah işlerler, hayatlarında iyilik de kötülük de bulunmaktadır.

c. *İyilik için çalışan ve yine iyilik için birbiriyle yarışanlardır*: Allah’ın kitabına varis olmanın tüm gereklerini yerine getirmeye çalışan bu grup, İslam’ı yaşama ve tebliğ etme hususunda gayret ve fedakarlık uğruna birbirleriyle yarışır. Bile bile günah işlemez, işledikleri zaman ise bağışlanma dilerler. Bu grup birinci ve ikinci gruptan az oldukları için en son zikredilmiştir.¹²⁸

Sözü edilen âyetle ilgili olarak Allah Rasulü (s.a.s.) “İyilikte yarışanlar hiç hesap sorulmadan cennete gireceklerdir. Orta yolu tutanlar hesaba çekilecek ama hesapları kolay olacaktır. Nefislerine zulmedenler ise hesabın sonuna kadar bekletile-

¹²⁷ Fâtır 35/32.

¹²⁸ Mevdudi, a.e., IV/559.

cekler fakat daha sonra Allah onlara rahmet edecek ve sonunda Cennete girip ‘*Hamd bizi sıkıntı ve kederden kurtaran Allah’a mahsustur*’¹²⁹ diyeceklerdir.’¹³⁰ buyurmuştur.

2. Müminleri evlâ olanı (önceliği olanı) tercih etmeye yönelten hadislerden bazıları

Ashâb-ı kirâm amellerde üstünlük dereceleri bakımından farklar bulunduğu bilincinde olarak Hz. Rasûlullah’a bu farklara ilişkin sorular sormuşlar ve daima Allah katında en üstün (efdal, evlâ) olan ameli araştırıp buna tabi olmaya çalışmışlardır. Konumuzla alakalı olan hadislerde amellerin mertebe ve üstünlük vasıfları farklı kelimelerle ifade edilmiştir. Hz. Peygamber’e bazen “amellerin *en üstünü (efdal)*”¹³¹ bazen “Allah’a *en sevgilisi (ehabb)*”¹³² veya “*en yakını (akrab)*”¹³³ ya da “*en hayırlısı (hayr)*”¹³⁴ hangisidir?” diye sorulmuş, O da farklı şekillerde cevap vermek suretiyle amellerdeki üstünlük derecelerini sahabilere açıklamıştır.

Bu hadislerden bazı örnekler :

a) Hz. Peygamber’e “*Hangi amel daha üstündür?*” diye soruldu. Cevaben “*Allah’a ve Rasûlüne iman*” dedi, “*Sonra ?*” denildi “*Allah yolunda cihad*” cevabını verdi. “*Ondan sonra ?*” denildi. “*Hacc-ı mebrûr*”¹³⁵ şeklinde cevap verdi.¹³⁶

¹²⁹ Fâtır 35/34.

¹³⁰ Müsned, V/194,198; VI/444.

¹³¹ Buhârî, *Hacc*, 4; *Îmân*, 5,6; Müslim, *Îmân*, 135,136,140; Tirmizî, *Mevâkîf*, 13; İbn Mâce, *Menâsik*, 16; *Et’ime*, 1; Nesâî, *Menâsik*, 4; *Îmân*, 11,12; Ebu Dâvûd, *Edeb*, 131; Müsned, II/264,287,348.

¹³² Buhârî, *Edeb*, 1; *Rikâk*, 18 ; *Libâs*, 43; Müslim, *Îmân*, 139; Nesâî, *Kıble*, 13; Müsned, V/146.

¹³³ Müslim, *Îmân*, 138.

¹³⁴ Buhârî, *Îmân*, 6; Müsned, II/169.

¹³⁵ Hiçbir günahın karışmadığı hac demektir. Kabul olan hac anlamına geldiği de söylenmiştir. Nevevî, *Şerhu sahîh’i-Müslim*, II/260; el-Veştânî, *İkmâlü ikmâlî’l-mu’lim*, I/310.

¹³⁶ Buhârî, *Hacc*, 4; Müslim, *Îmân*, 135; Nesâî, *Hacc*, 4; Müsned, II/258.

b) Rasûlullah’a “*Cihadın en faziletli amel olduğunu görüyoruz Cihad etmeyelim mi ?*” diye soruldu, cevaben “*Lakin en faziletli cihad da hacc-ı mebrûrdur*” dedi.¹³⁷

c) Hz. Peygamber’e “*Allah’a (c.c.) hangi amel daha sevgilidir?*” diye soruldu. “*Vaktinde kılınan namaz*” buyurdu. “*Sonra ?*” denildi “*Birru’l-valideyn (ana-babaya iyilik etme)*” dedi. Üçüncü sefer aynı soru sorulunca “*Allah yolunda cihad*” dedi.¹³⁸

d) Yine başka bir hadiste Rasûlullah, Allah’a en sevgili olan amelin “*az da olsa sürekli olan*” ibadet olduğunu belirtmiştir.¹³⁹

e) Rasûlullah’a “*Hangi İslam daha hayırlı ?*” diye soruldu. O da “*Yemek yedirmen, tanıdığına-tanımadığına selam vermen-dir*” dedi.¹⁴⁰

f) Rasûlullah’a yine “*Hangi İslam daha üstündür?*” diye soruldu. “*Müslümanların bir kişinin elinden ve dilinden emin olmasıdır.*” diye cevap verdi.¹⁴¹

g) Birisi Rasûlullah’a, “Allah’a en sevgili olan ve kendisiyle cennete girebileceği” bir ameli sordu. Efendimiz de “Allah’a çok secde etmesi” gerektiğini söyledi.¹⁴²

h) Nebî (a.s.) Abdullah b. Amr’a “*Bir gün oruç tut öteki gün ye!*” tavsiyesinde bulunarak bu şekilde tutulan gün aşırı orucun Hz. Dâvûd’un orucu ve en faziletli oruç olduğunu belirtmiştir.¹⁴³

¹³⁷ Buhârî, *Hacc*, 4. Bu hadiste Hz. Peygamber cihadın en faziletli amel olduğunu ifade etmekle beraber Haccın da en faziletli cihad türü olduğunu eklemektedir.

¹³⁸ Buhârî, *Edeb*, 1; Müslim, *Îmân*, 139,140.

¹³⁹ Buhârî, *Îmân*, 32; *Rikâk*, 18.

¹⁴⁰ Buhârî, *Îmân*, 6; Müslim, *Îmân*, 63.

¹⁴¹ Buhârî, *Îmân*, 5.

¹⁴² Müslim, *Salât*, 225.

¹⁴³ Buhârî, *Savm*, 56; *Enbiyâ*, 37; Müslim, *Siyâm* 181,185; Ebu Dâvûd, *Savm*, 53.

i) Başka bir hadiste “Sizin en hayırlılarımız Kur’ân’ı öğrenen ve öğretenlerdir” buyrulmuştur.¹⁴⁴

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber hangi amelin daha üstün olduğuna dair sorulan ve aynı mefhumu taşıyan sorulara farklı cevaplar vermiştir. Hadislerde aynı sorulara bu şekilde farklı cevaplar verilmesi İslam âlimlerinin dikkatini çekmiş ve bu problemi halletmeye yönelik farklı yorumlar getirmişlerdir. Hadislerin sıhhatinde sened ya da metin açısından herhangi bir şüphe olmadığına göre aynı soruya verilen farklı cevaplar arasında görülen bu mana çelişmesini (*ihtilâfu'l-ehâdis*) cem’ yoluyla gidermek gerekmektedir. Bu çelişkinin giderilmesinde (*te’lif*) izlenen yorumlar özetle ; “sorunun tevcih edildiği esnada içinde bulunulan durum/şartlar ve cevaba muhatab kişinin özellikleri”yle bağlantılı olarak yapılmaktadır. Yani bir şey “en hayırlıdır” veya “en üstündür” derken kastedilen, o şeyin her hal ve durumda en hayırlı ve en üstün olduğu anlamına gelmez. Efdaliyet ve evleviyet durumdan duruma ya da şahıstan şahsa göre değişiklik arzedebilir. Örneğin hadislerde kimi zaman cihadın kimi zaman da haccın daha üstün amel olarak zikredilmesi zaman ve ihtiyaçla ilgilidir. Zira cihadın daha üstün bir amel olarak zikredildiği zaman cihada ihtiyaç duyulan İslam’ın ilk yıllarıydı, haccın üstün amel olarak zikredildiği dönem ise daha sonraki dönemlerdi. Nitekim her toplum için o an ihtiyaç duyulan şey ne ise o şeyin değerinin o toplum nezdinde yüksek olması değişmez bir kuraldır. Diğer taraftan Allah Rasûlü “Hangi amel daha üstündür?” diye soran kişinin içinde bulunduğu şartları gözönüne alarak cevap vermiş de olabilir. Örneğin bu soruyu soran sahâbî anne-babası yardıma muhtaç olan birisi ise bu durumda “ana-babaya itaat”,

¹⁴⁴ Buhârî, *Fedâilu'l-Kurân*, 21; Tirmizî, *Sevâbu'l-Kurân*, 15; İbn Mâce, *Mukaddime*, 16.

savaşta acil yardımına ihtiyaç duyulan birisi ise “cihad” onun hakkında en faziletli amel olmuştur.¹⁴⁵

İbadetlerin kategorik olarak birbirine efdaliyet/evleviyetine ilişkin; “*cihad hacdan, sadaka oruçtan, Kur’ân okumak zikirden, zikir duadan, namaz kılmak Kur’ân okumaktan daha faziletlidir*” denilebilir.¹⁴⁶ Fakat ibadetler arasındaki bu üstünlük daimi olmayıp zaman, mekân ve kişilerle değişebilecek kural-lara tabidir ve *en faziletli amel kişinin içinde bulunduğu o vaktin ya da o mekânın gereğini yerine getirmesidir*. Mesela namazın nehyedildiği vakitlerde (kerahet vakitleri) Kur’ân okuma ve zikrin namazdan, yine namazın nehyedildiği kabir ve banyo gibi mekânlarda zikir ve duanın namazdan, cenabet olan birinin zikir etmesi Kur’ân okumasından, evde misafirin bulunduğu anda misafire ikramda bulunmak veya yardıma muhtaç birine yardım anındaki meşguliyet zikir ve Kur’ân okumaktan daha faziletlidir.¹⁴⁷ Ayrıca edası için muayyen (Şâri tarafından belirlenmiş) vakti bulunan ibadetler, örneğin seher vakti istiğfar¹⁴⁸ ve ezan okunurken müezzinin söylediğini tekrar (*hikâyetü'l-müezzin, terdîdü'l-müezzin*) Kur’ân okumaktan daha faziletlidir.¹⁴⁹

Diğer taraftan her amelin *kendi içinde* de zaman, mekân ve âmile (bu ameli işleyene) bağlı olarak fazileti artıp azalabilmektedir.¹⁵⁰ Mesela namaz ve orucun sevabı Mescid-i Harâm’da diğer yerlerde kılınan ve tutulana nispetle kat kat faz-

¹⁴⁵ Nevevî, a.e., II/265-266; el-Veştânî, I/314; Şevkânî, *Neylül-evtâr*, VII/225. Efdalü'l-a-mâl (amellerin en faziletlisi) terkinde min harf-i cerrinin mahzûf olduğunu ifade etmek suretiyle bu probleme cevap verme yoluna gidenler de olmuştur. Mesela falan kişi en zahid insandır ibaresinden en zahid insanlardan biridir anlamı kastedilmektedir. Şevkânî, a.y.

¹⁴⁶ İbn Teymiye, *el-Fetâvâ*, XXII/309, XXIII/56-60.

¹⁴⁷ İbn Teymiye, a.e., XXIII/58-60; Vekîlî, s.61.

¹⁴⁸ Âl-i İmrân 3/17; Zâriyat 51/18.

¹⁴⁹ Nevevî, *el-Ezkâr*, s.68-69.

¹⁵⁰ İbnü'l-Useymin, *Fetâvâ's-sıyâm*, s.9-10.

ladır.¹⁵¹ Kişi açısından da, örneğin sahâbîlerin sadakadan kazanacakları sevabın diğer insanların sevabından çok daha fazla olduğu bizzat Nebî (a.s.) tarafından ifade buyrulmuştur.¹⁵²

Yukarıda temas ettiğimiz ve Peygamberimizin uyguladığı **ihtilâfu'l-ecvibe** (aynı soruya farklı cevap) yöntemi, fetva usulü ile yakından ilgili olup müftünün kendisine sorulan sorulara zaman, mekan ve müsteftinin (fetva isteyen) psiko-sosyal durumu vs.¹⁵³ etmenleri göz önünde tutarak cevap vermesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

C. NASLARDA EVLEVİYYET İLKELERİ

1. Usûl Furûya, iman amele göre öncelik hakkına sahiptir

Başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere bütün semâvî kitaplar ve peygamberlerin öğretilerinde *usûlü'd-dîn* (inanç esasları), *furûya* (ibadet, muâmelât vs.) öncelenmiştir. Bu önem sırasına binaendir ki Kur'ân-ı Kerîm'de iman, amel-i sâlihten daima önce zikredilmiştir.¹⁵⁴ Bütün peygamberlerin, gönderildikleri

¹⁵¹ Buhârî, *Mescidu Mekke*, 1; Müslim, *Hacc*, 505; Tirmizî, *Mevâkîf*, 126; Nesâî, *Mesâcid*, 4.

¹⁵² Buhârî, *Fedâilu Ashâbi'n-Nebî*, 5; Müslim, *Fedâilu's-sahâbe*, 221; Ebu Dâvûd, *Sünnet*, 10; Tirmizî, *Menâkıb*, 58.

¹⁵³ Müsteftî/âmil etkeniyle bağlantılı olarak verilen misallerden birisi İbn Abbâs'a gelen aynı suale muhatabın durumuna göre farklı cevap vermesidir. Kendisine gelerek "Taammüden adam öldüren birisi için tevbe var mıdır?" diye soran adama "Hayır! Cezası ancak cehennemdir" diye cevap verir. Soruyu soran adam gidince yanındakiler, ona daha önce bu görüşte olmadığını taammüden cinayet işleyen birisi de olsa tevbesinin geçerli olduğu şeklinde fetva verdiğini hatırlattılar. O da "Ben o kişinin bir mümine kızarak onu öldürmeyi planlayan birisi olduğunu tahmin ediyorum" dedi. Hakikaten daha sonra bu kişiyi araştıranlar durumun Abdullah b. Abbas'ın ihbar ettiği şekilde olduğunu öğrendiler. Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, IV/97.

¹⁵⁴ Bkz. M. Fuâd Abdalbaki, s.107-109.

toplumları ilk davet ettikleri konu tevhid ve iman esasları olmuştur.¹⁵⁵

Kur'ân'daki evleviyet sırasında birinciliği daima iman rükünleri almıştır. İman bütün iyiliklerin kaynağı ve dünya-ahiret bütün hayırların sebebidir; zıddı olan imansızlık da bütün şerhlerin ve kötülüklerin menbaıdır.¹⁵⁶ İmanın mükâfatı Allah katında çok büyüktür ve Allah müminlere ecr-i azim vadedmiştir.¹⁵⁷ İman dünya ve ahiret kötülüklerini defeder¹⁵⁸ ve arşın etrafındaki melekler inananlar için istiğfar ederler.¹⁵⁹ İman Allah'ın dostluğunu kazandırır.¹⁶⁰ Kim de Allah'a dost (velî) olursa Allah onu zillete düşürmez. Allah Zülcelâl meleklerle müminlerin ayaklarını sabit kılması konusunda emir vermiştir.¹⁶¹ Müminlere katında yüksek dereceler, mağfiret ve bol rızıklar vardır.¹⁶² İman müminlere izzet verir¹⁶³ ve dünya-ahirette onları yüceltir¹⁶⁴, Allah ile beraberlik vasfını sağlar¹⁶⁵, rahmetinden onlara iki kat mükâfat, yürürken önlerini görecekları bir nur ve günahlarına karşılık mağfiret kazandırır.¹⁶⁶ Allah'ın sevgisini ve rızasını temin eder.¹⁶⁷ Müminleri her tür korkudan muhafaza eder.¹⁶⁸ Ayrıca hadislerde zikredilen

¹⁵⁵ "Andolsun biz Nuh'u kendi kavmine elçi olarak gönderdik ve dedi ki 'Ey kavmim Allah'a kulluk edin Onun dışında sizin başka ilahınız yoktur; hâlâ sakınmayacak mısınız.'" Müminûn 23/23. "Andolsun biz her ümmete Allah'a kulluk edin ve tâğûttan kaçınm diye tebliğ etmesi için bir elçi gönderdik." (Nahl 16/36) "De ki: Ben kendisine ilahınız yalnızca tek bir ilahtır diye vahyedilen sizin gibi bir insandan başkası değilim." (Kehf 18/110, Fussilet 41/6) Ayrıca bkz. Hüd 11/26,50,61,84, A'râf 7/65,73.

¹⁵⁶ İbn Kayyım, *el-Cevâbu'l-kâfi*, s.95-97.

¹⁵⁷ Nisâ 4/146.

¹⁵⁸ Hac 22/38.

¹⁵⁹ Gâfir 40/7.

¹⁶⁰ Bakara 2/257.

¹⁶¹ Enfâl 8/12.

¹⁶² Enfâl 8/4.

¹⁶³ Münâfikûn 63/8.

¹⁶⁴ Mücâdele 58/11.

¹⁶⁵ Enfâl 8/19.

¹⁶⁶ Hadid 57/28.

¹⁶⁷ Beyyine 98/8.

¹⁶⁸ En'âm 6/48.

“Kim Allah’tan başka ilah olmadığına şahadet ederse Allah ona cehennemini haram kılar.”¹⁶⁹, “Allah’ın kulları üzerindeki hakkı Ona ortak koşmamalarıdır, buna karşın kullarının Allah üzerindeki hakkı da onalara azap etmemesidir.”¹⁷⁰ “Kim Allah’tan başka ilah yoktur derse cennete girer.”¹⁷¹ şeklindeki ifadeler de imanın ne derece önemli bir kurtuluş vesilesi olduğunu açıkça göstermektedir.

Hz. Rasûlullâh Muâz b. Cebel’i Yemen’e gönderirken ona şöyle demiştir: “*Sen ehl-i kitap bir kavme gidiyorsun. Onları ilk çağırдыңın şey Allah’a ibadet olsun, bunu iyice kavramalarının ardından onlara Allah’ın kendilerine günde beş vakit namazı farz kıldığını haber ver. Namazı da kılarlarsa, Allah’ın onlara zenginlerinden alınıp fakirlerine dağıtılmak üzere belli miktar zekâtı farz kıldığını bildir. İtaat ederlerse verdikleri zekâtı al, fakat mallarının iyisini seçmekten sakın.*”¹⁷²

Nebî (s.a.s.)’in Mekke dönemi tebliğde önemle vurguladığı temel konular tevhid, nübüvvet, ahiret günü gibi inanç esaslarıydı. Habeşistan’a hicret eden muhacirlere Habeş Necâşîsinin, İslam dini ve Peygamberiyle ilgili olarak sorduğu sorulara karşı Cafer b. Ebî Tâlib’in diğer müslümanları temsilen verdiği cevaba dikkat edilirse bu rahatlıkla anlaşılabilir: “*Ey Kral! Bizler cahil bir toplumduk; putlara tapar, murdar et yer, fuhuş yapardık. Akrabayı ve komşuyu gözetmezdik ve kuvvetlerimiz zayıflarımızı hep ezerdi... Tâ ki Allah bize doğruluğunu, güvenilirliğini, nesebini ve iffetini bildiğimiz bir peygamber gönderdi. Bu Peygamber bizi Allah’ın birliğine ve sadece ona tapmaya çağırdı. Allah’ın dışında tapılan bütün taş ve put türü şeyleri terk*

¹⁶⁹ Buhârî, *Cihâd*, 106; Müslim, *İmân*, 47; Tirmizî, *İmân*, 17; Müsned, III/451, VI/404,411.

¹⁷⁰ Buhârî, *Libâs*, 101, *Cihâd*, 46, *İsti’zân*, 20, *Tevhîd*, 1; Müslim, *İmân*, 48,49; Tirmizî, *İmân*, 18; İbn Mâce, *Zühd*, 35.

¹⁷¹ Buhârî, *İmân*, 26 ; Müslim, *İmân*, 10 ; Tirmizî, *İmân*, 8.

¹⁷² Buhârî, *Zekât*, 41.

etmeyi, doğru konuşmayı, emanete riayeti, akraba ve komşuyu gözetmeyi... emretti.”¹⁷³

Medine döneminde ise Mekke’de temelleri atılan inanç konuları tali hükümlerle desteklenmiş ve olgunlaştırılmıştır.¹⁷⁴

2. Nitelik sayıdan önemlidir

Kur’ân-ı Kerîm birçok âyetiyle iman etmeyen, aklını kullanmayan, bilgisiz fakat çoğunluğu oluşturan topluluğu yererken, bunun karşısında azınlığı oluşturan, iman eden ve bu iman gereğini yerine getiren müminleri methet-mektedir¹⁷⁵; “*Onların çoğu akıllarını kullanmazlar.*”¹⁷⁶ “*Lakin insanların çoğu bilmezler.*”¹⁷⁷ “*Lakin insanların çoğu iman etmezler.*”¹⁷⁸ “*Lakin insanların çoğu şükretmezler.*”¹⁷⁹ “*Yeryüzündeki insanların çoğuna uyacak olursan seni Allah’ın yolundan saptırırlar.*”¹⁸⁰ “*İman eden ve salih amel işleyenler hariç.. Onlar da az bir topluluktur.*”¹⁸¹ “*Kullarımdan çokça şükredenler azdır.*”¹⁸² “*Sizden önceki nesillerden onlardan içlerinden kurtardıklarımızın pek azı dışında yeryüzünde bozgunculuğu önleyecek fazilet sahibi kişiler bulunmalı değil miydi?*”¹⁸³

¹⁷³ İbn Hişâm, *es-Sîratü’n-nebeviyye*, I/373-374.

¹⁷⁴ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, III/62-63.

¹⁷⁵ Karadâvî, a.e., s.43-44.

¹⁷⁶ Maide 5/103; Ankebut 29/63; Hucurât 49/4.

¹⁷⁷ A’râf 7/187; Yûsuf 12/21,40,68; Nahl 16/38; Rûm 30/6,30; Sebe 34/14,28; Ğâfir 40/57; Câsiye 45/26. Ayrıca bkz. En’âm 6/37; A’râf 7/131; Enfâl 8/34; Yûnus 10/55; Nahl 16/75,101; Neml 27/61; Kasas 28/13,57; Lokman 31/25; Zümer 39/29,49; Duhân 44/39; Tûr 52/47.

¹⁷⁸ Hud 11/17; Ra’d 13/1; Ğâfir 40/59. Ayrıca bkz. Şuarâ 26/8,67,103,121,139,158,174,190.

¹⁷⁹ Bakara 2/243; Yûsuf 12/38; Ğâfir 40/61. Ayrıca bkz. A’râf 7/17; Yûnus 10/60; Neml 27/73.

¹⁸⁰ En’âm 6/116.

¹⁸¹ Sâd 38/24.

¹⁸² Sebe 34/13.

¹⁸³ Hûd 11/116.

Peygamberimiz de “İnsanlar develer gibidir; yüz tanesinin içinden doğru dürüst bir tane iyi binek hayvanı bulamazsın.”¹⁸⁴ diyerek insanlarda vasfın ve asaletin sayıda olmadığına dikkat çekmiştir. Sıyer-i Nebî’de Müslümanlarla müşrikler arasında yapılan savaşlara (Bedir, Uhud, Hendek, Mûte vs.) baktığımızda müşriklerin sayısının Müslümanlara oranla kat kat fazla olduğunu görürüz.

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُم مُّلاَقُوا اللَّهَ كَمِ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتِ فِئَةٌ كَثِيرَةٌ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ

“Tâlût orduyla birlikte ayrıldığında dedi ki: ‘Doğrusu Allah sizi bir ırmakla imtihan edecektir. Kim bundan içerse artık o benden değildir ve kim de, eliyle bir avuç alanlar hariç, onu tatmazsa bendendir.’ Küçük bir kısmı hariç (hepsi sudan) içti. O kendisiyle beraber iman edenlerle ırmağı geçince onlar (sudan kana kana içenler); ‘bugün bizim Câlût’a ve ordusuna karşı koyacak gücümüz yok’ dediler. (O zaman) Allah’a kavuşacaklarını umanlar şöyle dediler:

‘Nice küçük topluluk, sayıca kendilerinden daha çok olan topluluğa Allah’ın izniyle galip gelmiştir; Allah sabredenerle beraberdir.’ ”¹⁸⁵

Hz. Dâvûd tarafından ordusunun başına komutan olarak tayin edilen **Tâlût**, **Câlût**’un ordusuyla savaşmak için kendisiyle beraber yola çıkan yetmiş bin¹⁸⁶ kişiden hangilerinin gerçekten savaşmaya niyetinin olduğunu anlamak için onları yolda karşılarına çıkan bir nehirle¹⁸⁷ âyette zikri geçen şekilde imtihan etti. İmtihani geçen ve savaşa katılmaya hak kazanan üç yüz kûsur¹⁸⁸ gibi az sayıda bir mümindir. Onlar bu sayıyla savaş meydanında öldürüleceklerine kanaat getirdikleri halde Allah’ın emrine uyararak savaşa girdiler fakat Allah onları muzaffer etti. Başarı ve zafer Allah’tandır, yoksa sayı çokluğunda değildir.¹⁸⁹

قُلْ لَا يَسْتَوِي الْحَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْحَبِيثِ فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“De ki ‘murdar ile temiz –murdarın çokluğu hoşuna gitse de bir olmaz. Ey temiz akıl sahipleri! Allah’tan korkup sakının; umurlur ki kurtuluşa erersiniz.’ ”¹⁹⁰

Tayyib-habis (temiz-murdar) kelimeleri mana olarak, hem yiyecek türü maddi şeylerin haram ve helali, hem salih ve salih olmayan amelleri, hem de kişilik olarak iyi ve kötü insanları kapsayan geniş anlamlı iki kelimedir. “Ey selim akıl sahipleri, Allah’tan korkun!” ifadesi “Murdar şeyin sayısı ister fazla

¹⁸⁵ Bakara 2/249.

¹⁸⁶ Seksen ve yüz bin rivayetleri de vardır.

¹⁸⁷ Filistin ve Ürdün civarlarında bir nehir.

¹⁸⁸ Hadiste açık bir şekilde Tâlût’la beraber ırmağı geçen askerlerin sayısının Ashâb-ı Bedr kadar olduğu ve bu sayının üçyüz kûsur olduğu ifade edilmektedir. Buhârî, *Meğâzî*, 6; İbn Mâce, *Cihâd*, 25.

¹⁸⁹ İbn Kesîr, I/225; İbnü'l-Cevzî, I/246-247.

¹⁹⁰ Mâide 5/100.

¹⁸⁴ Buhârî, *Rikâk*, 35; Müslim, *Fedâilü's-sahâbe*, 232; Tirmizî, *Edeb*, 82; Müsned, II/7,44.

ister az olsun, temiz, salih ve iyi olanı seçin!” anlamına gelmektedir.¹⁹¹

Temiz ve murdar şeylerin hem maddi hem de manevî âlemde karşılıklarını bulabiliriz. Akl-ı selim sahipleri (ulü'l-elbâb) maddiyattaki temiz şeyleri pis şeylerden kolaylıkla ayırdederler ve ayırdetmek için de çok zeki olmak şart değildir. Aynı durum manevî ve ruhanî âlem için de geçerlidir, hatta temiz-murdar arasındaki bu fark ruhani âlemde maddi âleme nispetle daha kolay görülebilir. Çünkü ruhani âleme ait temiz şeylerin menfaati hem daha daimi hem daha faydalıdır. Murdar şeyleri de hem daha zararlı hem de bu zararı daha uzun sürelidir. Ruhani âlemin en temiz unsuru İman ve Allah'a yakınlık, en necisi de şirk ve isyandır.¹⁹² Bu âyet, niteliğe (kalite ya da keyfiyet) değil de niceliğe (sayı ya da kemiyet) önem vererek eşyaya yalnızca dış yüzüne bakıp kıymet biçen kişilerin kriterlerinden bütünüyle farklı yeni değer ölçüleri getirmektedir.¹⁹³

الآن خَفَّفَ اللهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ

مِنْكُمْ مِثَّةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مَا تَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا

أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ

“Şimdi Allah sizden (yükünüzü) hafifletti ve sizde bir zaaf olduğunu bildi. Sizden yüz sabırlı (kişi) bulunursa , (onların) iki

yüzünü bozguna uğratur; eğer sizden bin (kişi) olursa Allahın izniyle (onların) iki binini yener. Allah sabredenlerle beraberdir.”¹⁹⁴

Önceki âyette bire on gibi farklı bir sayısal dengenin bulunduğu bir savaştan kaçmamaları emredilirken Allah Teâlâ müminlerden bu ağır mesuliyeti bire ikiye indirmiştir. Şu halde müminler düşman ordusu kendilerinin iki katı olduğu bir savaş halinde savaş meydanından kaçmayacaklardır. “Müminlerden yüz kişi kâfirlerden iki yüz kişiyi, bin kişi de Allah’ın izniyle iki bin kişiyi yener” şeklinde ifadesini bulan rakamların her iki halde de iki katı olmasına rağmen tekrarlanmasının hikmeti, aynı kat orana sahip fakat biri diğerinden sayı olarak farklı iki ayrı savaşta galip tarafın değişme ve savaş dengelerinin oynama ihtimaline rağmen Müslüman ve kâfirlerin iki ayrı cephe oluşturduğu bir savaşta savaş neticesinin değişmeyeceği ve Allah’ın izniyle savaşın eziyetine sabretmeleri şartıyla Müslümanların galip geleceğine ima etmektedir. Çünkü çoğu zaman yirmi kişinin ikiyüz kişiye mukavemeti, oran aynı olmasına rağmen yüz kişinin bin kişiye mukavemetiyle aynı neticeyi vermeyebilir.¹⁹⁵

Savaşta sabır gösteren yüz müminin bin kişilik orduyu yeneceğini belirten bir önceki âyette geçen “**fıkh**” kelimesi, uğrunda savaştığı gayeyi tam olarak anlamak, bu gayenin kendi hayatından daha önemli ve değerli olduğunun farkında olmak anlamlarını içerir. Her şeyin ötesinde Allah’ın varlığı, ölümden sonraki sorgulama, Allah ile olan irtibat, hak ve batıl arasındaki ayırım ve hakkın batıla bir gün galip geleceği gibi gerçekleri kavrayan kimsenin, ne uğrunda savaştığını bilmeyen bir kimseden ya da ulusu ve toplumsal sınıfı uğrunda

¹⁹¹ Neseî, I/345.

¹⁹² el-Bigâ’î, *Nazmu’d-düer*, II/546-547.

¹⁹³ Mevdudî, I/515.

¹⁹⁴ Enfâl 8/66.

¹⁹⁵ Zemahşerî, II/235.

savaşan kimseden aynı fiziki kuvveti taşısa da moral gücü açısından kat kat daha üstün olacağı açıktır.¹⁹⁶

Tarih boyu milletlerin kıymetini belirleyen ölçü sayıları değil manevi değerleri ve ruhi asaletleri olmuştur. Örneğin Müslümanlar sayıca az oldukları kimi dönemlerde bütün insanlığa medeniyet dersi vermişler, bazı dönemlerde ise sayıca galip oldukları halde uluslararası siyasi dengelerde çok hafif kalmışlardır. Bugün yeryüzünde yaşayan elli yedi Müslüman ülke siyasi olay ve oluşumlarda yokmuş gibi kabul edilmektedir. Hz. Peygamber'in onbeş asır evvel geleceğin Müslümanları için söylediği söz aynen gerçekleşmektedir. Allah Rasûlü bir gün ashabının arasında otururken "Yırtıcı hayvanların yemek için öldürdükleri leşe üşüştüğü gibi diğer milletlerin de sizin başınıza üşüşecekleri günler yakındır." buyurdu. Bunun üzerine içlerinden birisi "O gün sayı olarak az olduğumuzdan dolayı mı?" diye sorunca Rasûlullah: "Aksine sel sularının üzerindeki köpükler gibi çok olacaksınız ve Allah, düşmanlarınızın kalplerinden size karşı hissetleri korkuyu çıkaracak ve sizin kalbinize vehn (bitkinlik) musallat edecek" dedi. Yine birisi: "Ya Rasûlallah, nedir o vehn?" diye sorunca Allah Rasûlü de: "Dünya sevgisi ve ölüm korkusudur!" şeklinde cevap verdi.¹⁹⁷

3. Muhteva şekilden önemlidir

لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ
مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى
الْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ

¹⁹⁶ Mevdudî, a.e., II/183.

¹⁹⁷ Ebu Dâvûd, *Melâhim*, 5.

وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ
بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ
الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

"Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz iyilik değildir. İyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; mala olan sevgisine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolcuyla isteyip dilenene ve kölelere (özgürlükleri için) veren, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve ahidleştiklerinde ahidlerine vefa gösterenler ile zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabredenler(in tutum ve davranışlarıdır). İşte bunlar doğru olanlardır ve müttaki olanlar da bunlardır."¹⁹⁸

Kible'nin yönü ilahi emirle Mescid-i Aksâ'dan Mescid-i Harâm'a çevrilince Yahûdî ve Hıristiyanlar bu konu üzerinde ileri geri konuşmuşlar ve tenkit konusu yapmışlardı. Bu âyet kible hakkında çokça konuşan Yahûdî ve Hıristiyanlara cevap olarak inmiştir. *Maşrik* ve *mağrib* kelimesinden maksat da bu iki taifedir. Zira Hıristiyanlar ibadet esnasında güneşin doğduğu tarafa, Yahudiler ise Hicaz bölgesinin batısına düşen Beytül-makdis'e doğru yöneliyorlardı. Âyetin sebep-i nüzûlünün "Allah Rasûlüne iman nedir?" şeklindeki bir soruya binaen nazil olduğu da rivayetler arasında vardır. Başka bir rivayette ise Hıristiyanlar güneş doğmadan önce Yahûdiler ise güneş batmadan önce ibadet ederlerdi.¹⁹⁹

Bütün semavi dinlerin asli hedefi olarak gösterilen "birr" kelimesi bütün iyilikleri manasında barındıran genel bir isimdir.²⁰⁰

¹⁹⁸ Bakara 2/177.

¹⁹⁹ İbn Kesîr, I/153; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, I/172.

²⁰⁰ Şevkânî, a.y.; Kutub, I/153.

Yüzünü doğuya ve batıya döndürmenin gerçek iyilik olmadığı ifadesi ibadetlerde yalnızca dış formlara önem vermenin anlamsızlığına işaret etmekte, dinî formalite ve ayinleri icra etmenin ve dindarlık gösterisi yapmanın iyilik olmadığı ve Allah katında değerinin de olmadığı anlatılmak istenmektedir.²⁰¹

İslami sembollerdeki şekilsel görüntü, kalpteki duygulara ve hayatın gidişatına anlam vermez ve onlarla beraber olmazsa birre (hayra) nail olunmuş sayılmaz. Birr, doğru bir dünya görüşü, şuur, iyi işler ve doğru bir şekilde çizilen hayat gidişatından ibarettir. Birr, ferd ve toplum vicdanında tesirini hissettiren dünya görüşü, yine ferd ve toplum vicdanında iz bırakan hayırlı ameller mecmuasıdır. Âyette zikredilen infak, namaz, ahde vefa ve darlıkta sabır gibi hasletler bu şuur ve tesirle anlam kazanan ibadetlerdir. Yoksa ibadetlerdeki görüntü ve fiziki hareketler insanın Allah'a karşı kulluğuyla amaçlanan maksatlar olamaz.²⁰² İbadetlerdeki salt harekât ve şekiller ibadet olmayıp asıl istenen kalpte iyice yer etmiş iman ve bu imanın netice verdiği Allah sevgisidir.²⁰³ Nitekim âyette namaz ve infak gibi şekille kayıtlı ibadetlerden önce iman rükünlerinin zikredilmesi, bu ibadetlerden asıl gayenin ve bu ibadetlere insanı yönelten temel faktörün iman olması gerektiğine işaret etmektedir.

²⁰¹ Mevdudi, I/140.

²⁰² Kutub, I/153-155.

²⁰³ Şevkânî, I/173.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ
الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى
وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Sana hilallerden sorarlar. De ki ‘o, insanlar ve hacc için belirlenmiş vakitlerdir. İyilik (birr) , evlere arkalarından girmeniz değildir, fakat iyilik sakınan(ın tutumudur). Evlere kapılarından girin. Allah’tan sakının, umulur ki kurtuluşa erersiniz.”²⁰⁴

Yukarıdaki âyetin sebep-i nüzûlü olarak zikredilen hadise göre²⁰⁵ müşrikler cahiliye döneminde ihrama girdikleri zaman evin arka tarafından eve girerlerdi. Âyet bu fiilin anlamsızlığını vurgulamakta ve müslümanları bundan menetmektedir. Tabiinin büyük imamlarından **Hasan Basrî** âyetle ilgili olarak “Cahiliye döneminde birisi sefere niyetlenir ve bu sefer için hazırlık yapıp evinden çıkar da daha sonra yolda fikrini değiştirerek evine dönmeye niyetlenirse evine gireceği zaman evin arka tarafındaki duvardan tırmanarak girerdi” şeklinde bir açıklama getirmiştir.²⁰⁶

لَنْ يَنَالَ اللَّهُ خُومَهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَى مِنْكُمْ
كَذَلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ وَبَشِّرِ

الْمُحْسِنِينَ

²⁰⁴ Bakara 2/189.

²⁰⁵ Buhârî, *Tefsîru sûreti'l-Bakara*, 29.

²⁰⁶ İbn Kesîr, I/169.

“Onların (kesilen kurbanların) etleri ve kanları kesinlikle Allah'a ulaşmaz, ancak O'na sizden (sizin kalbinizdeki) takva ulaşır.”²⁰⁷

Bu âyette, kurban kesme ve diğer ibadetlerde önemli bir şart olan samimiyet şartı dile getirilmektedir. Takva ve ihlâs niyeti taşımayan ibadetler Allah katında kabul edilmeyecektir. Ayrıca âyet, kesilen kurbanın kanının Kâbe etrafına serpilmesi ve duvarlarına sürülmesi şeklindeki cahiliye uygulama-sının anlamsızlığına işaret etmektedir.²⁰⁸

Özün şekilden daha önemli olduğuna temas eden ayetlerle ilgili olarak yaptığımız bütün bu değerlendirmelerin yanında şunu da eklemeliyiz ki; ibadetlerde esas olanın ihlas ve samimiyet olması, dış form ve harekâtının önemsizliği anlamına gelmemelidir. Bütün ibadetler belli ölçü, şekil ve kayıtlar altında zaptedilmiş kurallara tabi olarak icra edilmektedir. Gerek namaz²⁰⁹, gerekse diğer farz ve nafil ibadetler²¹⁰ bu kurallar dışına çıkamaz ve Hz. Peygamber tarafından tespit edilmiş muayyen ölçüler haricindeki hareket ile ifa edilemez.²¹¹

4. Güzel bir söz peşinden eziyet gelen sadakadan evlâdır

قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَذَىٰ وَاللَّهُ غَنِيٌّ

حَلِيمٌ

²⁰⁷ Hacc 22/37.

²⁰⁸ Neseî, II/116; Beydâvî, II/90; Mevdudî, a.e., III/368.

²⁰⁹ “Beni namaz kılarken nasıl gördüyseniz öyle namaz kılın.” Buhârî, Ezân, 18; Edeb, 27, Âhâd, 1; Müsned V/53.

²¹⁰ “Kim bizim ettiğimiz şekille ibadet ederse ancak ibadete nail olur.” Buhârî, İdeyn, 5,23; Ebu Dâvûd, Edâhî, 5; Nesâî, İdeyn, 17.

²¹¹ “Kim bizim üzerinde bulunduğumuz şekil dışında bir amel işlese bu amel reddedilir.” Buhârî, İtisâm, 2; Buyû’, 60; Sulh, 5; Müslim, Ekdıye, 17,18; Ebu Dâvûd, Sümmet, 5; İbn Mâce, Mukaddime, 6.

“Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden eziyet gelen bir sadakadan daha hayırlıdır.”²¹²

Cenab-ı Hak bu âyetle iyiliğin dört mertebesine temas etmektedir:

1) Ardından minnet ve eziyetin gelmediği halis niyetle yapılan ihsan ve sadaka.

2) Müslümana sürur veren sözlü ihsan, güzel muâşeret ve bir şey isteyene karşı herhangi bir şey verilmese de ona örfe uygun ve hoş olan ifadelerle karşılık vermek.

3) Kötülük edeni gerek sözlü gerekse fiili olarak bağışlamak.

4) İhsan ve iyilikte bulunup ardından minnet ve eziyet ile yaptığı iyiliği bulandırmak.²¹³ Karşı taraftan herhangi bir menfaat bekleyerek ve minnet duygularıyla karışık yapılan bu tür ihsanlar Kur’ân-ı Kerîm tarafından yerilen davranış şekilleridir.²¹⁴

Âyette sözü edilen “eziyet”ten maksat, yapılan iyiliğin ya da verilen sadakanın ardından “Allah beni senden kurtarsın, al defol git, Allah’ın belası!” veya “Ben sana ihsanda bulundum ve seni ben zengin ettim.” türünden minnet hissi ile nimeti zehir eden sözler veya bu manaları çağrıştıran fiillerdir.²¹⁵ “**Kavl-i ma’rûf**” ise herhangi bir bağış isteyen yahut dilenen kişiye Allah’ın fazlını talep etme anlamı taşıyan örfi (beyne’n-nâs) kelimelerle cevap vermek demektir.²¹⁶ Allah Rasûlü (s.a.s.) de bir hadiste “Güzel ve kibar söz sadakadır”²¹⁷ buyurmuş ve “Ma’rûftan hiçbir şeyi kesinlikle küçük görme! Kar-

²¹² Bakara 2/263.

²¹³ Abdurrahmân es-Sa’dî, s.94.

²¹⁴ Müddessir 74/6.

²¹⁵ Cessâs, I/623.

²¹⁶ Kurtubî, II/282; Şevkânî, Fethu'l-kadîr, I/184.

²¹⁷ Buhârî, Cihâd, 128; Edeb, 34; Müslim, Zekât, 56; Müsned, II/316,374.

deşini güler yüzle karşılaman dahi maruftandır.”²¹⁸ ifadesiyle ma'rûf kelimesine izah getirmiştir. İmam Nevevî (v.676/1277) bu hadisle ilgili olarak “Bu hadiste, toplum arasında yerleşmiş ma'rûfa (örf haline gelmiş, kamu vicdanının kabullendiği davranış şekillerine) elden geldiğince uyumlu hareket etmeye teşvik vardır, hatta güler yüz dahi insanlar tarafından küçümsense bile ma'rûf olması açısından küçük görülecek bir şey değildir.” demektedir.²¹⁹

5. Vaciblerin hemen ifâsı ertelenmesinden evlâdır

وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَوَاتُ

وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ

“Rabbinizden bir mağfirete ve genişliği göklerle yer kadar olan cennete (kavuşmak için) yarışın! O (cennet) , müttakiler için hazırlanmıştır.”²²⁰

Allah bu âyette müminlerin, onları mağfiret ve cennete ulaştıran beş vakit namaz, namazın ilk tekbiri, ihlas, tevbe, cuma ve cemaat namazları gibi ibadetlerin sevabına nail olmada hızlı davranmalarını tavsiye etmektedir.²²¹

Ebubekr İbnu'l-Arabî (v. 543/1148) “sâri'û” (hızlı davrananın) ifadesini açıklarken, mezkûr âyete dayanarak taat ve ibadetlerde acele davranılması gerektiğine dair İslam âlimleri arasında icmanın oluştuğunu kaydeder.²²² Ayette hızlı davranılmasına teşvik edilen taat ve ibadetlerin kapsamı konusunda farklı yaklaşımlar getirilmiştir; **Enes b. Mâlik** ve **Mekhûl** bu âyette acele olunması istenen taat türü “*Tekbîratu'l-ihrâm*

(namaza başlama tekbiri)”dır demiş, **Hz. Ali** “*farzları edâ*”, **Hz. Osman** ise “*İhlas*” olduğunu belirtmiştir. Ayrıca “*sâri'û*” emrinin “Hayırda birbirinizle yarışın!”²²³ âyetiyle aynı manaya geldiği ifade edilmiş ve “bütün taat ve ibadet türü eylemlerde acele davranın, örneğin namazı vaktin evvelinde²²⁴ kılmaya gayret edin” şeklinde bir tavsiyeyi içerdiği de söylenmiştir.²²⁵ Hatta **İbnu'l-Arabî** “Genel olarak ibadeti vaktinin evveline almaya denk hiçbir hayır yoktur” demektedir.²²⁶

Hayırda yarış ve taatte hızlı davranma tabirleriyle kastedilen aslı kuralın “Hemen ifası ertelenmesinden evlâdır” olmakla beraber²²⁷ teferruatında beraber teferruatta bazı imamlar ihtilaf etmiştir: Örneğin **İmâm Şâfiî** bütün namazların vaktin evvelinde, **Ebu Hanîfe** ise vaktin sonunda kılınmasının daha faziletli olduğunu söylemektedir. **Mâlik b. Enes** sabah ve akşam namazını vaktin evvelinde, öğlen ve ikindi namazının münferid için vaktin evvelinde, cemaat için ise geciktirilerek kılınmasını evlâ görür. Yatsı namazının ise her iki halde de (münferid ve cemaat) geciktirilmesinin efdal olduğu kanaatindedir.²²⁸

Bütün ömürde edası mümkün olan nezir, hacc, vakti geçmiş ve kazası gereken ibadetler gibi muvassa vakitli vaciblerde kişi zann-ı galible yaşayacağını tahmin etmesi durumunda bu vacibleri ertelemesi caizdir. Fakat bu ibadetin ifası için tayin edilen bir sonraki vakte kadar yaşamama ihti-

²²³ Bakara, II/148.

²²⁴ Namazın vaktin evvelinde kılınmasının efdal olduğunu ifade eden bir çok hadis mevcuttur. Örneğin Peygamberimize hangi amel daha faziletli diye sorulmuş, O da “Vaktin evvelinde kılınan namaz” diye cevap vermiştir. Ebu Dâvûd, *Salât*, 9; Tirmizî, *Mevâkîf*, 13; Müsned, VI/374,375,440. Başka bir hadiste “Vaktin evvelindeki namaz Allah'ın rızası, sonundaki ise afvıdır.” buyurulmuştur. Tirmizî, *Mevâkîf*, 13.

²²⁵ Kurtubî, II/192-193; Hammûş, II/763.

²²⁶ İbnu'l-Arabî, I/45.

²²⁷ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, I/100-101.

²²⁸ İbnu'l-Arabî, I/44.

²¹⁸ Müslim, *Edeb*, 43; Tirmizî, *Et'ime*, 30; *Birr*, 45.

²¹⁹ Nevevî, *Şerhu sahihi'l-Müslim*, 16/393.

²²⁰ Âl-i İmrân 3/133.

²²¹ Nesefî, I/203.

²²² İbnu'l-Arabî, I/44.

maline hükmediyorsa tehiri caiz değildir. Bu yüzden **Ebu Hanîfe** haccın bir sene tehirini caiz görmez fakat zekat ve orucun bir iki ay tehirine cevaz vermektedir. **İmam Şâfiî** ise yaşlı ve hasta için değil, sağlıklı bir genç için haccın ikinci seneye tehirini mümkün görmektedir.²²⁹

Genel olarak farzları yerine getirmekte acele davranmanın²³⁰ evleviyeti asli kuraldır. Ancak yaz günlerinde havanın sıcak olduğu zamanlarda özellikle öğlen namazının tehirinde²³¹, cemaat bekleme halinde²³², yemeğin hazır olduğu bir durumda²³³ ya da daha önemli bir vacible meşgul olan birinin²³⁴ namazlarını tehir etmesinde herhangi bulunmamaktadır.

6. Daha üstün olan tercih edilir

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ

يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا

وَعَدْسِهَا وَبَصَلِهَا قَالَ أَتَسْتَبِدُّونَ بِالَّذِي هُوَ أَذَىٰ بِأَلَدِي

هُوَ خَيْرٌ أَلْبَطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ

²²⁹ Râzî, *el-Mahsûl fi ilmi'l-usûl*, I/287-288.

²³⁰ “Senin emrine itaat için acele davrandım” (Tâhâ, 20/84) ayeti de farzlarda ta’cîlin evleviyetine delil olarak ileri sürülmektedir.

²³¹ Hz. Peygamber havanın sıcak olduğu hallerde namazı tehir etmiş ve şiddetli hava sıcaklığının cehennem sicağından bir parça olduğunu söylemiştir. Buhârî, *Mevâkîtu's-salât*, 93.

²³² Kurtubî, I/153; İbnü'l-Arabî, I/45.

²³³ Nebî (a.s.)’ın yemeğin hazır olduğu bir durumda namazın sonraya alınmasına dair emri vardır. Buhârî, *Ezân*, 42; Müslim, *Mesâcid*, 16.

²³⁴ Örneğin; İslami tebliğ veya eğitim-öğretim çalışmalarında ilgili bir faaliyetle, ertelemeye ceset açısından zarar bulunan bir cenazenin teçhiziyle ya da hayatı bir tehlikeyle karşı karşıya bulunan birini kurtarmaya meşgul olan birisinin namazını tehir etmesinde bir sakınca yoktur. Vekîli, s.83-84.

“Siz (Ey İsrâîloğulları) şöyle demiştiniz ‘ Ey Mûsâ biz bir çeşit yemeğe katlanamayacağız, Rabbine yalvar da bize yerin bitirdiklerinden bakla, acur, sarımsak, mercimek ve soğan çıkarın” (O zaman Mûsâ²³⁵;) ‘hayırlı olanı daha değersiz olanla mı değiştirmek istiyorsunuz? Öyleyse şehre inin (orada) istediğiniz (bu şeylerin tümü orada) mevcuttur’ demişti.”²³⁶

İsrâîloğulları Tih çölünde yemek olarak kendilerine Allah tarafından gelen “menn ve selvâ”²³⁷dan bıkmışlar, Hz. Mûsâ’dan bakliyat, sebze ve hububat türü yiyecekler istemişlerdi. Tek bir yemek türüne sabırları kalmamış, ziraat ehli oldukları için kereviz, pırasa, nane, salatalık, mercimek, soğan vs. önceden alışık oldukları sebze çeşitlerinden talep ediyorlardı.²³⁸ **Hasan el-Basrî** “Onlar soğan pırasa ve bakliyat ehli bir kavim oldukları için menn ve selva onları şımartmış ve eski günlerini hatırlayıp eski yiyeceklerini Hz. Mûsâ’dan talep etmişlerdi.” demektedir.²³⁹ Hz. Mûsâ da onlara: “Daha iyi olanı daha değersiz olanla mı değiştirmek istiyorsunuz?” şeklinde cevap vermektedir. Yani hem lezzet açısından daha üstün hem besleyicilik açısından daha faydalı hem de çalışmadan ve güç sarfetsizsiniz ulaştıkları için daha zahmetsiz²⁴⁰ bir yiyecek, bütün bu sayılan vasıflar açısından daha düşük bir yiyeceği değiş-tokuş mu yapmak istiyorsunuz, diyerek yaptıkları bu tercihte hatalı davrandıklarını ve mutlaka istiyorlarsa bütün bu arzuladıkları sebze ve tahıl türlerini şehirde bulabileceklerini ifade etmektedir.

²³⁵ Ya da Allah (c.c.) Beydâvî I/65.

²³⁶ Bakara 2/61.

²³⁷ Bildürün eti ve kudret helvası olarak Türkçeye tercüme edilmiştir.

²³⁸ Neseî, I/56.

²³⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-azîm*, I/70.

²⁴⁰ Beydâvî, I/65.

7. Teberru ve nafilâ türü ibadetlerde gizlilik bu ibadetleri açıktan yapmaktan daha hayırlıdır

إِنْ تَبَدُّوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفَوْهَا وَتُؤْتَوْهَا الْفُقَرَاءَ فَهِيَ

خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

“Sadakaları açıktan verirseniz ne iyi; fakat fakirlere gizleyerek verirseniz bu sizin için daha hayırlıdır. Böylelikle O (Allah), günahlarınızdan bir kısmını bağışlar. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”²⁴¹

Tatavvu/nafile kabilinden sadakaların gizlenmesi evlâ olmasına rağmen zekât ve diğer farzların açıktan ifâsı daha faziletlidir. Zekâtın alenen verilmesinde daha büyük sevap olduğu konusunda icma vardır.²⁴² İbn Abbas âyetle ilgili olarak “tatavvu kabilinden sadakaların gizli verilmesi açıktan verilmesinden yetmiş kat, farz kabilinden olursa açıktan verilmesi gizli verilmesinden yirmi beş kat daha üstün olduğunu” söylemektedir.²⁴³ Taberî’nin naklettiği bilgiye göre **Katâde**; “verilen sadakalarda eğer niyet halis olursa hepsinin makbul olduğunu, lakin gizli sadakanın daha üstün olduğunu” belirtmiştir.²⁴⁴ Âyet-i kerîme, nafilâ olan sadakalarda umumi bir kural olarak galibiyete göre hüküm vererek gizliliğin ekseriyetle daha üstün olduğunu bildirmekle beraber, bu tür infak ve sadakaların gizli ve açıktan ifası hususundaki hükmün sadakayı veren, sadakayı alan ve bu ikisi dışındaki insanların durumuna göre farklılık arz edebileceği muhakkaktır. Örneğin sadakayı veren kişi riyadan korkarsa gizliden

²⁴¹ Bakara, 2/271.

²⁴² Taberî, II/93; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, I/629; İbnu'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, I/236; Kurtubî, II/302.

²⁴³ Taberî, II/92; Kurtubî, II/302.

²⁴⁴ Taberî, II/92.

vermesi daha faziletli olmasına karşın, diğer insanlara örnek olmak gibi bir gaye takip ettiği taktirde bu hüküm tersine dönecek, yani açıktan vermesi evla olacaktır. Alan kimse açıksından ise, bu kimse sadakayı alırken herhangi bir eziklik duyacaksa sadakanın gizli verilmesi efdaldır. Sadakayı alan ve veren dışındaki insanlara gelince, eğer veren kişiyi riya ile itham edecekler yahut alanı küçümseyecek ve tahkir edecek iseler yine gizliden verilmesi efdal olanıdır.²⁴⁵

Ebubekr el-Cessâs (v.370/980) Kur’ân-ı Kerîm’deki ahkama ilişkin ayetlerin şerh ve izahını yaptığı meşhur tefsirinde bu âyetten kastedilen sadaka türünün tatavvu kabilinden sadakalar olduğunu; farzlarda ise, farz namazlarında olduğu gibi²⁴⁶, toplum nezdinde töhmetten kurtulmak için alenen ifasının daha faziletli kabul edildiğini belirttikten sonra nafilâ sadakaların riyadan kurtulmak amacıyla gizliden verilmesi gerektiğine Allah’ın, hiçbir gölgenin bulunmadığı günde kendi gölgesiyle gölgelendireceği yedi kişiden birinin sağ elinin verdiği sol elinin görmediği kişi olduğu²⁴⁷ şeklindeki hadisi delil olarak zikretmektedir.²⁴⁸

8. Barış ortamı savaş ortamından hayırlıdır

وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ

السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

²⁴⁵ İbnu'l-Arabî, I/237; Kurtubî, II/303.

²⁴⁶ Cessâs, farz namazların açıktan ifasının daha faziletli olduğunu “Kişinin farz namazları dışında diğer namazlarını evinde kılması daha faziletlidir.” hadisiyle delilendirmektedir. Hadis için bkz. Müslim, *Salâtu'l-müsâfirin*, 29.

²⁴⁷ Buhârî, *Ezân*, 36; *Zekât*, 16; *Rikâk*, 24; *Hudûd*, 19; Müslim, *Zekât*, 91; Tirmizî, *Zühd*, 56; Nesâî, *Kudât*, 2; Müsned, II/439.

²⁴⁸ Cessâs, I/629.

“Eğer onlar barışa eğilim gösterirlerse sen de ona eğilim göster ve Allaha tevekkül et çünkü O işitendir bilendir.”²⁴⁹

وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقْتُلُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ
أَخْرَجْتُمُوهُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تَقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ
الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلَكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلَكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ
جَزَاءُ الْكَافِرِينَ

“Onları bulduğunuz yerde öldürün ve sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne öldürmekten beterdir. Onlar size karşı savaşılmaya kadar siz Mescid-i Haram yanında onlarla savaşmayın. Sizinle savaşarlarsa siz de onlarla savaşın. Kâfirlerin cezası işte böyledir.”²⁵⁰

İslam dini, uluslararası ilişkilerde barış ilkesini benimser, savaş ise dünyayı sükûnet ve barış atmosferine ulaştırmak için bir vasıta kabul eder. Diğer bir tabirle uluslararası ilişkilerde aslî pozisyon barıştır, savaş ise bu aslî konuma sonradan tesadüf eden ârızî bir durumdur. Tebliğ ve davet ancak barış ve sükûnet otamında yapılır. Bu, Müslümanların gayri müslimlerle ilişkilerinde korkaklık ve gevşeklik tutumu takınımları ve devletlerarası ilişkilerde düşmana daha fazla cesaret veren daima savunmacı ve pasif bir pozisyonu ilke olarak benimsemeleri gerektiği anlamına gelmez. Konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber, ashabına “Savaşı temenni etmeyin ama düşmanla karşılaştığınız zaman da korkmayın!”²⁵¹ tavsiyesinde bulunmuş ve yabancı unsurlara karşı her zaman tetikte olunması ve gelebilecek tecavüzata karşı her zaman teçhizat

²⁴⁹ Enfâl 8/61.

²⁵⁰ Bakara 2/191.

²⁵¹ Buhârî, *Cihâd*, 156; Müslim, *Cihâd*, 19,20; Ebu Dâvûd, *Cihâd*, 89.

hazırlığı yapılması gerektiği bizzat Kur’ân tarafından emredilmiştir.²⁵² Lakin bunu hiç durmaksızın dünyanın her tarafını kılıç zoruyla İslam toprağı yapmak için süresiz ve sınırsız bir savaş ilanı olarak anlamak yanlış olur. Hz. Peygamber’in, karşı tarafın aleyhte bir tecavüzü ya da düşmanca bir tavırını görmeden herhangi bir topluluğa savaş açtığı veya ordu sevk ettiği vaki değildir. Kur’ân-ı Kerîm düşmanlık hissini sadece zalimlere karşı duyulması gerektiğini²⁵³ ve hak geldikten sonra Allah’ın inanıp inanmama hususunda insanları hür bıraktığını bildirmektedir.²⁵⁴ Savaş ile ilgili âyetleri²⁵⁵ zulme mani olma, fitneyi ortadan kaldırma, karşı cepheden gelen saldırıya engel olma gibi şartların iktiza ettiği geçici durumlarla bağlantılı olarak işlememiz doğruya daha yakın olur. İslam tarihi safhalarına göz atıldığı zaman ve İslam dünyasında süregelen bugünkü olaylar incelendiğinde görülür ki adeta savaş geçici bir olgu durumundan çıkmış; aslî bir unsur haline gelmiştir. Zira tarih boyu İslam aleyhinde icra edilen düşmanca tavırlar bitmemiş ve bitecek gibi de görünmemektedir. Öyle ki düşmanca tutum küfür ve nifak hasletinin temel karakteri olmuş²⁵⁶ ve bu tutumun sahipleriyle Müslümanlar daima mücadele etmişlerdir. İslam Hukuku uluslararası ilişkilerinde savaşın aslî unsur olduğunu iddia eden görüş sahiplerini bu fikre sevk eden âmillerden birisi de muhtemelen budur.²⁵⁷

²⁵² Enfâl 8/60.

²⁵³ Bakara 2/193.

²⁵⁴ Kehf 18/29.

²⁵⁵ Bakara 2/191,193; Tevbe 9/29,36,123; Enfâl 8/65; Muhammed 47/35.

²⁵⁶ Bkz. Âl-i İmrân 3/118; Bakara 2/98,120.

²⁵⁷ İslam Hukukunda Uluslararası İlişkilerin esasının savaş veya barıştan hangisi olduğu tartışmasına dair daha fazla ayrıntı için bkz. Ahmet Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, s.113-136.

9. Ana-Babaya itaatın nafîle cihada göre evleviyeti vardır

Abdullah b. Mesûd Rasûlullah'a hangi amelin Allah'a daha sevgili olduğunu sordu, Allah Rasûlü de “*Vaktinde kılınan namaz*” diye cevap verdi. İbn Mesud “*sonra?*” dedi. Hz. Peygamber “*Anne-babaya hürmet*” diye cevap verdi. Soruyu üçüncü kez tekrarlayınca Rasûlullah'tan “*Allah yolunda cihad*” cevabını aldı.²⁵⁸

Adamın birisi Peygamberimize gelip cihad için izin istedi. O da “*Ana-baban sağ mıdır?*” diye sordu. Adam da “*evet*” dedi. Hz. Peygamber de bunun üzerine “*Öyleyse onların rızasını kazanmak için cihad et*” buyurdu.²⁵⁹

Bir adam Hz. Peygamberin safında cihad etmek amacıyla Yemen'den hicret etmişti. Peygamberimiz ona “*Yemen'de kimsen var mı?*” diye sordu, adam “*Evet, ana-babam var*” dedi. Hz. Peygamber “*Sana izin verdiler mi?*” deyince, adam “*Hayır*” dedi. Peygamberimiz bu cevaba binaen “*Onlara dön ve izinlerini iste; eğer izin verirlerse cihad et, vermezlerse onlara hürmet et.*” buyurdu.²⁶⁰

İslam âlimlerinin cumhuru anne-baba (Müslüman iseler) onların izni olmadıkça cihada çıkmayı yasaklayan hadislerin, cihadın farz-ı kifâyeye olduğu durumlar için varid olduğu görüşündedir. Eğer cihad farz-ı ayn haline gelirse²⁶¹ bir müslümanın her halükarda cihada katılması gerekir.²⁶² Nitekim

²⁵⁸ Buhârî, *Edeb*, 1; Müslim, *İmân*, 139; Müsned, I/409,410.

²⁵⁹ Buhârî, *Cihâd*, 138; Nesâî, *Cihâd*, 5; Ebu Dâvûd, *Cihâd*, 31.

²⁶⁰ Ebu Dâvûd, *Cihâd*, 31.

²⁶¹ Cihadın farz-ı ayn olduğu haller şunlardır: a) Mükellef birisi savaş saflarında bulunması halinde savaşı bırakıp kaçamaz. b) Müslüman bir ülkenin herhangi bir düşman tarafından istila edilmesi hali. c) Yöneticinin (hakim, imam, devlet başkanı) mükellef birisini savaşa çağırması hali. Abdulazîm Bedevî, *el-Vecîz*, s.487-488.

²⁶² İbn Hacer, VI/140-141; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, VI/139-140; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XIV/250.

“*Yaratıcıya isyan konusunda yaratılana itaat olmaz*”²⁶³ kuralı ve Hz. Peygamber'in cihad için ana-babasından izin almaksızın gelip cihada katılmak isteyen bazı kişileri izin almak için evine geri dönmek ile cihada katılmak arasında muhayyer bırakması²⁶⁴ bu konuya ışık tutmaktadır. Zira cihadın her Müslüman için farz-ı ayn olduğu, Müslüman bir beldenin herhangi bir düşman tarafından istila edilmesi gibi bir durumda İslam hukukunda “*nefir-i âmm*” olarak adlandırılan genel seferberlik ilanıyla bütün Müslümanlar ihtiyaç duyulduğunda ellerinden gelen, hem ferdi hem de kamusal bütün yardımı yapmak zorundadırlar. Bu konuda âlimler görüş birliği etmişlerdir.²⁶⁵

Ana-baba izninin farz-ı kifaye olan cihada kıyas edilerek diğer bütün müstehaplarda da şart olduğu âlimlerin çoğunca benimsenmiştir. Diğer taraftan ticaret veya başka bir amaçla yapılan yolculuk türü mübah eylemler de müstehaplarla aynı kategoriye alınmıştır. Çünkü müstehaplarda bulunan izin şartının evleviyetle mübahlarda da bulunduğu kabul edilmektedir.²⁶⁶

Diğer taraftan bazı İslam hukukçuları alacaklıları da ebeveyne kıyas ederek şu görüşe ulaşmışlardır: “Eğer borçlunun ödemesi gereken üzerindeki borç acil borç yani vakti gelmiş bir borç ise farz-ı kifâyeye olan cihada çıkarken alacaklıların izninin alması gerekir.”²⁶⁷ **Muhammed b. Ali eş-Şevkânî**

²⁶³ Müslim, *İmâra*, 39; Ebu Davud, *Cihâd*, 87. Ayrıca bkz. Bakara 2/40,41, Âli İmrân 3/175, Tevbe 9/24, Ankebût 29/56; Buhârî, *İmân*,9; Müslim, *İmân*, 67.

²⁶⁴ Bkz. İbn Hacer, VI/140-141; Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, VII/227.

²⁶⁵ İbn Rüşd, I/391; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X/365-366; Mevsulî, *el-İhtiyâr*, IV/117; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, IV/219; Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, s.106.

²⁶⁶ Şevkânî, VII/227. Mâlikî mezhebinin meşhur alimlerinden Karâfi (v.684/1285), itaat konusunda anne-baba ile diğer insanlar arasındaki farkı; “Ana-babaya, nafîlelerin ve farz-ı kifayelerin terki, muvassa' vakitli farzların tehiri konusunda itaat etmek gerekirken diğer insanlara bu konularda itaat gerekmez fakat onlara genel manada hürmet ve itaat mendubtur.” şeklinde ifade etmektedir. Karâfi, *el-Furûk*, I/150.

²⁶⁷ Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen*, II/212 ; Aynî, XIV/250.

(v.1250/1834) de bu görüşte olup, konuyla ilgili hadislerin²⁶⁸ tahlilini yaparken borçlularından izin almaksızın cihada çıkarak bu cihadda şehid olan kişinin şehadet sevabından mahrum olmayıp, alacaklılara ödenmeyen borç günahının o kişinin boynunda kalacağını vurgulamaktadır.²⁶⁹

10. Köle de olsa mümine bir kadınla evlenmek hür de olsa müşrike bir kadınla evlenmekten evlâdır

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَ وَلَا أُمَّةً مُّؤْمِنَةً خَيْرٌ مِّنْ

مُشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا

وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ أُولَٰئِكَ يَدْعُونَ

إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ

لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

“Müşrik kadınları, iman edinceye kadar nikâhlamayın; iman eden bir cariye –hoşunuza gitse de- müşrike bir kadından daha hayırlıdır. Müşrik erkekleri de iman edinceye kadar nikâhlamayın; iman eden bir köle –hoşunuza gitse de- müşrik bir erkekten daha hayırlıdır. Onlar ateşe çağırırlar, Allah ise kendi izniyle cennete ve mağfirete çağırır. O, insanlara ayetlerini açıklar. Umulur ki öğüt alıp düşünürler.”²⁷⁰

Bu âyetin sebep-i nüzûlü hakkında iki rivayet vardır. Biri si **Huzeyfe el-Yemânî**'nin mümine bir cariyesi hakkında nazil olduğudur. Bu âyetin nuzûlünün ardından Huzeyfe, bu

²⁶⁸ “Allah, borçları hariç şehidin bütün günahlarını bağışlar.” Müslim, *İmâra*, 118,119; Tirmizî, *Cihâd*, 13,33; Müsned, II/220, V/297.

²⁶⁹ Şevkânî, a.e., VII/226.

²⁷⁰ Bakara 2/221.

cariyeyi azad ederek onunla evlendi. Diğer rivayete göre ise **Abdullah b. Revâhâ**'nın bir cariyesi vardı. Ona kızgınlıkla bir tokat attı ama sonra pişman oldu. Nebî (s.a.s.)'e gelip, ona oruç tuttuğundan namaz kıldığından güzelce abdest alıp kelime-i şehadet getirdiğinden bahsetti. Hz. Peygamber de cariyeyi “Mümine bir kadındır” diye methedince Abdullah b. Revâhâ onu azad edip onunla evlendi. Bazı müslümanlar bu sebeple onu kınadılar. Kendileri de soylu müşrike kadınlarla evlenmeyi düşünüyorlardı ve bu olay üzerine ayet nazil oldu.²⁷¹ Mâide sûresi 5. ayet Bakara sûresinden sonra inmesi sebebiyle bu ayeti tahsis etmiştir ve ehli kitap olan Yahudi ve Hıristiyan kadınlarla evlenmenin cevaziyeti konusunda ulemanın icmaı vardır,²⁷² fakat bu tür evlilikler mekruh görülmüştür.²⁷³ **Abdullah b. Ömer** “Allah tüm müşrike kadınları müminlere haram kılmıştır. Rabbinin İsa olduğunu söyleyen bir kadının sözünden daha büyük bir şirk bilmiyorum” demişse de bu ifadesi kerahiyete yorulmuştur.²⁷⁴ Hz. Osmân, Huzeyfe el-Yemânî, Talha b. Ubeydullâh, Abdullah b. Abbas, Câbir b. Abdullah gibi sahâbîler ve tabiünden bir çoklarının Hıristiyan ve Yahudi kadınlarla evlendikleri vakidir.²⁷⁵ Ayrıca yıldıza, ateşe ve totemlere tapan kadınlar ve ateist, nihilist, bahâilîk ve kadiyânîlik gibi inançlara mensup kadınlar ile evlenmek de yasaklanmıştır.²⁷⁶

Müşriklerin aksine ehl-i kitap bir kadınla evlenmenin caiz olmasındaki hikmet, semavi bir dinin Allah'a, Onun peygamberlerine, kitaplarına ve ahirete inanç gibi temel iman prensiplerinin İslam dini ile ortak değerleri paylaşması eşler arası

²⁷¹ Taberî, II/390-391; Kurtubî, II/65.

²⁷² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, III/81; Kurtubî, II/64; Şerbâsî, *Yeselüneke fi'd-dîn ve'l-hayât*, I/219.

²⁷³ Cessâs, I/455; Şerbâsî, I/221; Zuhaylî, *İslam Fıkhu*, VII/154.

²⁷⁴ Cessâs, a.y.

²⁷⁵ Şerbâsî, I/219; Zuhaylî, VII/153.

²⁷⁶ Zuhaylî, VII/150.

anlaşma ihtimalini kuvvetlendirmesidir. İki dinin arasındaki köprüler vasıtasıyla evlilik hayatı huzurla sürmekte ve kadının bu vesileyle müslüman olması umulmaktadır.²⁷⁷ Ayrıca evlilik iki dinin müntesipleri arasında tanışma ve muaşeret fırsatı vermekte, bu kadınlar Müslüman olmasalar bile Müslümanların bazı güzel sıfatlarından faydalanma imkânı bulmaktadırlar. Bununla beraber bu evliliğin hoş görülmemesinin sebebi ise, iki ayrı dinin müntesibi arasındaki bazı inanç ve ibadet farklılıklarının aile içi çatışma ve huzursuzluğa yol açabilme ihtimalidir. Bazen de ehl-i kitap kadın kocasını ve çocuklarını güzelliği ve muhtemel entrikaları vasıtasıyla dinî konularda menfi olarak tesir altına alabilmektedir.²⁷⁸

Netice olarak bu konuda asıl olan ehl-i kitap bir kadınla evlenmenin caiz olduğudur, ancak böyle bir evlilikte şu şartlara da dikkat etmek gerekir:

a) Kadının gerçekten Hıristiyan veya Yahudi olduğundan emin olmak. Zira bazen kadın Hıristiyan bir toplumda büyümesine rağmen İslam nazarında tamamen reddedilen ateizm ya da pozitivizm gibi bir ideolojiye sahip olabilmektedir.

a) Kadının muhsana yani iffetli, zinaya yaklaşmayan, istikamet sahibi bir hanım olması. (Mâide sûresi 5. ayet açık bir şekilde bunu belirtmektedir.)

b) Müslümanlarla savaş halinde olmayan bir millete mensup olması.

c) Bu evlilik peşinden herhangi bir zarar ya da fitne konusu olacak bir neticeyi getirmemesi. Örneğin; Müslüman erkeklerin ehl-i kitap kadınlarla evlenmeleri sonucu müslüman kadınlardan bekâr olanların sayısının aşırı çoğalması ve

²⁷⁷ Zuhaylî, VII/153.

²⁷⁸ Şerbâsî, I/221. Ayrıca Bakara 2/120, Nisâ 4/18; Mümtetine 60/2 gibi âyetler ehl-i kitabın Müslümanları dinî noktada etkileme isteklerine ilişkin ruh halini yansıtmaktadır.

bunun toplumsal ahlaki bir krize yol açması gibi durumlarda ehl-i kitap kadınlarla evlilik uygun bir davranış değildir. Hz. Ömer'in ehl-i kitap kadınlarla evlenmeyi yasaklamasının sebebi de budur. Ehl-i kitap kadınlarla evlenme neticesinde ortaya çıkabilecek diğer bir tehlike de Yahudi ya da Hıristiyan bir kadınla evlenen Müslümanın, özellikle de kadınla beraber onun vatanında yaşıyorsa, zamanla kadının kültürünü, sosyal değerler ve yaşam felsefesini benimsemeye başlaması ve kendi din ve toplumuna yabancılaşmasıdır.²⁷⁹

11. Borçlunun borçtan ibrası bu borcun ertelenmesinden evlâdır

وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ

إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

“Eğer (borçlu) zorluk içinde ise ona elverişli bir zamana kadar süre (verin). (Borcu) sadaka olarak bağışlamanız ise, sizin için daha hayırlıdır; eğer bilerseniz...”²⁸⁰

Abdullah b. Abbâs, İbrâhîm en-Neha'î ve Kadî Şurayh'a göre ayette kastedilen deyn ribâsıdır (borçlanmaya dayalı faiz). Müteahhirundan bazı İslam âlimlerine göre ise deyn ribası olmakla birlikte fakat tüm borçlar bu âyete kıyas edilir. İbnu'l-Arabî her iki görüşün de ayetin umum ifade etmesi sebebiyle doğru olmadığını ve ayetten maksadın doğrudan doğruya bütün borçları kapsadığını söyleyerek çoğunluğun görüşünün bu doğrultuda olduğunu belirtir.²⁸¹

²⁷⁹ Karadâvî, Fetâvâ muâsıra, I/468-474.

²⁸⁰ Bakara 2/280.

²⁸¹ İbnu'l-Arabî, I/245.

Darlıkta olanın borcunu erteleme, durumu iyi olan kişinin de borcunda yapılan ibrânın²⁸² faziletine dair bir çok hadis varid olmuştur.²⁸³ Bir hadiste “Sizden önceki ümmetler içinde bir adam vardı ki, Allah ruhunu kabzetmesi için bir melek gönderdi. Ona “Herhangi bir iyilik işledin mi?” diye sorunca o “Hiçbir şey bilmiyorum, yalnızca hatırladığım; ben dünyadayken ticaretle meşguldüm ve alışveriş yaptığım insanları mükâfatlandırırdım; eli bollukta olanın borcunu erteler, darlıkta olanın da borcunu silerdim’ dedi. Allah Teâlâ da bunun üzerine onu cennete koydu.” buyrulmuştur.²⁸⁴

²⁸² İbrâ sözlük anlamı itibariyle; bir şeyi temizlemek, arındırmak ve uzaklaştırmak demektir. Terim olarak ise; bir kişinin başka bir şahsın zimmetinde bulunan alacaklı olduğu bir hakkı düşürmesidir. Mv.F. (*el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye*), I/142. İbrâ'nın sıfat, etken, şart ve türleri için bkz. a.e, I/142-170.

²⁸³ Mesela bkz. Buhâri, *Buyû'*, 18; Müslim, *Zühd*, 74; Müsâkât, 31; Tirmizî, *Buyû'*, 65; İbn Mâce, *Sadâkât*, 14; Müsned, II/263,332.

²⁸⁴ Buhâri, *Ehâdîsu'l-enbiyâ*, 50.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞER'İ HÜKÜMLERİN ÇATIŞMASI HALİNDE DEVREYE GİREN “FIKHU'L-EVLEVİYYÂT” KURALLARI

Şer'î hükümlerin çatışması durumunda önceliği olanı tercih ederken göz önüne alınması gereken en önemli husus, hükümlerin mertebelerini ve özellikle taşıdığı maslahatın kapsam ve kuvvet açısından derecesidir. Dinî emirlerde farz-ı ayndan müstehaba kadar dereceler olduğu gibi nehiylerde²⁸⁵ de küfür ve şirkten tenzihen mekruha kadar dereceler vardır.²⁸⁶ İmam Ğazâlî'nin (v.505/1111) de ifade ettiği gibi amellerdeki bu mertebelere riayet etmemek dinî konularda bir sapkınlık alametidir.²⁸⁷

İbni Kayyım el-Cevziyye (v.751/1350) Ğazâlî'nin bu görüşüne paralel olarak efdal (daha faziletli) bir amel dururken mefdul (diğerine nispetle fazilet derecesi düşük) ile meşgul olmanın şeytanın önemli hilelerinden biri olduğunu belirtmektedir. Mükellef kişi *merâtibu'l-a'mâli* (şer'î amellerin mertebe ve sevap dereceleri) bilmemekle ya da ihmal etme sonucu Allah katında daha sevgili olan bir ameli terk edip kendisine daha az hayır kazandıracak bir amelle meşgul olarak şeytanın tuzağına düşmektedir.²⁸⁸ Böyle bir tehlikeden

kurtulmanın çaresi de amellerin fazilet bakımından Allah katındaki mertebe ve konumları hakkında bilgi sahibi olmak, dinî fiil ve sözlerde Şâri Teâlâ tarafından belirlenen ve yukarıdan aşağıya doğru adeta bir pramit gibi sıralanmış şer'î hükümlere itina ile tabi olmak ve her hak sahibine hak ettiği değeri vermektir.²⁸⁹ Daha açık bir ifadeyle Müslümanın yapması gereken vâcib, mendub, haram, mekruh, kat'î, zannî, asl, fer', zarûrî ve gayr-ı zarûrî gibi mertebe, hüküm, netice ve itibar açısından farklı konumlarda olan İslam buyruklarına dikkat etmek, ardından da bu konum ve sıraya riayet etmek suretiyle Şâriin hidayetinde muhalefetle ortaya çıkacak büyük hatalara düşmemektir.²⁹⁰

“Şer'î hüküm ve amellerin evleviyyeti” olarak isimlendirilen ve bu amel ve hükümlerden hangisine öncelik verilmesi gerektiğini irdeleyen çalışmanın kurallarını tespit etmek için yapılan ictihad öncelikleri;

1) Dinî metin ve deliller sahasında,
2) Uygulama (pratik hayat) ve ibadetle ilgili sahada olmak üzere birbiriyle ilintili iki değişik alanda icra edilmektedir. Daha sonra ibadet ve uygulamayla ilgili olan ictihad da iki açıdan ele alınmaktadır:

- Aşamalı olarak yapılması gereken dinî tebliğ faaliyetleri,
- Şer'î hükümlerin çatışması durumu.²⁹¹

Çalışmamızın bu bölümünde işlemeyi amaçladığımız konu bu son kısım, yani “şer'î hükümlerin çatışması durumunda uygulanan evleviyyet kuralları”dır. Burada “çatışma”dan şeri

²⁸⁵ Burada evâmîr ve nevâhî kelimeleriyle “Şâri'in yapılmasını yada terkedilmesini istediği davranışlar” kastedilmektedir.

²⁸⁶ Karadâvî, *Fî fıkhu'l-evleviyyât*, s.161.

²⁸⁷ Ebu Hâmid el-Ğazâlî (v.505/1111), bu mertebelere uymanın önemiyle ilgili olarak “Hayırlar arasında sırayı gözetmemek bir tür şer'dir.” demektedir. ترك

ترتيب بين الخيرات من جملة الشرور Ğazâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, III/403.

²⁸⁸ Bkz. A'râf, 7/17. “Sonra onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım. Onların çoğunu şükredici bulmayacaksınız.” Şeytana ait

olan bu sözde “sağlarından” kelimesiyle “Onlara hasenat (iyilikler) yönüyle yaklaşacağım” kastedilmektedir. Yani Şeytan insanlara daha az hayırlı amelleri gösterip daha hayırlı amelleri unutmalarına ve terketmesine çalışmaktadır. Ne-sefî, I/405.

²⁸⁹ İbni Kayyım, *Medâricu's-sâlikîn*, I/225; Vekilî, s.173-174.

²⁹⁰ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, III/183-190; Raysûnî, s.159.

²⁹¹ Vekilî, s.120.

hükümlerin teârüzü değil , “tezâhum”²⁹² *تزام* durumu kas-
tedilmektedir. Teârüz *تعارض* sözlükte “temânü’ ve tekabül”
yani iki şeyin karşı karşıya gelmesi veya iki şeyden birinin
ötekinin önüne durup engellemesi anlamına gelmektedir.²⁹³
Istılahta ise “Eşit olan iki şer’î delilden birinin bir mesele hakkında
gerektirdiği hükmün, diğerinin aynı mesele hakkında gerektirdiği
hükme aykırı olmasıdır.”²⁹⁴ Burada birinin diğerini nakzettiği iki
delil söz konusudur. İki şer’î nass ya da delilden birinin bir
şeyin caiz olduğuna, diğerinin ise caiz olmadığına işaret etme-
si hali teârüze örnek verilebilir.²⁹⁵

Dört mezheb imamı dâhil usulcüler, fıkıh bilginleri ve
hadisçilerden oluşan cumhur ulemaya göre âyetlerde veya
sahîh hadislerde böyle iki zıt hükmün hakikatte (nefsü’l-
emirde) bulunması düşünülemez.²⁹⁶ Şer’î metinlerin bu şekil-
de birbirine zıt hükümler taşıması ise sadece görünüşte
(müctehidin nazarında) olup araştırma ve yorum ile bu tearuz
giderilebilir.²⁹⁷

Maslahat-Mefsedet Kavramları

Sözlükte menfaat ve fayda anlamına gelen “*maslahat*” ke-
limesinin karşıtı mefseadet/zarardır. Menfaat ise lezzet ve

²⁹² Zerkeşi (v.794/1391) tezâhumu, “Bir mahalde birden çok hakkın varid olma-
sıdır.” şeklinde tarif etmiştir. Zerkeşi, I/284.

²⁹³ İbn Manzûr, VII/177; Râzî, *Muhtârü’s-suhâh*, s.375.

²⁹⁴ Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, II/12; Fahreddin Atar, *Fıkıh Usûlü*, s.251.

²⁹⁵ Râzî, *el-Mahsûl*, II/434; Ömer Nasuhi Bilmen, *Istilahatı Fıkıyye Kamusu*, I/37.

²⁹⁶ Şevkânî, *İrşâdü’l-fuhûl*, s.459; Karâfî, *Tenkîhu’l-fusûl*, s.417-419; Berzencî, *et-
Teârüz*, I/41-42; Şâtıbî, IV/174.

²⁹⁷ Teâruzu giderirken kullanılan yorum yöntemi ve bu yöntemin tertibinde Hane-
fî Mezhebi fakihleri, mütekelimîn ve muhaddisîn arasında görüş farklılığı var-
dır. Hanefiler tearuzu gidermede nesh, tercih, cem’, tesâkut sırasını, mütekelimîn;
cem’, tercih, nesh, tesâkut sırasını, muhaddisîn ise cem’, nesh, tercih,
tesâkut sırasını takip etmektedirler. Berzencî, I/243-384; Atar, s.257.

lezzete ulaştırın yol, mazarrat (zarar,mefsedet) da elem ve
eleme ulaştırın demektir.²⁹⁸ İslam hukuk usulünde ise masla-
hat (istislah), ahkam-ı şer’iyyenin fer’î kaynaklarından olup²⁹⁹
şer’î delillerin gâye-mekâsîd yorumunda kullanılan en önemli
kavramdır.³⁰⁰ Mekâsîd, mesalihi kuşattığından bu iki kavram
arasında umum-husus/kaplam-içlem ilişkisi vardır. Bu yüz-
den her iki kavram da birbirinin yerine kullanılabilir.³⁰¹ Maslahatın birbirine yakın değişik tanımları yapılmıştır.
Kısaca “*celb-i menfaat def-i mefseadet/mazarrat*” olarak tanımla-
nır.³⁰² Maslahat konusunda önemli bir çalışması olan **Rama-
zan el-Bûtî** de maslahatı “*Şâri-i Hakîm’in, kendisiyle, kullarının
beş temel unsuru (din, can, akıl, nesil, mal) korumayı ve onlara
gelecek zararı savmayı amaçladığı menfaattir*”³⁰³ şeklinde tanım-
lamaktadır.

Maslahat muteber olup olmama, kuvvet, kapsam ve ilgili
olduğu saha açısından dört ayrı şekilde taksime tabi tutulmak-
tadır. Muteber olup olmama açısından maslahat üçe ayrılır:

²⁹⁸ Râzî, a.e., II/319.

²⁹⁹ Zekiyuddîn Şa’bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’l-fıkıh)*, s.168; Atar,
s.79.

³⁰⁰ Bkz. M.Saîd Ramazân el-Bûtî, *Davâbitü’l-maslahat*, s.119.

³⁰¹ Ahmet Yaman, “*İslam Hukuk İlmi Açısından Makasid İctihadının ya da
Gâi/Teleolojik Yorum Yönteminin İlkeleri Üzerine*”, Makâsîd ve İctihad (ed. Ah-
met yaman), s.160.

³⁰² Gâzâlî, *el-Mustasfâ*, I/29; Atar, s.293. **İzz b. Abdisselâm** şeriatın bütünüyle
maslahattan ibaret olduğunu, bütün hükümlerin ya bir fayda sağladığını ya da
bir zararı giderdiğini belirtmekte ve Kur’ân’da “Ey İman edenler!” hitabından
sonra gelen tavsiyelere dikkat edildiğinde, kullar için ya bir maslahatı celb veya
bir mefseleti def etmeye yönelik olduğunun farkına varılacağını ifade etmekte-
dir. İzz b. Abdisselâm, *Kavâ’idu’l-ahkâm*, I/5-10. Örneğin Kur’ân’daki namaz,
zekat ve oruçla ilgili emirler hem dünyâ hem de ahirette, bu emirleri ifâ edecek
olan kula ait bir çok maslahatı haizdir. Terkları de yine kulun bizzat kendisine
yönelik bir çok maslahatı peşinden getirir. Namazı terk etmek kişiye kibir, kalp
katılığı ve Rabbin öfkesini, zekatı terk etmek cimrilik, orucu terk etmek ise
irade zayıflığını, aynı zamanda ahiret mesuliyetini kazandırır. Cihadı terk de İsl-
am ümmetine zillet ve düşman saldırılarını musallat eder. Hammûş, I/132-
133. Ayrıca Bkz. Fahreddin Râzî, a.e., II/389; Gâzâlî, a.e., I/287; Tâhir b.
Âşûr, *Makâsîdu’ş-şer’îa*, s.48; Raysûnî, s.254.

³⁰³ Bûtî, a.e., s.23.

a) Maslahat-ı mu'tebere: Şâriin bir hükmü koyarken dikkate aldığı menfaattir.

b) Maslahat-ı mürsele: Şâri tarafından kabul edilip edilmediğine dair kesin delil bulunmayan maslahattır.³⁰⁴

c) Maslahat-ı merdûde: Şer'î hükümlere muhalif olup Şâriin ilga ettiği maslahattır.³⁰⁵

Maslahat, *kuvveti* açısından zarûriyyât, hâciyyât, tahsîniyyât olarak üçe ayrılır. Makâsîd yorumunun otorite fakihlerinden olan **Ebu İshâk eş-Şâtîbî** (v.790/1388) bu ayrıma temas ettikten sonra zikri geçen üç maslahat türünü şu şekilde izah eder:

a) Zarûriyyât الضَّرُورِيَّات : Dinî ve dünyevî faydaları

teminde vazgeçilemeyecek unsurlardır. Bunların terki halinde dünyevî menfaatler istenilen şekilde yerine getirilemediği gibi hayatî tehlike ve toplumsal bozukluklar baş gösterir. Ahiret yurdunda da hüsrân ve azaba sebep olur.

b) Hâciyyât الْحَاجِيَّات : İnsanın, arzu ettiği şeye ulaşma-

mamasından kaynaklanan zorluk ve meşakkat halinden kurtulmak için ihtiyaç duyduğu menfaatlerdir.

c) Tahsîniyyât التَّحْسِينِيَّات : Güzel adet ve beğenilen ah-

lakî prensiplere uygun davranışlardır ve akl-ı selîm sahibi her insanın reddedeceği çirkin hallerden sakınmayı öngörür.³⁰⁶

³⁰⁴ Maslahat-ı mürsele usûl-i fıkıh kitaplarında, İmam Mâlik'e has bir hüccet olduğu söylense de esasen hücciyeti konusunda ulemanın ittifakı vardır. Raysûni, s.375. Ayrıca bkz. Ğazâlî, a.e., I/311; Şa'bân, s.171.

³⁰⁵ Bilmen, I/200-201; Şa'bân, s.168-170; Bûtî, a.e., s.330.

³⁰⁶ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, II/3-5. Bu üçlü taksimi ilk kullananın Ğazâlî olduğu bilinmektedir. Pekcan, Ali, "Fıkıh Usulü Bağlamında Makâsîdu's-Şer'i'a Düşüncesinin Tarihi Seyri", Makâsîd ve İctihad (ed. Ahmet Yaman), s. 218.

Buna göre, zarûrî ihtiyaçlar anlamına gelen *zarûrî maslahatlar*; dini, insan hayatını, aklını, neslinin sürekliliğini ve malı korumaya yönelik önlemlerin tümüdür. Bunların var edilmesi ve varlığının devam ettirilmesi için olmazsa olmaz derecede önemli olan şeyler zarûriyyât kısmındadır. Diğer bir ifadeyle, bunlar olmadığı takdirde bir bütün olarak insan toplumu kargaşa ve yok olma ile yüz yüze gelir; adeta insan toplumu olmaktan çıkar ve Allah'ın onlar için murat ettiği hayattan uzaklaşır hayvanî bir varlık haline dönüşür. *Hâciyyât* ise; ikinci derecede ihtiyaç anlamında kullanılmakta olup darlığın giderilmesi için ihtiyaç duyulan şeylerdir. Burada giderilmesi hedeflenen darlık, çoğunlukla meşakkat ve sıkıntıya sebep olan ve ardından da asıl matlup olanın (zarûriyyât) ortadan kalkacağı darlıktır. *Tahsîniyyât*a gelince; güzel olan adetleri benimsemek ve akl-ı selîmin uzak duracağı çirkin hallerden kaçınmaktır. Ahlakî güzellikler bu kısma girer. Yani tahsîniyyâtın gayesi insanlara güzel davranış modelleri ve iyi huylar kazandırmaktır.³⁰⁷

Zarûriyyât sırasıyla *din, can, akıl, nesil, mal* şeklinde sıralanan beş temel maslahattır.³⁰⁸ En önemli ve temel maslahat **usûl-i hamse** denilen bu beş maslahattır. Diğer maslahatlar bu beş unsurun yardımcısı ve tamamlayıcısıdır. Dolayısıyla zarûriyyât ve tahsîniyyât zarûriyyâtın terke uğradığı ve tehlikeye düştüğü durumlarda dikkate alınmaz. Zira aslın yok olma halinde fer' de yok olmuş kabul edilir.³⁰⁹

Maslahatın bu üç kısmında (*zarûriyyât, hâciyyât, tahsîniyyât*) tertibe riayet edildiği gibi zarûriyyâtın (*usûl-i hamse*) kendi içinde de önem sırasına dikkat edilmelidir. Zira bütün şer'î hükümler zaruriyatı korumak için teşri kılınmıştır ve

³⁰⁷ Yaran, a.e., s.82-88.

³⁰⁸ Şâtîbî, a.e., II/4; Ğazâlî, a.e., I/287; Bilmen, I/202; Atar, s. 295-296; Raysûni, s.256.

³⁰⁹ Şâtîbî, a.e., II/8; Raysûni, s.345.

hâciyyât zarûriyyâtı, tahsîniyyât da hâciyyâtı korumakta ve tamamlamaktadır.³¹⁰

Zarûriyyât, hâciyyât, tahsîniyyât sırasına İslam Hukukunun ibâdetler, ticari işlemler, cezai hükümler ve diğer alanlarının tümünde özenle riayet edilmektedir. Zarûriyyât kendi içinde din, can, akıl, nesil, mal şeklinde sıralanan tertibi korumaktadır.³¹¹ Örneğin dinin cana göre öncelik hakkının olması sebebiyle irtidat etmek, kanı helalleştirmekte, dini koruma düşmanla savaşı ve can telefını meşrulaştırmaktadır. Ayrıca canın akıl ve mala nispeten önceliği olması nedeniyle bir kişiyi haksız yere öldürme kisası gerektirmektedir. Hâlbuki kisas akla ve mala aykırı bir tutumdur. Bu beş asıl da teker teker kendi içinde farklı kuvvet derecelerine sahiptir. Mesela can (nefs) konusunda bir insanı öldürme bir organı telef etmeyle, bir organı telef etme de vücudun bir yerini yaralamayla ahkâm ve neticeleri açısından bir değildir.³¹² Hâciyyât ve tahsîniyyât da aynı şekilde kendi içinde farklı değer mertebelerini haizdir. Bu iki maslahat türünde (hâciyyât ve tahsîniyyâtta) kimi hükümler vacib, kimisi ise mendûb kabilinden olup ittiba ve sakınma açısından mükellefe farklı kuvvette mesuliyetler yüklemektedir. Örneğin tahsîniyyât kısmına dâhil edilen yeme-içme adabı nedb, yine tahsîniyyattan olan setr-i avret ise farz hükmünü almıştır.³¹³

Bir maslahatın bu kategorilerden hangisine girdiği kesin olarak tespit etmek bazen güçleşmektedir. Örneğin hâcî mas-

³¹⁰ Bûtî, a.e., s.249-251.

³¹¹ Ramazân el-Bûtî bu sıralamada (din, can, akıl, nesil, mal) icma olduğunu söylemesine rağmen (*Davâbitu'l-maslaha*, s.250) gerçekte bu konu ulema arasında ihtilaf sebebi olmuştur. Bazıları akılla neslin yerini değiştirmiş, kimisi de usul-ü hamseye altıncı olarak ırzı eklemiştir. Tartışma için bkz. Raysûnî, s.50-63. Ayrıca bu sıralamada nefsin dinden önce gelmesi gerektiğini savunanlar da vardır. Yaman, a.e., s.182-183.

³¹² Şâtıbî, *el-I'tisâm*, II/38; Vekilî, 171.

³¹³ Vekilî, s.172.

lahatlarla zarûrî maslahatlar birbirine çok yakın olduğundan birbiri arasındaki geçişler oldukça kolay vuku bulmaktadır.³¹⁴

Maslahat ilgili olduğu saha açısından ise dinî ve dünyevî olarak ikiye ayrılır: **Dinî maslahatlar**; nefsi tezkiye, ruhu saf-laştırma, kalbi şirkten arındırma, zihni hurafelerden temizleme, ahlakı güzelleştirme gibi yüce erdemlerdir. **Dünyevî maslahatlar** ise; dünya işlerini düzenleyen, toplumsal hayata saadet getiren ve zararlı şeylerin meydana gelmesine engel olan hükümlerdir.³¹⁵

Maslahat ayrıca *kapsamı* açısından ikiye ayrılır :

a) Maslahat-ı hâssa (özel maslahat, kişisel yarar): Faydası belli bir kişiyi veya toplum içinde sınırlı bir grubu ilgilendiren maslahattır.

b) Maslahat-ı âmmе (genel maslahat, kamu yararı): Faydası tüm toplumu veya toplumun önemli bir kesimini ilgilendiren maslahattır.³¹⁶

ŞER'İ HÜKÜMLERİN ÇATIŞMASI HALİNDE DEVREYE GİREN "FIKHU'L-EVLEVİYYÂT" KURALLARI

Mükellef, dinî hüküm, kural veya filleri icra ederken iradesi olmaksızın biri diğerine muhalif, yani birini tatbik ederken ötekisini ihmal etmek zorunda kalacağı iki zıt pozisyon arasında psikolojik ve içsel bir çatışma hali yaşayabilir.³¹⁷ Bu iki şer'î

³¹⁴ İbn Âşûr, s.79; Pekcan, s.232.

³¹⁵ Şâtıbî, *el-Muwâfakât*, II/21; Bilmen, I/200; Atar, s.294-295. Ayrıca bkz. İzz. b. Abdisselâm, *Kavâ'idu'l-ahkâm fi ıslâhi'l-enâm*, II/60.

³¹⁶ İbn Âşûr, s.78.

³¹⁷ **Çatışma** insanın ruh sağlığını bozan etkenlerden olup bireyin iki farklı istek, temayül ve olasılıkla karşılaştığında bunların birini seçememesi durumunda yaşadığı ruhi gerilimdir. Çatışma bir nevi kararsızlıktır ve birey aynı derece cazib olan veya aynı derece itici olan iki şeyden birini seçemeyince meydana gelir.

hüküm arasındaki çatışmayı gidermek, diğer bir ifadeyle kaçınılmaz olan bu çatışmanın ortaya çıkardığı gerilim halinden mükellefi kurtarmak rastgele bir seçimle değil belli kurallara tabi evleviyet (öncelik) prensiplerini bilmekle mümkündür. Birbirini iten iki çelişik hüküm karşısında muhayyer kalan mükellefi içine düştüğü bu kararsızlık ve gerilim halinden kurtarmak amacıyla İslam fıkının tespit ettiği kurallardan bazıları şunlardır:

I. KURAL: Maslahatı çok olan maslahatı az olana nispetle öncelik hakkına sahiptir

Çatışan iki maslahattan baskın olanı tercih edilir. Daha açık bir ifadeyle maslahat dereceleri farklı iki durum (fiil, amel, emir ya da hüküm) birbiriyle çatışır³¹⁸ ve birinin yerine getirilmesi halinde diğerinin terki kaçınılmaz olursa mükellef kişi maslahatı (fayda, menfaat) fazla olanı seçmelidir. Elbette böyle bir seçime gitme her iki maslahatı da aynı anda tahsil edememe halinde söz konusu olur. Faydası daha çok olan belirlendikten sonra onun, diğerine tercih edilmesi hem aklın

Norman I. Monn, *Psikoloji (İnsan İntibakını Esasları)*, II/64-65. Özellikle karmaşık (complex) toplumlarda bireyler çok sayıda çatışma durumu içinde kalabilir. Ancak bunların tümünü üç ana gruba indirgeme mümkündür: 1) Yaklaşma-Yaklaşma (approach-approach) çatışması: Herbiri olumlu birer amaçla ilgili iki tür gereksinim söz konusudur. Uykusuz ve aç birisinin uyuma ile yemek yeme arasında gösterdiği ikilem gibi. 2) Kaçınma-Kaçınma (avoidance-avoidance) çatışması: Kişinin olumsuz iki amaç arasında bocalamasıdır. İşini sevmeyen birisinin işine devam etmekle işini bıraktığı takdirde başına gelecek işsizliğin sonuçları arasında kalması gibi. 3) Yaklaşma-Kaçınma (approach-avoidance): Bu çatışmada amaç aynı zamanda olumlu-olumsuzdur; çeker ve iter. Tatlı yemek isteyen fakat şişmanlamaktan korkan birinin durumu gibi. Bu çatışmalardan çözümlü en güç olan yaklaşma-kaçınmadır, sonra da sırayla kaçınma-kaçınma ve yaklaşma-yaklaşma çatışmaları gelir. Clifford T. Morgan, *Psikolojiye Giriş*, s.229-230. Çatışma; engellenme ve hayal kırıklığı dışında akıl sağlığını bozan diğer bir etkidir. Çatışma halini yaşayan insan meseleyi olduğu gibi bırakma yerine halletmeye yönelmeli, lehte ve aleyhteki cihetleri toplayıp bunların nereye varabileceğini düşünmelidir. Kişi çatışmaları halletmediği takdirde ekseriye doğrudan olmayan çeşitli tepkiler geliştirir ya da türlü kaçamakları kullanır. Monn, II/68-69.

³¹⁸ Bu kuralda Yaklaşma-Yaklaşma çatışması söz konusudur.

hem de dinin bir gereğidir. Menfaati çok olan şeyin diğerine öncelenmesi insan tabiatının da bir gereğidir. Zira küçük bir çocuğa bile biri diğerinden daha lezzetli iki yiyecek türü arasında seçim hakkı verilse tabi ki daha lezzetli olanı seçecektir. İki alternatiften daha iyi olanı seçmeyen kişi, ya eşyanın tabiatında bulunan fayda unsurunu farketmeyen cahil yahut bu iki şeyin sahip olduğu faydaların arasındaki derece farkına dikkat etmeyen şaşkın birisidir.³¹⁹

Bu Prensibe Temas Eden Âyet, Hadis ve Fetva Örnekleri

أَجْعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ أَمَنَ بِاللَّهِ

وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ

وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

“Hacılara su dağıtmayı ve Mescid-i Haram’ı onarmayı Allah’a ve ahiret gününe iman eden ve Allah yolunda cihad eden gibi mi saydınız? Bunlar Allah katında bir olmazlar. Allah zulmeden bir topluluğa hidayet vermez.”³²⁰

Bu âyetin sebep-i nüzûlü Nu’mân b. Beşîr’in rivayet ettiği bir hadiste şöyle anlatılır: “Ashabtan bir grupla beraber Allah Rasûlünün yanındaydık. İçlerinden birisi ‘Ben müslüman olduktan sonra hacılara su dağıtmak dışında hiçbir ameli fazla önemsemiyorum, gözümde büyütüyorum’ dedi. Öteki, ‘Hayır bence Mescid-i Haram’ı tamir etmek daha önemli’, bir diğeri de ‘Bence Allah yolunda cihad hepsinden önemlidir’ dedi. Olay Cuma günü vuku bulmuştu ve Ömer onlara

³¹⁹ İzz b. Abdisselâm, I/7.

³²⁰ Tevbe 9/19.

‘Rasûlullah’ın minberi yanında sesisinizi yükseltmeyin, ben tartıştığınız konuyu namazdan sonra ona soracağım’ dedi. Allah Teâlâ bu hadiseye binaen Tevbe sûresi 19. âyeti indirdi.”³²¹ Âyet-i Kerîme’de Beytullah ve hacılara hizmetten ibaret olan imâra, sikâye, rifâde, sidâne³²² gibi vazifelerin Allah’a, âhirete iman ve Onun ismini yüceltme adına yapılacak cihada nispetle daha düşük dereceye sahip olduğu beyan edilmektedir.

Âyetin son kısmında zikredilen “Allah zulmeden bir topluluğa hidayet vermez” ifadesi ibadetlerde evleviyet prensibini gözetmeye dikkat çekmektedir. Lügatte “zulm” kelimesi adaletin zıddıdır. Adelet “bir şeye hakkını vermek, bir şeyi yerine koymak” anlamlarına gelmektedir. Zulm ise “bir şeye hakettiğinin dışında mevki ve değer vermek, layık olduğu yere koymamak” anlamını taşır.³²³ Âyet, hacılara su dağıtma ve Mescid-i Haramı onarmayla mümin kişinin yaptığı cihadın Allah katında farklı derecelere sahip olduğunu beyan ettikten sonra “Allah zulmeden bir topluluğa hidayet vermez” cümlesini ilave ederek ibadetlerde kuvvet, rütbe ve öncelik sırasına riayet etmeyenlerin dinî açıdan bir nevi sapkınlık içinde kalacaklarını ve hidayeti bulamayacaklarını ifham etmektedir.

Yûsuf el-Karadâvî fıkhu'l-evleviyâtla ilgili eserinde bu ayetin güncel bir yorumu olarak şu ifadelerle yer vermektedir: “Bugün bir çok müslüman farz olan hac vazifesini yerine getirdiği halde defalarca hacca ve umreye gitme konusunda ısrar ediyorlar. Gerek hac mevsiminde gerekse Ramazan umresinde Mescid-i Haram dolup taşıyor. Hac mevsimi yaklaşık iki milyon insan Mekke’ye hücum ediyor. Hâlbuki bunların

³²¹ Müslim, İmâra, 11.

³²² **İmâra**; Kâbe’nin inşaat ve tamir hizmetleridir. **Sikâye**; hacılara su dağıtma, **rifâde**; hacıları yedirip içirme, **sidâne** ise Beytullah’ı koruma ve genel hizmetlerini görme demektir. İbrâhîm Mustafâ vd., *el-Mu’cemu’l-vasîf*, s.359,424.

³²³ İbn Manzûr, XII/373; Zebidî, XVII/447.

sadece üçyüzünü (yaklaşık % 15’i) hacca fariza olarak ifa ediyor, geriye kalan bir milyon yedi yüz bin kişi ise nafîle ibadet kabilinden hacca gelmektedir. Bu insanlara ‘Harcadı-ğınız binlerce doları Filistin, Bosna-Hersek, Endonezya ve Bangladeş gibi dünyanın değişik ülkelerinde din düşmanlarıyla mücadele eden ve İslamı tebliğ eden Müslümanların ihtiyacı için veya İslami kitapların telif, tercüme ve neşrine yardımcı olacak şekilde harcasanız daha fazla sevap kazanırsınız’ denildiğinde kibirlerinden yüzlerini çevirdiklerini ve teklifimizin hoşlarına gitmediğini görüyoruz.”³²⁴

Karadâvî’nin bu önerisine paralel olarak aynı mahalleye sık aralıklarla bir çok cami yaptırmak³²⁵ yerine harcanan bu paraların, ihtiyacı olan fakirlere ya da öğrenci dernekleri gibi hayır kurumlarına bağışlanması en uygun olan davranıştır. Günümüz Türkiye’inde cemaatsiz camilere değil, bu camilere cemaat yetiştiren eğitim kurumlarına ihtiyaç olduğu kanaatindeyiz.

Hz. Peygamber (s.a.s.) bazı hadislerinde “maslahat derecesi yüksek olan hükmü tercih” kuralına ışık tutucu ifadelerde bulunmuştur. Bu hadislerden bazı örnekler:

1)“Bir gün sınır beklemek (ribât), bir ay boyunca gündüz oruç tutup gece namaz kılmaktan daha hayırlıdır.”³²⁶

2)Uzlete çekilip kendisini ibadete vermeyi isteyen birisine Nebî (a.s.) “Hayır, yapma! Sizden birinizin Allah yolunda yaptığı cihad evinde yetmiş sene nafîle namaz kılmasından efdaldir.”³²⁷ demiştir.

³²⁴ Karadâvî, a.e., s.18-19.

³²⁵ İmam Kurtubî (v.670/1271) bir mescidin yakınında ikinci bir mescidin yapılmasının caiz olmadığını, mahalle sakinlerine tek mescidin yeterli gelmemesi halinde diğer bir mescidin yapılmasının uygun olduğunu belirtmektedir. Kurtubî, IV/175.

³²⁶ Müslim, İmâra, 60.

³²⁷ Tirmizî, *Fedâilü'l-çihâd*, 17.

3) “Sizin en hayırlınız Kur’ân’ı öğrenen ve öğretenlerdir.”³²⁸

4) “Âlim ile âbid arasındaki fark benim ile sizin en alt seviyede olanınız arasındaki fark gibidir.”³²⁹

5) “Kim bir hidayet yolu gösterirse bu yola tabi olanların sevabı eksiksiz o kişiye de yazılır.”³³⁰

Cihad, ilim ve eğitim gibi faydası başkalarına dokunan (müteaddî) ve maslahatı daha kapsamlı olan ibadetlerin, faydası sadece kişiye özel (kâsır) ibadetlerden daha üstün olduğunu belirten daha birçok hadis bulunmaktadır. Diğerlerine ışık tutacağı ümidiyle şimdilik bu kadarıyla iktifa ediyoruz.

Çatışan Maslahatlar Arasındaki Evleviyyeti (Önceliği) Nasıl Tespit Ederiz

Aynı anda edası mümkün olmayan iki maslahat çatışırsa ve birinin diğerine nispetle öncelik hakkı varsa maslahatı ve menfaati daha çok olan daha az olana öncelenir ve maslahatı az olan feda edilir. Bu hem şer’in hem de aklın gereğidir ve ulema bunda ittifak etmişlerdir.³³¹

Maslahatlar arası seçim için bu maslahatların önem dereceleri hakkında bilgi sahibi olunması gerekir.³³² Bu dereceler ise daha önce belirttiğimiz gibi maslahatların zati kuvvetleriyle ilgili olarak yapılmış zarûriyyât, hâciyyât, tahsîniyyât ayrımında ortaya çıkmaktadır. Maslahat çatışmasında en kuvvetli olması nedeniyle zarûriyyât öncelenir. Sonra sırayla hâciyyât ve tahsîniyyât gelir. Tahsîniyyât, hâciyyâtın mütemmimi (tamamlayıcısı), bu ikisi beraber zarûriyyâtın mütemimidirler.³³³ Bu noktada önemli bir kural daha devreye girmektedir, o da;

³²⁸ Buhârî, *Fedâilü'l-Kur’ân*, 21.

³²⁹ Tirmizî, *İlm*, 19.

³³⁰ Müslim, *İlm*, 6.

³³¹ İzz b. Abdisselâm, I/60; İbn Kâyyım, *İ’lâmü'l-muavakkî’in*, III/279.

³³² Karadâvî bu bilgi türüne “*Fıkhu'l-muvâzene*” ismini vermektedir. Bkz. Karadâvî, *Fî Fıkhi'l-evleviyyât*, s.29.

³³³ Bûtî, a.e. , s.254.

“Bir mütemmimin varlığı, tamamladığı şeyin iptaliyle sonuçlanıyorsa bu mütemmim feda edilir.”³³⁴ Diğer bir tabirle mütemmim şeyin varlığı aslın varlığını tehlikeye sokuyorsa bu mütemmim terkedilmelidir.³³⁵ “Bir mütemmimin varlığı, tamamladığı şeyin iptaliyle sonuçlanıyorsa bu mütemmim feda edilir” kuralından çatışan maslahatların tercihiyle ilgili olarak şu sonuçlar kendiliğinden ortaya çıkar:

a) Zarûrî maslahat, hâcî ve tahsînî maslahata öncelenir. Çünkü hâcî ve tahsînî maslahatlar zarûrî maslahatların tamamlayıcısı ve fer’idir.

b) Hâcî maslahat, tahsînî maslahata öncelenir. Çünkü tahsînî maslahat hâcî maslahatın tamamlayıcısı ve fer’idir.³³⁶

Ağır basan maslahatın (aslah), hafif maslahata (sâlih) göre öncelik hakkına sahip olduğuna dair örnekler

1) Zarûrî maslahat hâcî maslahata öncelenir

* Müslüman ahalinin hayatını korumak zaruridir. Bir devletin ekonomik ambargosundan korunmak ise hâcîdir. Gayri Müslim bir devlet ambargo tehdidiyle müslüman bir devletin vatandaşlarından bir veya birkaç kişiyi öldürmek için teslim almak isterse, bu kişi ya da kişiler verilmez.³³⁷

* Zarûrî maslahatı hâcî maslahata öncelemeye dair diğer bir örnek Nebî (a.s.)’in Hudeybiye’de yaptığı anlaşmadır. Rasûlullah görünürde İslam’ın onurunu zedeler gibi görülen ve müşrikler tarafından şart koşulan bazı şekliyatı kabul etmiştir. Antlaşma metninde “*Bismillâhirrahmânirrahîm*” ve

³³⁴ Şâtıbî, a.e., II/6.

³³⁵ Bu akıllı hiçbir insanın reddemeyeceği mantuki bir çıkarımdır. Nasıl ki elbiseler insanı korumak ve örtmek için vardır ve insanın mütemmimidir. Elbisesi tutuşan bir adam kendisini korumak için bu elbiseleri çıkarıp atar.

³³⁶ Şâtıbî, a.e., II/6-8.

³³⁷ Vekilî, s.202.

“Muhammed Rasûlullâh” ibarelerinin silinip yerine “Bismikellâhümme” ve “Muhammed bin Abdillâh” yazılması olayında³³⁸ olduğu gibi.. İslam mesajının insanlara götürülmesi ve inanç değerlerinin toplumlara aktarılması bir zarurettir. Dinin bazı şekli göstergeleri ise hâciyyâtandır. Bu durumda hâciyyât zarûriyyât lehine feda edilmiştir. Bilinen bir gerçektir ki; Hudeybiye Antlaşması neticesinde Allah Rasûlü ve Müslümanlar dünya hükümdarlarını ve tüm dünya halklarını İslam’a davet için önemli bir fırsat yakalamışlardır ve Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de bu antlaşmayı “*fethan mübînê* (açık bir fetih)”³³⁹ olarak nitelemektedir.³⁴⁰

2) Zarûrî maslahat tahsînî maslahata öncelenir

* Cihad zarûrî bir maslahattır. Bu zarûrinin zarureti (olmazsa olmaz unsuru) ise komutandır. Komutanın adil/dindar olması da bu zarûrî maslahatın tamamlayıcısıdır. Fakat komutan eğer zalim/fasık birisi olursa bu tahsînî maslahatın yokluğu sebebiyle zarûrî maslahat terkedilmez ve bu komutanla beraber cihad edilir.³⁴¹

* Hastane ve kamu hizmeti gören kurumların inşası zarûrîdir veya en azından hâcîdir. Bayram kutlamaları, spor karşılaşmaları, musiki konserleri vs. sosyal etkinlikler ise tahsînîdir. Hastane, okul gibi zarûrî kamu binalarının azlığından yakınılan bir bölgede bu tür etkinlik ve kutlamalara para harcanması şer’an ve aklen caiz değildir.³⁴²

³³⁸ Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîratü'n-nebeviyye*, III/351; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/256.

³³⁹ Fetih, 48/1.

³⁴⁰ Karadâvî, a.e., s.30-31. Hz. Rasûlullah, Hudeybiye Anlaşmasının ardından inen Fetih sûresini Hz. Ömer’e okuması için birisini göndermiş, Hz. Ömer de gelip “Yâ Rasûlallah, bu gerçekten bir fetih mi?” diye sorunca Rasûlullah “Evet” cevabını vermiştir. Ebu Dâvûd, *Cihâd*, 143; Müsned, III/420.

³⁴¹ Şâtıbî, a.e., II/7.

³⁴² Vekilî, s.202-203.

3) Hâcî maslahat tahsînî maslahata öncelenir

* İslamiyeti tebliğ amaçlı dini neşriyatın basımı ve yayımı hâcîdir. Cami ya da mescid azlığı sebebiyle sıkıntı duyulmayan bir mahalleye yenisini inşa etmek ise tahsînîdir. Böyle bir mahallede, yeni cami yaptırmak, restore ettirmek yahut halılarını değiştirmek yerine dinî terbiyenin verildiği bir kurs ya da bir okul yaptırmak evlâ olanıdır, sevabı da cami yapma sevabından daha fazladır.³⁴³

* Cemaat namazı hâcîdir, bu cemaata imamlık yapan kişinin takvası ve selahiyeti ise tahsînîdir. Fasık bir imamın günahkarlığı cemaat namazını terke mazeret olamaz. Çünkü cemaat namazı dinin emrettiği önemli bir şiardır ve hüda sünnetlerden biridir, terkedenden de ehl-i bid’atten sayılır. Adalet ve takva ise bu sünnetin mütemmimi (tamamlayıcısı) olup, mütemmimin ortadan kalkmasıyla asıl unsur ortadan kalkmaz.³⁴⁴ Hatta esrarkeş ve alkolik bir imamın arkasında namaz kılmanın, eğer kâfir değilse, batıl olmayacağına, bazı hadisler ve sahabe tatbikatı delil gösterilerek fetva verilmiştir.³⁴⁵ Fakat her halükârda adil ve müttaki bir imam varsa o imamın arkasında namaz kılmanın evlâ olduğu belirtilmiştir. İslam âlimleri arasında ihtilaf edilen nokta ise dindar bir imam dururken fasık bir imam arkasında namazın sahih olup olmayacağıdır.³⁴⁶

³⁴³ Vekilî, s.204.

³⁴⁴ Şâtıbî, a.e., II/7. Bu hükme “İster salih birisi olsun ister günahkar olsun her komutanla cihad etmek üzerinize vacibtir. Hatta bu komutan kebir işlemiş bile olsa !” (Ebu Dâvûd, *Cihâd*, 33) hadisi delil olarak zikredilmektedir.

³⁴⁵ Şerbâsî, I/59; Bûtî, a.e., s.257. Bu hükme aynı şekilde “İster salih birisi olsun ister günahkar olsun her imamın arkasında namaz kılmanız vacibtir. Hatta bu imam kebir işlemiş bile olsa !” (Ebu Dâvûd, *Cihâd*, 33) hadisi delil olarak zikredilmektedir.

³⁴⁶ Bazı âlimler “adil bir imam dururken facir imamın arkasında namaz kılan kişi namazını iade etmesi gerekir, namazı sahih değildir” derler. Onlara göre böyle bir imam arkasında saf tutmakla onun kötü olan fiillerini tasvip anlamına geldiğinden nehy-i ani'l-münker vazifesini terk edilmiş olur. Diğer bir kısım ulema ise nehy-i ani'l-münkeri terk ile namaz ayrı ayrı konulardır. Namaz zatında sa-

* Bir Müslümanın tebliğ esnasında eğer ihtiyaç varsa telîf-i kulûb (insanların kalbini İslam'a ısındırmak) maksadıyla nafîle oruç veya nafîle namaz gibi bazı müstehabları terk etmesi doğruya en yakın olan davranıştır. Çünkü telîf-i kulûb müstehablardan daha büyük maslahatlar içermektedir.³⁴⁷

4) İki zaruri maslahattan önem derecesi kuvvetli olan diğerine öncelenir

* Dini korumak zarûrîdir, hayatı korumak da zarûrîdir. Fakat din hayattan önemlidir ve gerektiğinde din uğruna feda edilmelidir. Mal da aynı şekilde mukaddesatın tehlikeye düşüğü durumlarda telef etmekten kaçınılmaz.

Netice olarak iki şer'î emir (durum, hüküm) çatıştığı zaman öncelikle mükellefin yapması gereken bu iki şer'î emrin fikhî açıdan mertebelerini dikkate alarak öncelik sırasını belirlemek, diğer taraftan da hangi maslahat mertebelerine mensup olduklarını tespit ederek aradaki farka göre önem sırasına riayet etmektir. Maslahat mertebeleri ve önem sırasını tespit ederken özetle şu hususlar göz önünde tutulmalıdır:³⁴⁸

I) Daha kuvvetli talep hükmü taşıyan iki emirden birini, daha zayıf talep hükmü taşıyana tercih etmek gerekir. Birinin vacib ötekinin müstehab ya da birinin farz-ı ayn diğerinin farz-ı kifâye olması gibi.³⁴⁹ Bu iki şer'î durum arasındaki farkı

---

hihtir ve iadesi gerekmez. Bu durum Cuma günü ezanı duyan kişinin bey' akdi yapması gibidir; bu alışveriş dinen yasaklanmış olmasına rağmen hukuken geçerlidir. Fasık imam arkasında kılınan namazın sahih olduğunu savunan âlimler İmam Ebu Hanîfe, Şafî ve iki rivayetten birine göre Ahmed b. Hanbel, sahih olmadığını savunanlar ise İmam Mâlik ve diğer rivayete göre Ahmed b. Hanbel'dir. İbn Teymiyye, *Fıkhu'l-kitâb ve's-sünne*, s.120.

³⁴⁷ İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ*, XXIV/381; Abdulazîm el-Bedevî, *el-Vecîz fî Fikhî's-sünne ve'l-kitâbi'l-azîz*, s.273.

³⁴⁸ Ana metindeki insicamı bozmamak için örnekler dipnotlarda verilecektir.

³⁴⁹ Örneğin farz-ı ayn olan tavafı yarıda bırakarak cenaze namazı kılmak mekruhtur. Üzerinde borcu olan yada ebeveyninin rızasını almayan kişi farz-ı kifâye olan cihad için sefere çıkamaz. Çünkü farz-ı kifâye karşısında farz-ı ayn olan borç ve ebeveyn rızası sözkonusudur. Zerkeşi, I/339.

belirleme ise mesâlih-i uhreviyeyi (Şâri Teâlâ'nın hoşnut olduğu yahut olmadığı fiilleri) bilmekle mümkündür. Mesâlih-i uhreviye de ancak kitap, sünnet, icma ve kıyastan ibaret olan aslî kaynaklarla (delillerle) beraber fer'î kaynaklara müracaatla tespit edilebilir.³⁵⁰

II) Taşındıkları talep hükmü eşitse (örneğin ikisi de vacibse) bu durumda iki ihtimal söz konusudur:

A) Çatışan bu iki şer'î durum ayrı ayrı maslahat derecelerine mensup olabilir (Birisî zarûriyyât diğeri hâciyyât ya da birisî hâciyyât diğeri tahsîniyyât kısmına dâhil olması gibi). Bu durumda zarûrî vacib hâciye, hâcî vacib de tahsîniye öncelenir.

B) Çatışan iki şer'î durum aynı maslahat derecelerine mensup olabilir. Bu da üç şekilde ortaya çıkar:

1) İki de zarûriyyât kısmına dâhil olabilir. Bu durumda iki ihtimal söz konusudur:

a) Çatışan iki şer'î hükmün külliyyât-ı hamse yada usûl-i hamse denilen din, can, akıl, nesil, mal unsurlarından aynılarıyla ilgili olup birinin diğerinden daha genel³⁵¹ ve daha kesin³⁵² olması durumu.

b) Bu beş unsurdan farklı maddelere mensup iki hükmün çatışması halî. Dini korumakla canı korumanın³⁵³, aklı korumakla canı korumanın çatışması³⁵⁴ gibi.

Birinci şıkta iki hüküm arasında tercihi sağlayan temel kural "Maslahatı kesin ve genel olan, maslahatı şüpheli ve özel olana

---

³⁵⁰ İzz b. Abdisselâm, I/13.

³⁵¹ Örneğin bir ferdin hayatını korumakla birden çok ferdin hayatını korumanın çatışması halî gibi. Bûtî, a.e., s.252.

³⁵² Örneğin iki kişiden yalnızca birinin canını kurtarma imkânına sahip olan birisi kurtarabileceğinden emin olduğuna yardım eder, diğerini (meşkûk, mevhûm olanı) bırakır. Bûtî, a.e., s.252

³⁵³ Örneğin dini korumak için cihadda can feda edilir. Bûtî, a.e., s.250.

³⁵⁴ Örneğin ölmek için alkollü bir içeceği kullanan kişinin durumu gibi.

tercih edilir.” kuralıdır. İkinci şıkta ise “Maslahatı kuvvetli olan zayıf olana tercih edilir” kuralı esas alınır.

2) İkisi de hâciyyât kısmına dahil olabilir. Burada da iki ihtimal söz konusudur:

a) Hâciyyâttan ve çatışan iki şer’î hükmün usûl-ü hamseden aynı maddeyle ilgili olması halî. Akıl ile ilişkili hâcî bir hükmün yine akılla ilgili diğer bir hâcî hükümle çatışması durumu gibi.

b) Hâciyyâttan ve çatışan iki şer’î hükmün usûl-ü hamseden iki ayrı maddeyle ilgili olma halî. Can ile ilgili bir hâcî hükmün nesil ile ilgili bir diğer hâcî hükümle çatışması gibi.

Her iki halde de birinci maddedeki iki kural geçerlidir. Yani birinci halde “Maslahatı genel olan özel olana,³⁵⁵ kesin olan şüpheli olana³⁵⁶ tercih edilir.” İkinci halde “Maslahatı kuvvetli olan zayıf olana tercih edilir.”³⁵⁷

3) İkisi de tahsîniyyât kısmına dâhil olabilir. Aynı şekilde iki ihtimal bulunmaktadır:

a) Tahsîniyyâttan ve çatışan iki şeri hükmün usûl-i hamseden aynı maddeyle ilgili olması halî.

³⁵⁵ Örneğin muayyen bir şahsa ait olmayan ortak bir mera ya da kuyunun, tek şahsa değil de umuma açık bir kullanım alanı haline getirilmesi bu prensip gereğidir. Bûtî, a.e., s.252-253.

³⁵⁶ Örneğin başkasına ait yangın söndürme aletlerini yanında emaneten bulunduran birisinin ev ya da dükkânında bir yangın çıkması halinde bu aletleri kullanarak yangını söndürmesi, bu aletlere gelecek şüpheli ve nispeten az zarara tercih edilir. Çünkü yangını söndürmek ve gelecek zarardan aletleri korumak malla ilişkili hâcî vacib olmasına rağmen ev ya da dükkânı korumak daha şamil ve daha kesin bir vacibtir.

³⁵⁷ Örneğin Müslüman gençleri fikri sapkınlıktan korumak vacibtir, bunun yanında ilim tahsil etmek de vacibtir. İkisi de hâcî vaciblerdendir. Eğer bir öğrenciyi, öğrenim amaçlı olarak gayr-i müslim bir ülkeye göndermek onun inancına zarar verecekse, öğrenimine gelecek şahsi ve mali zarara rağmen gönderilmemesi tercih edilmelidir. Çünkü dini ve aklı korumak malı korumaktan önce gelir. Özellikle bu öğrencinin öğrenim gördükten sonra ülkesine dönüp bu sapkın fikirlerini yayıp diğer Müslümanlara zararının dokunacağını tahmin ediyorsak bu durumda “maslahatı genel olan özel olana tercih edilir” kuralı işletilir. Bûtî, a.e., s.253.

b) Böyle iki şer’î hükmün usûl-ü hamseden iki ayrı maddeyle ilgili olması durumu.³⁵⁸

Zarûriyyât veya hâciyyâttan olup çatışan iki maslahatın tercihinde kullandığımız aynı iki kural burada da geçerlidir. Yani iki tahsîni vacib kıyaslanır, kuvvet³⁵⁹ ve kemiyet³⁶⁰ mertebesi üstün olan tercih edilir.

II. KURAL: Mefsedeti çok olan, kaçınma yönüyle mefsedeti az olana göre öncelik hakkına sahiptir³⁶¹

Zararı daha çok olan herhangi birşey, her ikisinden de kaçınma imkânının olmadığı bir durumda zararı daha az olana tercih edilir.³⁶² Diğer bir ifadeyle çatışan iki mefsebetten baskın olanı terk edilir. Bu fitraten, dinen ve aklen doğru ve her zaman tatbik edilegelen bir kuraldır. Bir doktor birbirini etkileyen iki hastalıktan ya da enfeksiyon kapmış iki organdan ikisini birden tedavi etmeye imkan bulamıyorsa en zararlı olanı tedavi etmeye öncelik verir³⁶³, nispeten önemsiz olan

³⁵⁸ Bûtî, a.e., s.249-254.

³⁵⁹ Örneğin gözü haramdan korumak tahsîni vacibtir. Sıla-yı rahim de tahsîni vacibtir. Fakat sıla-yı rahim daha önemlidir. Sıla-yı rahim bakılması haram bazı mahalleri görmeye sebep olacaksa terkedilmemelidir. Çünkü sıla-yı rahim nefis ile ilgili, gözü haramdan korumak ise nesil ile ilgili tahsîni vacibtir. Nefis, nesle takdim edilir. Ayrıca sıla-yı rahim mefseleti harama nazar mefseletinden daha büyük zararlar getirir. Bkz. Bakara 2/27; Ra’d 13/25; Muhammed 47/22.

³⁶⁰ Örneğin nafile ilim ile iştiğal nafile ibadetle iştiğale öncelenir. Bûtî, a.e., s.253.

³⁶¹ Bu kuralda Kaçınma-Kaçınma (avoidance-avoidance) çatışması söz konusudur.

³⁶² Bu durum zarar miktarının farklı olduğu hallerde geçerlidir. Bir kişinin eşit iki zarar arasında kaldığı bir durumda ise -örneğin gemide yangın içinde kalan ve yüzme bilmeyen bir kişinin yanma ile boğulma arasında, ya da çok katlı yüksek bir binanın yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalan birinin göçük altında kalmayla atlayıp ölmeye arasında kalması halî gibi durumlarda- iki görüş zikredilmiştir: 1) İçinde bulunduğu zarara katlanmaya devam eder. 2) İki zarardan birini seçmede serbesttir. Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 1/42. Kanaatimizce böyle iki ölüm arasında seçim zorunluluğunda kalan kişi acısı en az olanı seçecektir. Bkz. İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, s.42.

³⁶³ Kangren olmuş bir parmağın tüm bacağı kurtarmak için kesilmesi gibi.

diğer hastalığın devamı doktoru endişelendirmez. Şeriat da bu konuda tıp gibidir.³⁶⁴

“Zarar mümkün olan en az miktarla izale edilir.”³⁶⁵, “Zarar ancak kendisinden daha büyük bir zarar mukabili izale edilir.”³⁶⁶, “İki zarar ya da iki şerrin en hafifi irtikab edilir.”³⁶⁷, “Küçük zarara büyük zararı önlemek için katlanılır.”³⁶⁸, “Özel zarara daha genel zararı önlemek için katlanılır.”³⁶⁹, “İki mefsedet teâruz ederse küçüğünü işlemek suretiyle büyüğünden sakınılır.”³⁷⁰ gibi küllî kaidelerin hepsi bu temel kuraldan kaynağını almaktadır.³⁷¹ Fukaha bu kuralların hepsini aynı zamanda “**Zarar izale olunur**” kaidesine ircâ etmekte ve bu kaideden ismini alan üst başlık altında işlemektedirler.³⁷²

“Daha büyük mefsedet için küçük mefsedet göze alınır.” veya aynı anlama gelen “Çatışan iki mefsedetten baskın olanı terk edilir.” kuralına delil olan âyet ve hadislerden bazıları şunlardır:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ

وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ

مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ

“Sana haram ayda savaşmanın hükmünü soruyorlar. De ki ‘Bu aylarda savaşmak büyük bir suçtur. Fakat Allah yolundan alıkoy-mak, O’nu ve Mescid-i Haram’ı inkâr etmek ve ehlini sürüp çıkar-mak Allah katında daha büyüktür. Fitne de katilden daha büyük bir günahdır.’”³⁷³

Âyet-i kerîme “Haram aylarda savaşmak ve bu aylara hürmetsizlik bir mefsedet olsa da, Allah yoluna hizmet eden kişi ve çalışmalara engel olmak, Müslümanları öldürmek ve onları ülkelerinden göçe zorlamak daha büyük mefsedettir ve büyük bir mefsedeti ortadan kaldırmak için küçük mefsedet irtikab edilebilir” anlamını içermektedir.

Bu âyet Fatih Sultan Mehmed’in Teşkilât Kanunnâmesinde yer alan “Her kimesneye evladından saltanat müyesser ola karındaşların nizâm-ı âlem için katletmek münasibtir. Ekser ulemâ dahi tecvîz etmiştir. Anınla âmil olalar.”³⁷⁴ maddesinin en kuvvetli dayanağıdır. Her ne kadar kanunnâmedeki bu mad-denin şer’î dayanağının bağı (devlete isyan) suçuyla ilgili ol-duğu söylene de³⁷⁵ bu kanunun, metinden de açıkça anlaşıl-dığı üzere, nizâm-ı âlem (kamu düzeni) için yani siyaseten katl kapsamı içinde değerlendirilmesi en uygun olanıdır. Çünkü

³⁶⁴ İzz b. Abdisselâm, I/5-7.

³⁶⁵ Bkz. İbn Nüceym, s.95; *Mecelle* Mad. 31: “Zarar bikadri’l-imkan izâle olunur.”

³⁶⁶ Bkz. İbn Nüceym, s.96; *Mecelle* mad. 25: “Bir zarar kendi misliyle izale olunamaz.”

³⁶⁷ Bkz. İbn Nüceym, s.98; *Mecelle* mad. 27: “Ehven-i şerreyn ihtiyar olunur.” Türk Medeni Kanununun bir çok hükmü bu kaideden mesnedini almaktadır. Mustafa Yıldırım, *Mecelle’nin Küllî Kâideleri*, s.87.

³⁶⁸ Bkz. Sübkî, I/45.

³⁶⁹ Bkz. İbn Nüceym, s.96 ; *Mecelle* mad. 26: “Zarar-ı âmmı def için zarar-ı hâs ihtiyar olunur.”

³⁷⁰ Bkz. Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, s. 97 ; İbn Nüceym, s.98 ; *Mecelle* mad. 28: “İki fesad tearuz ettikte ehaffi irtikab ile a’zamin çaresine bakılır.”

³⁷¹ Karadâvî, a.e., s.31-32.

³⁷² Bkz. İbn Nüceym, s.94-100; Suyûtî, a.e., I/165. “Zarar izâle edilir” kuralı fıkhu’n bütün meselelerini kapsamına alan beş kuraldan biridir. Bûtî, s.276. Diğer kurallar; 1)“Meşakkat teysiri (kolaylaştırma) celbeder.” *Mecelle* mad.17. 2) “Âdet muhakkem (hüküm mercii)”dir. *Mecelle* mad.36. 3) “İşlerin hükmü maksatlarına göredir.” *Mecelle* mad.2. 4)“Yakin şekk ile zâil olmaz.” *Mecelle* mad.4.

³⁷³ Bakara 2/217. Bu âyet Hz. Peygamber’in Kureyş’e ait bir ticaret kafilesini gözetlemek üzere gönderdiği bir ordu birliği hakkında inzal olmuştur. Bu birliğin başında Abdullah b. Cahş vardı ve Receb ayının ilk günü olmasına rağmen bu kafileyi hücum etmişler, müşriklerden kimisini öldürüp kimisini de esir almışlardı. Taberî, I/197; İbn Kesîr; I/190; İbn Hişâm, I/601-604.

³⁷⁴ Fatih Teşkilat Kanunnâmesi, mad.37.

³⁷⁵ Bkz. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, I/114; a.mlf., *Bilinmeyen Osmanlı*, s.80.

bağy suçu o devletin idaresi altında yaşayan herkesi ilgilendiren bir suç olmasına karşın bu kanun, sadece sultanın kardeşlerine değinmekte ve bu suça ait unsurların teşekkülüne herhangi bir atıfta bulunmaksızın cezasının ölüm olduğunu belirtmektedir. Ayrıca kanunun dayanağının bağy suçu olduğu söylenirse “*Ekser ulemâ dahi tecvîz etmiştir*” ifadesi de anlamsız kalmaktadır. Çünkü bağy suçunun cezası konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur.³⁷⁶

Zannımızca kardeş katli ve benzeri tatbikat “*Maslahat ile mefsedet çatıştığı zaman baskın olan taraf öncelenir*” kuralından hareketle uygulamaya konulmuş, “*Gelecekte doğması muhtemel bir isyan neticesinde yüzlerce ya da binlerce insan öleceğine bu isyanın muhtemel elebaşısını öldürmek daha evlâdır.*” düşüncesi etkin olmuştur. Lakin bir kişinin bağy suçuyla cezalandırılması için bu suçun hakikaten sabit olması gerektiği gözardı edilmiştir. “*Ekser ulemâ dahi tecvîz etmiştir*” hükmünün gerekçesini açıklama sadedinde öne sürülen “*Fiilen isyan etmese bile isyana hazırlandığı her halinden belli olan bir insanın, âmme maslahatı ve âlemin nizamı düşünülerek tazîr yoluyla idam edileceğini Hanefî hukukçuların çoğu kabul etmektedir.*”³⁷⁷ iddiası ise mesnedden yoksundur.³⁷⁸ Zira isyan fiili ortaya çıkmayan ve isyana kesin bir biçimde azmetmeyen kişilerin devlet tarafından öldürülemeyeceği bizzat Ebu Hanîfe tarafından savunulan bir görüşür.³⁷⁹

• Hz. Mûsâ'nın, Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği ilimden faydalanmak amacıyla yanında refakat etmek istediği yol arkadaşının,³⁸⁰ seyahat esnasında mefsedet kabilinden; başka-

sına ait mala kasten zarar (haksız fiil) ve katl (adam öldürme türü fiiller işleme) bu kuralımızın başka bir şer'î delilidir. Hz. Mûsâ, arkadaşının bir gemiye binince bindikleri geminin taltalarını delmesi ve yol üzerinde gördüğü bir çocuğu öldürmesi üzerine ona sorduğu şaşkınlık ifadesi taşıyan sorulara şu cevabı almıştı:

أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ
أَعْيِبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا وَأَمَّا
الْعَلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَا أَنْ يُرْهَقَهَا طُغْيَانًا
وَكُفْرًا فَأَرَدْنَا أَنْ يُبْدِيَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا

“*Gemi denizde çalışan yoksullarındı, onu kusurlu yapmak istedim, çünkü ilerde her gemiyi zorbalıkla ele geçiren bir kral vardı. Çocuğa gelince onun anne ve babası mümin kimselerdi. Bundan dolayı onun kendilerini azgınlığa ve inkâra götürmesinden korktuk. Böylece onlara Rablerinin temiz olmak bakımından ondan daha hayırlısını, merhamet bakımından da daha yakın olanını vermesini diledik.*”³⁸¹

Âyette geçen birinci olayda külliyât-ı hamseden aynı maddeyi (mal) ihlal eden iki mefsedetın teâruzu söz konusudur. Yani bir geminin bir kısmının hasar görmesi ile geminin tamamının elden gitmesi tearüz etmiştir. İkinci olayda ise dini ihlal eden bir mefsedetle hayatı ihlal eden bir diğer mefsedet çatışmaktadır. Çocuğun ölmesi can (nefs) ile ilgili, bu çocuğun ana-babasının küfre düşmesi ise din ile ilgili mefsedettir. İkinci olayda da küçük zarar büyük zarara tercih edilmiştir.

³⁷⁶ Bağy suçunun cezasıyla ilgili olarak bkz. Hucurât 49/9; Buhârî, *Enbiyâ*, 6; Müslim *Zekât*, 142; Ebu Dâvûd, *Sünnet*, 28; Müsned, III/5,52.

³⁷⁷ Ahmed Akgündüz, *Bilinmeyen Osmanlı*, s.82.

³⁷⁸ Ahmet Yaman, *Siyaset-Hukuk İlişkisi*, s.179.

³⁷⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, X/125; Yaman, a.e., s.179-180.

³⁸⁰ Hadiste bu kişinin Hızır (a.s.) olduğu ifade edilmektedir. Buhârî, *İlm*, 16.

³⁸¹ Kehf, 18/79,80,81.

• Bir defasında Hz. Rasûlullah (s.a.s.) mescidde otururken bir bedevi kalktı ve mescidin içinde işemeye başladı. Ashâbtan bazıları onu engellemek için hızla harekete geçtiler. Fakat Allah Rasûlü “*Bırakın onu (işini bitirsin) ve idrarının üzerine bir kova su dökün, siz kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz, zorlaştırıcı değil.*” buyurdu.³⁸²

Muhyiddîn en-Nevevî (v.676/1277) bu hadisi şöyle yorumlamaktadır: “Allah Rasûlünün “*Bırakın onu!*” emrinde iki zarardan hafifini göze alarak ağırlığını def etme maksadı yatmaktadır. Dikkat edilirse adamın yaptığı bu işin kesilmesi, işine devam etmesine göre iki açıdan daha büyük zarar taşımaktadır: 1) İdrarı dışarıdan bir müdahaleyle kesilseydi adam duygusal yönden (İslam dinine karşı hissettiği kalbî sıcaklık yönünden) zarar görecek. Adam da zaten işine başlamış ve necaset olduğu kadarıyla olmuştur. Bundan daha fazlasıyla mescidin kirlenme ihtimali bu adama zarar vermektense evlâdır. 2) Mescidin bir kısmı zaten kirlenmişti; eğer idrarı yarıda kesilseydi adam mescidin kirlenen yeriyle beraber kendi bedenini, elbisesini ve hatta mescidin başka yerlerini de kirletecekti.”³⁸³

• Ganimet taksimi esnasında Hz. Ömer Rasûlullah’a (s.a.s.) “Yâ Rasûlallah ! Onlardan daha layık olanlar var” diye itiraz edince Rasûlullah: “*Beni hoş olmayan bir şeyi istemekle, cimrilikle suçlanma arasında serbest bıraktılar; ben ise cimri değilim.*” şeklinde cevap vermiştir.³⁸⁴ Yani Allah Rasûlü, ganimetten hak ettiklerinden fazla pay isteyen kişilere, eğer istediklerini vermezse, onu cimrilikle itham ve Müslümanların arasına fitne atma gibi daha vahim sonuçlar ortaya çıkacağından onlara istediklerini vermiştir. Buna benzer bir durum Hz. Pey-

gamber’in ensara ganimet dağıtımında kendilerine az hisse düşmesi sebebiyle meydana gelen üzüntülerini giderme sadedinde söylediği şu sözlerde saklıdır : “*Muhakkak Kureyş cahiliyeden ve içinde buldukları musibetten yeni kurtulmuştur, ben onları islama ısındırmak istiyorum. İnsanlar ellerindeki dünyalıklarla evlerine dönerken sizlerin Allah Rasûlüyle evlerine dönmekten hoşnut değil misiniz? Eğer insanlar bir vadinin yolunu tutsa ben ensarın tuttuğu yolu tercih ederim.*”³⁸⁵

Örneklerde olduğu gibi çatışan ve kaçınılmaz iki mefsetle karşı karşıya kalındığında hafifinin tercih edilmesi durumunda bu hafif mefset artık mefset olmaktan çıkar, her ne kadar zatında mefset olarak isimlendirilse de râcîh bir maslahat gereği gerçekte mefset olarak addedilemez.³⁸⁶

İki maslahatın çatışmasında olduğu gibi iki mefsetin çatışmasında da benzer şekilde kurallara tabi olarak tercihe gidilir. İki mefset ve iki maslahat arası çatışmada kuralların benzerliği mefsetin maslahatın zıddı olmasındandır. Burada unutulmaması gereken şey, çatışan iki mefset arasında yapılacak tercihin her iki mefsetten de kaçınma imkânının olmadığı bir pozisyonda yapılabilesidir. Çatışan iki mefsetten birini irtikâp etmek kesinleştiğinde iki maslahatın çatışmasında olduğu gibi büyük olanından kaçınma yolu aranır. Takip edilecek yöntemde şu sıraya dikkat etmek gerekir:³⁸⁷

A) Şer’an nehyolunan iki şey arasında nehy kuvveti açısından fark varsa kuvvetli olanından öncelikle sakınmak gerekir. Bir haram ile mekruhun çatışması gibi.

B) Nehyolunan iki şey arasında nehy kuvveti açısından fark yoksa iki durum ihtimal dâhilindedir:

³⁸² Buhârî, *Vudû*, 58.

³⁸³ Nevevî, *Şerhu sahihi'l-Müslim*, III/190.

³⁸⁴ Müslim, *Zekât*, 127; Müsned, I/20.

³⁸⁵ Buhârî, *Menâkıbu'l-ensâr*, 1; Müslim, *Zekât*, 133; Tirmizî, *Menâkıb*, 65.

³⁸⁶ İbn Teymiye, a.e., XX/57.

³⁸⁷ Vekilî, s.215-218.

1) Biri haram lizâtihi, diğeri haram liğayrihi olan iki hüküm çatışmıştır. Böyle bir durumda öncelikle haram lizatihi olan şeyden sakınmak gerekir.³⁸⁸

2) Haram lizâtihi ile yine haram lizâtihi olan iki hüküm çatışmıştır. Bu durumda da iki ihtimal söz konusudur:

a) Külliyât-ı hamsden (din, can, akıl, nesil, mal) aynı maddeyle ilgili iki haram lizatihinin çatışması. Bu durumda iki mefsetet kıyaslanır, kapsam ve kesinlik derecesine göre tercih yapılır.³⁸⁹

b) Külliyât-ı hamsden ayrı ayrı maddelerle ilgili iki haram lizâtihinin çatışması. Bu durumda bu beş maddenin kendi içinde yaptığımız sıraya riayet ederek tercih yapılır.³⁹⁰

Çatışan iki mefsetetin kıyaslanması ve sakınma açısından hangisine öncelik verileceği bu iki mefsetetin maslahat mertebelerine doğrudan arzedilmesiyle de tespit edilebilir. Bu konuda izlenecek yöntem ise şudur :³⁹¹

A) Çatışan iki mefsetet de maslahat mertebelerinden farklı iki mertebedeki maslahatı ihlal ediyorsa bu durumda yüksek mertebeye dâhil olan maslahatı ihlal eden mefsetetten kaçınılır. Burada üç alternatif söz konusudur:

³⁸⁸ Ölecek derecede aç olan birisinin domuz eti yemekle başkasına ait bir şeyi yemek arasında muhayyer kaldığı bir esnada başkasına ait olan şeyi yemesi evlâ olanıdır.

³⁸⁹ İnsanların hür düşüncelerini geliştirmeye yönelik basın-yayın vs. faaliyetlerini kısıtlamak ve sınırlandırmalar getirmek akılla ilgili bir mefsetettir. Fakat bu faaliyetler toplumun dinî inanç ve genel ahlak ilkelerine zarar veriyorsa (misyonerlik faaliyetleri gibi) yasaklanması evlâ olanıdır. Çünkü şümül ve kesinlik açısından daha ileri boyutta bir mefsetettir.

³⁹⁰ Örneğin para vermek ile zina arasında muhayyer bırakılan kadın ikisinden de kurtulamayacağı bir durum kesinleşirse para vermeyi kabul etmelidir. Çünkü zina nesille ilgili ve nesle zarar veren bir mefsetettir, hırsızlık ya da ğasb ise malla ilgili ve mala zarar veren bir mefsetettir. Usûl-i hamsenin önem sırasında önceliği nesil almaktadır. Dolayısıyla nesille ilgili mefsetetten, yani zinadan kaçınması evlâdır.

³⁹¹ Vekilî, s.217-222.

1) Zarûrî bir maslahatı ihlal eden bir mefsetetle hâcî bir maslahatı ihlal eden mefsetetin çatışması: Zarûrî maslahatı ihlal eden mefsetet sakınma açısından öncelenir.³⁹²

2) Zarûrî bir maslahatı ihlal eden bir mefsetetle tahsînî bir maslahatı ihlal eden mefsetetin çatışması: Zarûrî maslahatı ihlal eden mefsetet öncelenir.³⁹³

3) Hâcî bir maslahatı ihlal eden bir mefsetetle tahsînî bir maslahatı ihlal eden mefsetetin çatışması: Hâcî maslahatı ihlal eden mefsetet öncelenir.³⁹⁴

B) Çatışan iki mefsetet, maslahat mertebelerinden aynı maslahat mertebesini ihlal ediyorsa bu durumda da üç ihtimal söz konusudur:

1) Zarûrî bir maslahatı ihlal eden bir mefsetetle yine zarûrî bir maslahatı ihlal eden başka bir mefsetetin çatışması.

2) Hâcî bir maslahatı ihlal eden bir mefsetetle yine hâcî bir maslahatı ihlal eden başka bir mefsetetin çatışması.

3) Tahsînî bir maslahatı ihlal eden bir mefsetetle yine tahsînî bir maslahatı ihlal eden başka bir mefsetetin çatışması. Bu üç maddenin her birinde de iki ihtimal bulunabilir:

- Ya bu iki mefsetet aynı külli maslahatı (usûl-i hamse: din, can, akıl, nesil, mal) ihlal edecektir ki bu durumda mefseteti genel olan diğerine tercih edilir.³⁹⁵

³⁹² Zina ile istimnâ (masturbasyon) arasında muhayyer kalan birisi ikincisini tercih eder.

³⁹³ Devletin hastane yapımı ile park türü tenezzüh yerlerinin yapımı arasında tereddüt etmesi durumunda ve sadece bu iki sektörden birisine bütçe ayırma imkânının bulunduğu bir durumda hastane yapımını tercih etmesi gerekir.

³⁹⁴ İmamın namazı uzatması bazı insanların cemaatten soğumasına sebep olacağına namazı kısa tutması evlâ olanıdır. Çünkü cemaatin terki hâcî bir maslahatı, namazı kısa tutması ise tahsînî bir maslahatı ihlal etmektedir.

³⁹⁵ Mesela bir vaizin cemaate katılmayan kişileri ikaz etmesi, vaazlarının durdurulmasına sebep olacağına bu kişileri ikaz etmemesi daha evlâdır. Çünkü ikisi de dini korumakla ilgili maslahatı ihlal etmesine karşın vaazların terk edilmesi daha genel mefsetettir.

- Ya da bu iki mefsedet farklı iki külli maslahatı ihlal edecektir. Bu durumda da usûl-i hamse sırası takib edilerek önemli olan maslahatı ihlal eden mefsedet, sakınma açısından diğerine öncelenecektir.³⁹⁶

Kuralla ilgili bazı örnekler

1) Müşriklerle antlaşma yapmak, Müslümanlara bazı zararları haiz olsa da yapılmadığı takdirde daha büyük bir zarar ortaya çıkaracaksa “iki mefsedetten küçüğünü irtikab ile büyüğünden kaçılır” kaidesi gereği böyle bir antlaşma meşru görülmüştür. Aynı şekilde ehl-i bidat, isyancı ve zalim kişilerin sunduğu ve Allah Teâlâ'nın haram kıldığı şeylere riayet anlamı içeren (ta'zîm-i hurumâtillâh) antlaşma şartları da kabul edilmelidir.³⁹⁷ Buna delil olarak Hudeybiye antlaşmasıyla ilgili Rasûlullah'ın “Kureyş bana Allah'ın haram kıldığı şeyleri tazim anlamı içeren hangi şartlarla gelirse gelsin bu antlaşma şartlarını onlardan kabul edeceğim”³⁹⁸ sözü delil gösterilmiştir. Hadis Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde “Kureyş benden sıla-yı rahim istiyor ve ben de onlara bunu vereceğim”³⁹⁹ şeklinde yer almaktadır.

2) Her meslek sahibine mesleğini icra ederken riayet edeceği bir takım sınırlandırmalar koymak ve mesleğinde kusurlu davranan kişileri meslekten men etmek bu kuraldan kaynağını alır. **Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye**'de cahil doktorun meslekten meni örnek olarak zikredilmektedir.⁴⁰⁰ Tababet (doktorluk) gibi diğer meslek gruplarının da –mesela öğ-

³⁹⁶ Bir insan içki içmeye, içmediği takdirde öldürülecek şekilde zorlansa (ikrah edilse), içmesi evlâ olanıdır. Zira akla gelecek zarar cana gelecek zarardan daha hafiftir.

³⁹⁷ İbn Kayyım, *Zâdu'l-me'âd*, III/306; Hammûş, II/1024-1025.

³⁹⁸ Buhârî, *Şurût*, 15; Ebu Dâvûd, *Cihâd*, 157.

³⁹⁹ Müsned, IV/323.

⁴⁰⁰ “Tabib-i cahili menetmek bu asıldan teferru eder.” *Mecelle* mad. 26. Ayrıca bkz. İbn Nüceym, s.96.

retmen, basın mensubu, müftü vs.- memuriyet ve mevki nüfuzunu suistimal veya vazifelerini icrada gösterdikleri ihmale binaen meslekten men cezası verilmesi⁴⁰¹ yine bu kuralla uygun düşen bir yaptırımdır.⁴⁰²

3) İslam ceza hukukunda kısas ve hadlerin uygulanmasında esas itibariyle “iki mefsedetten küçüğüne katlanıp büyüğünden korunma”⁴⁰³ kuralı üstü kapalı olarak tatbik edilmektedir.⁴⁰⁴ Çünkü kısas ve hadler, cezaların tatbikinden önceki genel önleme/psikolojik caydırma (discourage) evresini⁴⁰⁵ mükemmel şekilde temin etmektedir ve genel mefsedetleri (adam öldürme, müessir fiil, gasp, hırsızlık vs.) önlemek için şahıslara yönelik kişisel mefsedete katlanmak anlamına gelmektedir.

4) Bir imamın, çıkacak ihtilafı ve fitneyi önlemek amacıyla –farklı bir mezhepte ya da aksi kanaatte olduğu halde namaz kıldırıldığı cemaatın teamülüne uygun olarak besmeleyi cehren okuması ve vitir namazını üç rekati birleştirerek (vaslen) veya 2+1 şeklinde (faslen) kılması doğruya en yakın olan davranıştır.⁴⁰⁶ Zira bunun aksi olan bir davranış, özellikle taassup derecesinde mezhebine bağlı bir toplumda münakaşa ve tefrika sebebi olacak ve neticede daha büyük mefsedetlere yol açacaktır.

⁴⁰¹ Krş. T.C.K. Mad.228-242.

⁴⁰² Yıldırım, s.85. Ayrıca bkz. Kurtubî, IV/177.

⁴⁰³ Bkz. Suyûtî, a.e., s. 97; İbn Nüceym, s.98; *Mecelle* mad. 28: “İki fesad tearuz ettikte ehaffi irtikab ile a'zâmın çaresine bakılır.”

⁴⁰⁴ Sübkî, I/45.

⁴⁰⁵ Ceza hukukçuları cezanın evrelerini üçe ayırmaktadırlar: 1) Kanunda gösterilen ceza tehdidi, 2) Cezaların hükmedilmesi, 3) Cezanın infazı. Birinci safhada ceza tamamıyla soyuttur ve genel bir tehdit (=genel önlem)den ibarettir. Ahmet Danışman ve M. Emin Artuk, *Ceza Hukuku (Genel Hükümler)*, s.759. Ayrıca bkz. Şamil Dağcı, *İslam Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*, s.33-34.

⁴⁰⁶ İbn Teymiye, a.e., III/195-196, 246-248, XXIV/381; Yusuf Ahmed Muhammed Bedevî, *Mekâsıdu's-şeria inde İbn Teymiye*, s.274.

5) Kötülük ve zulmünden korkulan nüfuz sahibi kişilere hak etmedikleri bazı iltifatları yapmak iki mefsedetten büyüğünü savarak küçüğünü göze almak anlamına gelir. Nebî (s.a.s.)'in yanına girmek için birisi izin isteyince Nebî (s.a.s.) adam hakkında “ne kötü hemşehri” demiş, adam girince ise ona gülyüzle ve iltifatla muamele bulundu. Buna şahit olan Hz. Âişe “Yâ Rasûlallah, adam hakkında önce dediklerini dedin sonra da ona iltifatta” bulundun deyince Rasûlullah “İnsanların en şerlisi, insanların, şerrinden korktukları için terk ettikleri (üzerine gitmedikleri) kişidir.”⁴⁰⁷ buyurdu. Başka bir hadiste ise “İnsanların en akıllısı etrafındakilere sevecen davranan, onları idare edendir.”⁴⁰⁸ buyurulmuştur.

6) Ömer b. Abdilazîz, hilafet makamına gelince, oğlu Abdulmelik, kendisinden önce bu makama oturan Emevî halifelerinin yaptığı haksızlıkları ve adam kayırmaları güç kullanarak ve sonucu ne olursa olsun kaldırması gerektiği hususunda ona telkinde bulunduğu zaman, Ömer b. Abdilazîz bunu yapmaya muktedir olmakla birlikte “Kılıçla gelen hayırda hayır yoktur.”⁴⁰⁹ diyerek sosyal ve siyasal projeleri silah kullanarak hayata geçirmenin toplumda onarılmaz yaralar açabileceğine vurgu yapmıştır.

7) Hamile bir kadın öldüğü zaman karnındaki çocuk yaşıyorsa cesede zarar gelecek bile olsa cerrahi operasyonla bu çocuğun alınması meşrudur. Bahçe duvarını aşarak başkasının kullanım sahasına taşmış dallar da bu kural gereği kesilebilir.⁴¹⁰

⁴⁰⁷ Buhârî, *Edeb*, 48; Müslim, *Birr*, 73; Tirmizî, *Birr*, 59; Ebu Dâvûd, *Edeb*, 5.

⁴⁰⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V/120, VI/156; İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, V/121; Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, VI/255, 256, 243, 244, 500; a.mlf., *es-Sünenü'l-kübrâ*, X/109.

⁴⁰⁹ İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXXVII, 46. Ayrıca bkz. Ebu Nu'aym el-İsbahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, Beyrut 1405/1995, V, 355.

⁴¹⁰ Sübkî, I/45; İbn Nüceym, s.97.

8) Kişinin kendisini herhangi bir zulümden veya eziyeten kurtarması için fiilî ya da kavli bir tariz yöntemi planlaması da bu kabildendir. Burada kastedilen Peygamberimizin hicret esnasında kimlerden olduklarını soran adama “*Biz sudanız*” demesi yahut namaz esnasında abdestini bozan kişinin burnunu tutarak cemaatin içinden çıkmasını öğütlemesi gibi bir tür hîle-i şer'iyye diyebileceğimiz basit çözüm yollarıdır. Yoksa farzlardan bir hakkı düşüren ya da bir haramı helalleştiren “kanuna karşı hîle” anlamındaki hîle-i şer'iyye değildir.⁴¹¹

9) Bir kişinin öldürülmesinden sorumlu bir topluluğun tamamına kısas uygulanması “büyük mefsedetten kurtulmak için küçüğünü irtıkab” kuralından kaynağını almaktadır. Burada gerçek katil bir kişi olmasına rağmen kısasın suçu işleyen grubun diğer üyelerine de tatbik edilmesi ortaya çıkabilecek genel mefsedeti önlemek içindir. Çünkü bir topluluğun bir araya gelip yardımlaşarak bir kimseyi öldürmesi durumunda kısas cezasının uygulanmayacağı bilirse insanlar bu yola başvurarak adam öldürmeye çalışacaklardır.⁴¹²

10) İslam âlimleri devlet başkanının dinî bilimlerde müctehid olması gerektiği konusunda icma etmişlerdir. Fakat devletin idarecisziz kalması ve mevcut adayların içinde müctehid sıfatını haiz kimsenin bulunmaması durumunda önümüze iki seçenek gelir: Ya devlet başsız kalacak ve toplum anarşiye sürüklenecek ya da müctehid olmayanlar arasından en liyakatli seçilecektir. Her ne kadar yönetime bilgisel birikimi yeterli olmayan birisinin seçilmesi bir mefsedet olsa

⁴¹¹ İbn Kayyim, *et-Turuku'l-hükmiyye*, s.44. Bu tür meşru hîle-i şer'iyyenin diğer bazı örnekleri için bkz. İbn Kayyim, a.e., s.44-51.

⁴¹² Şâtibî, *el-İ'tisâm*, s.375.

da ülkenin karmaşa ve anarşi ortamına itilmesi daha büyük bir mefsedettir.⁴¹³

III. KURAL: Mefsedetten sakınma eşit olduğu bir durumda, maslahatı tahsil etmeye öncelenir⁴¹⁴

Mefsedet ile maslahatın çatıştığı ve birbirine eşit olduğu bir konumda⁴¹⁵ mefsedeti kaldırma ile maslahatı kazanma ikisi beraber temin edilemiyor ise mefsedeti kaldırma yönü ağır basar. Diğer bir tabirle fayda ile zarar birbirine eşit olur ve bu faydanın temini, bir zarar ortaya çıkarıyorsa önce bu zararın giderilme yolu aranır ve faydadan feragat edilir. Zira şeriat nehyi terke emre icabetten daha fazla itina göstermiştir. Rasûl-i Ekrem (s.a.s.) “Size bir şeyi emredersem ilinizden geldiği kadar onu yerine getirin, bir şeyden de nehyedersem ondan sakının!” buyurmuştur.⁴¹⁶ Dikkat edilecek olursa hadiste itaat konusunda “elinizden geldiği kadar” kaydı olduğu halde nehyiden sakınmada bu kayıt yoktur.⁴¹⁷ Mefsedetten sakınmanın maslahatı tahsil etmekten daha önemli olmasının bir sebebi de tahribin tamirden daha kolay olmasıdır. Bir mefsedet bazen birçok maslahatın getirisini mahvedebilir. Bir binayı yüz kişi yüz günde yapar fakat bir çocuk bu binayı bir saatte tahrip edebilir. Bir mefsedet de bazen bir çok hasene ve sevabın insana kazandırdığı sevabın kazandırdığı faydayı iptal edebilir.

⁴¹³ Şâtîbî, a.e., s.376.

⁴¹⁴ Mecelle, mad. 30: “Der-i mefâsid celbi-i menâfiden evlâdir.” İbn Nüceym, s.99.

⁴¹⁵ İbn Kayyim, mefsedet ile maslahatın vakiada eşit olamayacağını ileri sürmüştür ve muasır fakihlerden Ebu Zehrâ da aynı görüşü desteklemektedir. Her zaman ve her halde bir şeyin fayda ile zararının eşit olamayacağını ve bunun örneğinin olmadığını iddia etmişlerdir. Ebu Zehrâ , *Mâlik b. Enes*, s.320. Halbuki bahsini ettiğimiz kuralda kastedilen her zaman ve her halde değil belirli şartlar tahtında teşekkül edebilecek bir eşitliktir ve bunun bir çok örneğini bulmak mümkündür. Vekîlî, s.232-233.

⁴¹⁶ Buhârî, *İ'tisâm*, 2; Müslim, *Hacc*, 412; Nesâî, *Menâsik*, 1; İbn Mâce, *Mukaddime*, 1.

⁴¹⁷ İbn Nüceym, s.99-100.

Bu kural için zikredilen örneklerden birkaçı:

1) Bir kişi ölüm tehdidiyle başkasını öldürmeye zorlansa o kişiyi öldüremez. Aynı şekilde, açlıktan ölme durumundaki kimsenin, aynı durumdaki başka bir kişinin elinden yiyeceğini alma hakkı yoktur.⁴¹⁸ Çünkü bu durumda kişinin canını koruma maslahatıyla başkasının ölümü mefsedeti eşitlenmiş olur. Dolayısıyla başkasından hayati tehlikeyi uzaklaştırmak kendisinden uzaklaştırmaya öncelenir.

2) Bir geminin hafifletilmesi ve diğer yolcuların kurtulması için birkaç kişinin denize atılmasının gerektiği bir durumda, rızası olmaksızın ne kurayla ne de başka bir şekilde herhangi bir kimse atılamaz. Çünkü herkes canını koruma (maslahat) ve başkasının hayatını tehlikeye sokmama (mefsedet) noktasında birbiriyle eşittir. Adam öldürme hakkındaki nehyi, canı koruma emrine öncelenir.⁴¹⁹

3) Kişinin gayrimenkul malında yaptığı bir tasarruf komşularını rahatsız edecek bir eyleme dönüşüyorsa bu tasarruftan menedilir. Bir kişi gürlütüsüyle, kokusuyla ve dumanıyla komşusunu rahatsız edecek şekilde evini değirmen, fırın veya atölye olarak kullanamaz ya da çevreye rahatsızlık verecek şekilde tuvalet, çöplük vs. yapmasına izin verilemez.⁴²⁰ Çünkü bu tür işlerde kişinin hâcî maslahatını temin amacı vardır. Diğer taraftan komşusunun yine hâciyyât kabilinden istirahatine zarar veren bir mefsedet bulunmaktadır. Kurala göre aynı mertebede ve eşit düzeyde maslahat ile mefsedet çatışınca mefsedetün uzaklaştırılması tercih edilir.⁴²¹

⁴¹⁸ Zerkâ, s.196; Yıldırım, s.83.

⁴¹⁹ İzz b. Abdisselâm, I/79-83.

⁴²⁰ Krş. TMK Mad. 737.

⁴²¹ Zerkâ, s.159; Yıldırım, s.90.

4) Nehir kıyısında da olsa insanların görmesini engellen bir mekan (sütire) bulamayan kişi istincayı terkeder. Çünkü nehy emirden daha kuvvetlidir.⁴²²

IV. KURAL: Maslahat, mefsedet ile çatışırsa baskın olan taraf öncelenir⁴²³

İçinde yaşadığımız bu âlemde hiçbir maslahat salt faydadan, hiçbir mefsedet de salt zarardan ibaret değildir.⁴²⁴ Her maslahat bünyesinde bir takım zararlar, her mefsedet de bir takım faydalar taşımaktadır. İçki, kumar, fuhuş hatta zulüm ve şirk gibi kebair dahi sahibine bazı menfaatler kazandırdığı halde mefsedet yönünün ağır basması sebebiyle Şâri Teâlâ bu fiilleri yasaklamıştır. Aynı şekilde namaz, cihad, infak gibi ibadetler de fiziki, bedeni ve psikolojik bazı zararları haiz olduğu halde maslahat tarafları baskın olduğu için emredilmiştir.⁴²⁵

Bu kurala kaynak teşkil eden naslardan bazıları:

وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ

عِلْمٍ كَذَلِكَ زِينَةٌ لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلُهُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ

فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“Allah'tan başka yalvardıklarına sövmeyin ki, onlar da cahillikle ileri giderek Allah'a sövmesinler. Böylece her ümmete işini güzel gösterdik, sonra dönüşleri Rab'lerinedir. O, işlediklerini haber verir.”⁴²⁶

⁴²² İbn Nüceym , s.100.

⁴²³ Bu kuralda yaklaşma-kaçınma çatışması söz konusudur.

⁴²⁴ İzz b. Abdisselâm, s.1/7 ; Karâfî, *Tenkîhu'l-fusûl*, s.78 ; Raysûnî, s.258-259.

⁴²⁵ İbn Teymiye, a.e., I/265; İzz b. Abdisselâm, I/8; Şâtubî, *el-Muwaâfakât*, II/26.

⁴²⁶ En'âm 6/108.

Allah (c.c.), rasûlüne ve diğer müminlere, müşriklerin ilahlarına küfretmeyi yasaklamaktadır. İlahlarına hakarete her ne kadar maslahat olsa da, ondan daha büyük bir mefsedet (müşriklerin, müminlerin ilahına hakaret etmek suretiyle karşılık vermeleri) doğuracağı endişesiyle böyle bir davranış tavsiye edilmemektedir.⁴²⁷

Abdullah b. Abbâs bu âyetle ilgili olarak “Müşrikler ‘Ey Muhammed! Bizim ilahlarımıza sövmekten vazgeçmezsen biz de senin ilahını hicvedeceğiz.’ demişlerdi. Bunun üzerine Allah onların putlarına sövmeyi yasakladı.” şeklinde açıklama yapmaktadır.⁴²⁸

Tâbü'nin büyük müfessirlerinden **Katâde** “Müslümanlar Kureyş kâfirlerinin putlarına küfrederlerdi, onlar da bilgisizce Allah hakkında aynı şeyleri söylemeye başladılar. Bunun üzerine müslümanlar bundan nehyedildi.” demektedir.⁴²⁹

Hafâcî, konuyla ilgili olarak “Hayırlı bir amel ondan daha büyük bir kötülüğe yol açacaksa bu hayırlı ameli terketmek vaciptir.” demektedir.⁴³⁰

Bu noktada, hayırlı bir amelin kendisinden daha şerli bir duruma yol açması hali ile bu hayırlı amelin, içinde günah olan bir mekanda eşzamanlı olarak bulunması halini birbirine karıştırmamak gerekir. **Hasenü'l-Basrî**, bir cenazede kadınların bulunmasını gerekçe göstererek cenaze namazına katılmayan Muhammed b. Sîrîn'e bu farktan dolayı karşı çıkarak böyle bir ortamda bulunmakta beis görmemiştir.⁴³¹

⁴²⁷ İbn Kesîr, I/607.

⁴²⁸ Taberî, V/304; İbn Kesîr, I/607.

⁴²⁹ Taberî, V/304; Cemâluddîn el-Kâsmî, *Mehâsinü't-tevîl*, IV/1655.

⁴³⁰ Kâsmî, IV/1656-1657.

⁴³¹ Zemahşeri, I/373.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ

لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا

“Sana içki ve kumardan soruyorlar. De ki ‘o ikisinde büyük bir günah ve (bunun yanında) bazı faydalar vardır. Fakat günahı faydalarından daha büyüktür.’”⁴³²

Görüldüğü üzere âyet-i kerîmede içki ve kumarın taşıdığı günah yanında faydaları da göz ardı edilmemiştir. Tefsirlerde içkinin yararlarıyla ilgili ticari gelir, gıdaları sindirme, vücuttaki toksik maddeleri vücut dışına atma ve nefsanî lezzet gibi şeyler sayılmıştır. İçkide ise satıp semeninden intifa maslahatı vardır.⁴³³ Fakat zarar yönleri daha fazla olması sebebiyle bu iki şey yasaklanmıştır.

• “Allah Rasûlü (s.a.s.) Medine döneminde, münafıkların kâfirleri de geride bırakacak şekilde hileli düzenleri ve İslam’a verdikleri zarara rağmen onları öldürme gibi bir girişimde bulunmamış ve bunun sebebinin “*Tâ ki insanlar ‘Muhammed ahabını öldürüyor’ demesin*”⁴³⁴ şeklindeki bir ifadeyle bizzat kendisi açıklamıştır. İnsanların bu konuda Hz. Peygamber’e dil uzatmaları, kalpleri İslam’dan soğutacak ve münafıkların şerlerini dindirmeyip aksine alevlendirecekti.⁴³⁵ Dolayısıyla münafıkların öldürülme girişimi, getireceği zararlı sonuçlar göz önünde tutulduğunda (*i’tibâru’l-meâlât*) mefsetedi maslahatından daha fazla olması sebebiyle uygulanmamıştır. Aynı durum *ifk* olayından sonra Mistah b. Esâse, Hassan b. Sâbit ve Hamne b. Cahş’a kazf haddinin vurulmasına rağmen asıl fitnenin başı olan Abdullah b. Übey’e bu ceza tatbik edilme-

yişinde de geçerlidir.⁴³⁶ İbn Übey’e haddin tatbik edilmemesinin en önemli sebebi⁴³⁷ onun kavminin lideri ve itaat edilen bir kişi olması yönüyle Medine’de fitnenin daha fazla yayılmasının istenmemesi, kavminin İslam’dan soğutulmaması ve kalplerinin İslam’a ısındırılmaya çalışılması olduğu belirtilmiştir.⁴³⁸

• Nebî (s.a.s.) Kâbe’yi yıkıp Hz. İbrahim’in (a.s.) üzerine yaptığı temeller üzerine tekrar inşa etmeyi istemesine karşın bu isteğini uygulamaya geçirmemiştir. Bilindiği üzere Kâbe Hz. İbrahim döneminde dikdörtgen iken Kureyşliler o andaki inşaat malzemesinin yetersizliği sebebiyle Kâbe’yi kare şeklinde yapmışlardır. *Hıcr* veya *hatim* denilen duvarın iç kısmı gerçekte Kâbe’ye dâhil olan bir bölgedir. Hz. Peygamber bu konuda hanımı Âişe’ye “*Eğer kavmin yeni Müslüman olmasaydı Kâbe’yi yıkar İbrahim’in temelleri üzerine tekrar inşa ederdim.*”⁴³⁹ demiştir. Kâbe’nin tekrar inşasında maslahat bulunmakla beraber bu maslahat, arkasından insanların ileri geri konuşmaları hatta cahiliye asabiyetinin harekete geçerek kimilerinin eski dinlerine dönmeleri gibi telafisi imkânsız mefsetetleri getirebilecekti. Allah Rasûlü de mefsetedi daha ağır olduğu için bu maslahattan vaz geçmiştir.

• Ebu Hureyre, Ubâde b. Sâmit ve Muâz b. Cebel gibi sahâbîler hayattayken Nebî (a.s.)’dan duydukları bazı hadisleri rivayet etmekten çekinmişler, zayi olma korkusuyla ancak vefatlarına yakın ölüm yatağında bu hadisleri haber vermişlerdir.⁴⁴⁰ İmam Nevevî, Sahîh-i Müslim üzerine yaptığı şerhte “Bu hadisten ‘ihtiyaç duyulmayan bazı ilimleri bir maslahat

⁴³² Bakara, II/219.

⁴³³ Neseî, I/121; İbn Kesîr, I/192; Elmalılı, II/66-67.

⁴³⁴ Buhârî, *Menâkıb*, 8; *Tefsîri sûreti münafikûn*, 5,7; Müslim, *Birr*, 63; Tirmizî, *Tefsîri sûreti münafikûn*, 4; Müsned, II/85, III/32.

⁴³⁵ Raysûnî, s.381-382.

⁴³⁶ Tirmizî, *Tefsîru sûreti Nûr*, 4.

⁴³⁷ Diğer sebepleri için bkz. İbn Kayyım, *Zâdu’l-me’âd*, III/263-264.

⁴³⁸ Hammûş, II/883-884.

⁴³⁹ Buhârî, *Hacc*, 42; Müslim, *Hacc*, 400; Tirmizî, *Hacc*, 47; Nesâî, *Menâsik*, 125.

⁴⁴⁰ Müslim, *İmân*, 142, 147,148.

gereği yahut mefsedet endişesiyle insanlardan esirgemek caizdir' hükmü çıkar." demektedir.⁴⁴¹

• İbn Mes'ûd Perşembe günleri insanlara vaaz ederdi. Ona "Her gün vaaz etsen olmaz mı?" denilince "Ben sizin bıkkınlık göstermenizden korkuyorum ve Allah Rasûlü'nün yaptığı gibi, sizin herhangi bir kerahet hissetmemeniz için vaaz konusunda uygun günü kolluyorum." demiştir. ⁴⁴² Bu hadiste, eğitim-öğretimin zamanı ve periyodu elverişsizse cüzi maslahat, ardından daha büyük mefsedeti getireceğinden iptal edilmesi ve daha uygun ortam aranması gerektiğine işaret vardır.

"Maslahat, mefsedet ile çatışırsa baskın olan taraf öncelenir" kuralının kitap ve sünnet ile sabit olduğu yukarıda zikredilen âyet ve hadislerden açıkça anlaşılmaktadır. Aynı zamanda üzerinde icmanın bulunduğu ve akılla da tespit edilebilecek bir hükümdür. Söz konusu olan kural mesâlih ile mefâsidin birbirine karıştığı, adeta mefsedet ile çatışmayan bir maslahat bulmanın imkânsızlaştığı zaman dilimlerinde, muamelat ve gündelik yaşamda hayatımıza yön veren en önemli prensiplerden biri haline gelmiştir. Özellikle günümüzde hangi maslahata teşebbüs edilse ve tahsili için çabalansa belli bir müddet sonra mefsedetten bir duvarın bu maslahatın önünü kestiği görülmektedir. Duvarda bir kapı aranmakta ve bu kapıdan girip ilerlenmeye başlanınca, bulunan her kapı insanı başka bir çıkmaza daha götürmektedir. Dindar bir insan, böyle bir pozisyonda bazen biri dinî öteki dünyevî mefasid-mesalih çatışması, bazen de maslahat ve mefasid açısından farklı iki dinî hükmün çatışmasının ortaya çıkardığı psikolojik gerilimden etkilenmekte ve çoğu zaman hangisine öncelik vereceğini bilememenin şaşkınlığı içinde kalmaktadır.

⁴⁴¹ Nevevî, *Şerhu Sahîhi'l-Müslim*, I/240; Raysûnî, s.285.

⁴⁴² Buhârî, İlm, 11; Müslim, *Münâfikûn*, 82; Tirmizî, *Edeb*, 72; Müsned, I/377.

Aşağıda verilecek ölçüler⁴⁴³ ve örnekler tearuz eden maslahat ile mefsedetten hangisini tercih etmemiz gerektiğini belirlemede bize yardımcı olacaktır:

A) Zarûriyyâtтан her hangi bir maddeyi ihlal eden bir mefsedet ile bunun karşısında yine zarûriyyâtтан başka bir maddeyi korumayı hedefleyen bir maslahatın çatışması halinde külliyyât-ı hamseden (din, can, akıl, nesil, mal) bu iki maddenin hangisinin öncelik sahibi olduğuna bakılır ve tercih bu yönde yapılır.

B) Hâcî bir maslahatı ihlal eden bir mefsedet ile yine hâcî başka bir maslahat ya da tahsînî bir mübahı ihlal eden bir mefsedet ile yine tahsînî başka bir maslahat çatışır ise bu maslahat ve mefsedetten diğerine nispetle ağır basan taraf tercih edilir.

C) Çatışan maslahat ile mefsedet farklı maslahat mertebelerine mensup iseler (birinin zarûrî maslahat diğerinin tahsînî bir mübahı ihlal eden bir mefsedet olması gibi) bu durumda maslahatlardaki zarûrî, hâcî ve tahsînî sırasını gözeterek galip taraf tercih edilir. Bu üçüncü halde karşımıza çıkan altı ihtimal ve tercih yönleri şöyledir:

1) Zarûriyyâtтан bir maddeyi koruyan bir maslahatla hâcî bir hükmü ihlal eden bir mefsedetın çatışması; zârûrî maslahat tercih edilir.

2) Zarûriyyâtтан bir maddeyi koruyan bir maslahatla tahsînî bir hükmü ihlal eden bir mefsedetın çatışması; zarûrî maslahat tercih edilir.

3) Hâcî bir maslahat ile tahsînî bir maslahatı ihlal eden bir mefsedetın çatışması; hâcî maslahatı koruma esas alınır.

⁴⁴³ Vekilî, s.226-227.

4) Hâcî bir maslahat ile zarûriyyâtta bir maddeyi ihlal eden herhangi bir mefsedetın çatışması; zarûrî mefsedetden sakınma öncelenir.

5) Tahsînî bir maslahat ile zarûriyyâtta bir maddeyi ihlal eden herhangi bir mefsedetın çatışması; zarûriyyî ihlal eden mefsedetden sakınma tercih edilir.

6) Tahsînî bir maslahat ile hâcî bir hükmü ihlal eden bir mefsedetın çatışması; hâcîyi ihlal eden mefsedetden sakınma tercih edilir.

Kuralla ilgili bazı örnekler:

1) Fukahâ, kadın doktor bulmanın zor olduğu durumlarda erkek doktorun bir kadını muayenesini caiz görmüşlerdir.⁴⁴⁴ Hadislerde de bunun meşru olduğuna dair olaylar zikredilmektedir.⁴⁴⁵ Zira avret mahallinin açılması kemali bir hükmü ihlal etmektedir, öte taraftan tehlikeli bir hastalığın tedavisi zarûriyyâtta, en azından hâciyyâtta. Zarûriyyât ya da hâciyyât ise tahsînî hükmü ihlal eden mefsedete öncelenir. Şu da var ki erkek doktor böyle bir durumda açması zaruri olan mahalden fazlasını açamaz ve gözünü mümkün olduğ kadar haramdan sakındırması gerekir.

2) Fakihlerin büyük çoğunluğu bir Müslümanın gayr-i müslim birisinin yanında ücret karşılığında çalışmasını yapılan iş masiyet olmamak ve gibi şahsi hizmetlerini (yemek sunmak, temizlik işlerini yapmak gibi) içermemek şartıyla caiz görmüşlerdir.⁴⁴⁶ Çünkü bu durumda çalışma hâcî maslahattır, gayr-i müslimin emri altında çalışma ise tahsînî hükmü ihlal eden bir mefsedettir. Maslahat ağır bastığı için tercih edilir.

⁴⁴⁴ Mevsûlî, *el-İhtiyâr*, IV/154; Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, II/418; Zuhaylî, IV/367.

⁴⁴⁵ Bazı kadınların Nebî (a.s.) döneminde savaşta yaralı sahabilere hizmet ettikleri ve onları Medine'ye taşıdıklarına dair bkz. Buhârî, *Tib*, 2.

⁴⁴⁶ Salih Ekinci, *Gayr-i Müslimlerle Münasebetler*, s.29. Bu hükme Hz. Yusuf'un Mısır Firavn'u yanında çalışması delil olarak gösterilmektedir.

3) Sıla-i rahim, akraba ziyareti ve yakınları gözetme zarûrî bir maslahattır.⁴⁴⁷ Zira sıla-i rahmi kesmekle yeryüzünde fesad çıkar ve haklar zayı olur. Fakat bu maslahat ifa edilirken İslamın örtünme emrine (*setr-i avret*) dikkat edilmemesi gibi bazı mahzurlu durumlarla karşılaşılabilir. Setr-i avrete riayet-sizlik tahsînî bir maslahatı ihlal eden bir mefsedettir ve bu mefsedet için zarûrî maslahat terk edilmez.⁴⁴⁸

4) Yalan haramdır ve mefsedettir. Fakat baskın gelen bazı maslahatları (karı-koca arasını düzeltmek, insanları barıştırmak ve savaş hali sebebiyle hadiste⁴⁴⁹ yalan söylemeye izin verilmiştir.⁴⁵⁰

5) Toplumda ıslah için çalışan insanların güçsüz ve azınlık olduğu zamanlarda zalim yöneticiyi makamından azletmek için ayaklanmak (*el-hurûc ale's-sultân*) hatalı bir girişimdir. Çünkü müstebid bir idarenin hükmü altında yaşamak hâcî maslahatları ihlal eden bir durumdur. Öte yandan güçsüz bir fırkanın başkaldırması ise neticede suçlu suçsuz bir çok insanın ölümünü (zarûrî hükmü ihlal eden bir mefsedet) getirir. Eski zulmü azaltma bir tarafa daha fazla artırır ve etkileri toplum üzerinde kalıcı olur.⁴⁵¹

6) Fakihler organ ve doku nakline, İslam'ın hukuk düzeninden beklediği gayeleri (makâsîd-ı şerî'a) göz önünde tutarak cevaz vermişlerdir.⁴⁵² Bu tür operasyonlarda her ne

⁴⁴⁷ Bkz. Bakara 2/27; Ra'd 13/25; Muhammed 47/22.

⁴⁴⁸ Genelde Müslümanlar özeldir ise İslam davetçileri toplumun içine düştüğü münker ve günahlar sebebiyle toplumdaki insanlara faydalı olmak için sıla-yı rahmi sürdürmelidirler. Nitekim bütün peygamberler mensup oldukları kavimlerin ahlaki açıdan yüce devrelerinde değil şehvî bataklığın içinde buldukları çöküş dönemlerinde gönderilmişlerdir. Fakat bu durum onları inzivaya değil, ihtilal ve muâşerete yönlendirmiştir. Hammûş, I/306.

⁴⁴⁹ Buhari, *Enbiyâ*, 8; Müslim, *Fedâil*, 154; Ebu Dâvûd, *Talâk*, 16.

⁴⁵⁰ İbn Nüceym, s.100.

⁴⁵¹ İbn Teymiye, a.e., XXVIII/129; İbn Kayyım, *İ'lâmu'l-muvakkî'in*, III/59; Yusuf Bedevî, s.433-434; Ahmed Zerkâ , *Şerhu'l-kavâ'id*, s.201; Yıldırım, s.88.

⁴⁵² Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, *İslam'da Şahsiyet Hakları*, s.101.

kadar organ veya dokunun alındığı kişi bedenî fonksiyonları açısından zarar görse de başka bir insanın hayatını kurtarma sözkonusu olduğu için maslahat yönü mefsemete ağır basmaktadır.

7) Arâyâ alışverişi bir nesîe ribâsı türü olmasına rağmen râcih maslahat sebebiyle meşru kılınmıştır. Aynı şekilde hayvanın hayvanla veresiye olarak değişiminin, savaşta ipek giymenin ve yine savaşta düşmana korku verecek şekilde kibirli bir biçimde yürümenin, kerahet vaktinde kaza namazı, cenaze namazı ve tahiyetü'l-mescid namazı kılmanın meşrûiyeti gibi hükümler hep kuraldan kaynağını almaktadır. Aslî ve ilkten koyulan hükümleri haram olmasına rağmen baskın bir maslahat nedeniyle caiz hükmü almışlardır.⁴⁵³

Netice olarak maslahat ile mefseadet, hasenat ile seyyiat çatışırsa râcih olan (ağır basan) taraf tercih edilir. Maslahatı mefseadetinden fazla olan şey tercih edilir; mefsedeti maslahatından çok olan şey ise terk edilir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus maslahat ve mefseadetin takdirinin dinin koyduğu ölçüler dâhilinde yapılması gerektiğidir.⁴⁵⁴

V. KURAL: Maslahatı genel olan maslahatı özel olana öncelenir

Bazen özel maslahat genel maslahat ile çatışabilir. Bu durumlarda eğer iki maslahatı da beraber elde etme imkânı yoksa özel olan maslahat genel olana feda edilir. Fakat böyle bir tercihte bulunurken dikkat edilmesi gereken nokta iki maslahatın da aynı mertebeye mensup olmasıdır. Yani her ikisinin de zarûriyyâtтан usûl-ü hamse maddelerinden aynıysa yada bu maddelerin aynıysa alakalı hâciyyât ve tahsîniyyât kısmına

⁴⁵³ İbn Kayyım, *Zâdu'l-me'âd*, III/488-489.

⁴⁵⁴ İbn Teymiye, a.e., XXVIII/129.

dahil olmaları gerekir.⁴⁵⁵ Daha önce de zikredildiği üzere farklı mertebelerdeki maslahatların çatışması halinde maslahatların kuvvet sırası itibara alınır. Aynı mertebeye mensup olduğuna kanaat getirdikten sonra çatışan iki maslahatın hangisinin daha genel olduğu araştırılır ve tercih bu yönde yapılır. Örneğin;

1) Devlet başkanı (hâkim, komutan, imam) savaş ganimetlerinden uygun gördüğü miktarda müellefe-i kulûb denilen kalbi İslâm'a ısındırılması gereken kişilere verebilir, duruma bakarak Müslümanların genel maslahatını, yani İslâm'ın yücelmesi maslahatını, savaşa katılan muharib sınıfın özel maslahatına öncelene hakkı vardır.⁴⁵⁶ Fakat müellefe-i kulûba tahsis edilecek kısmın ganimetin genelinden mi, yoksa beşte birlik (hums) kısımdan mı verileceği fukahâ arasında tartışmaya neden olmuştur. Nasların bütününden anlaşılan odur ki; devlet başkanı Müslümanları ve İslâm'ı, düşmanların şerlerinden korumak, dini aziz kılmak için iki maslahattan birini terk edip daha umumi olanı önceleyerek ganimetin genelinden istediği miktarca mantıki ölçüler dâhilinde verebilmektedir.⁴⁵⁷ Nitekim Allah Teâlâ ganimetin hepsinin Allah ve Rasûlüne ait olduğunu Kitab-ı Azîz'inde ifade etmektedir.⁴⁵⁸

2) *Telakki'l-celeb* veya *telakki'r-rukbân*⁴⁵⁹ ismi verilen işlem aslen mübah bir alışveriş olduğu ve kişisel (özel) bazı faydaları olduğu halde, pazardaki fiyatların yükselmesini ve insanların

⁴⁵⁵ Bûtî, a.e., s.252.

⁴⁵⁶ İbn Kayyım, a.e., III/484-486.

⁴⁵⁷ Hammûş, III/1421-1422.

⁴⁵⁸ Enfâl 8/1.

⁴⁵⁹ **Telakki'l-celeb** veya **telakki'r-rukbân**: Şehirli birisinin, yanında bir miktar satacağı eşyası olan bir köylüyü şehir dışında karşılayarak onunla pazarlığa girişmesi ve elindeki malı şehirde satacağı meblağdan daha düşük değere satın almaya çalışmasıdır. İbn Manzûr, XV/256; Muhammed Ravâs Kal'acî ve Hâmid Sâdik Kuncybi, *Mu'cemi'l-lügati'l-fukahâ*, s.145.

alım gücünün düşmesini engellemek (*genel maslahat*) amacıyla yasaklanmıştır.⁴⁶⁰

3) Sefihin hacri⁴⁶¹ genel maslahatı özel maslahata önceliktir. Zira hacr kişinin malında tasarrufuna engel olmakla özel maslahata zarar vermesine karşın, hacredilmediği takdirde aile ve içinde yaşadığı topluma yük olacağından gerçekte genel maslahatı koruma anlamına gelir. Yani toplumun maslahatı, mali tasarrufunda tutumsuz davranan bu kişinin maslahatına öncelenir ve hacredilir.⁴⁶²

4) Cesetlere otopsi yapılması veya tıbbi çalışmalarda kadavra olarak kullanılması aynı şekilde genel maslahatı özel maslahata tercih etmektir. İnsan cesedine deforme olacak şekilde müdahalede bulunmak şer'an caiz olmadığı halde⁴⁶³ İslam hukukçuları buna anormal ölümler ve fail-i meçhul cinayetlerde katili tespit etmek amacıyla ya da hastalıkların teşhis-tedavisine yardım edici yeni bilgilere ulaşmak için tıbbi deneylerde kullanmak üzere cevaz vermişlerdir.⁴⁶⁴ Çünkü burada tek insanın cesedine zarar vermekle beraber bütün insanlığa faydası olan bir faaliyet yapılmış olmaktadır.⁴⁶⁵ Ayrıca fukahânın geçmişte “*karnunda canlı bebeği bulunan ölü kadının karnının yarılması caizdir*” şeklindeki fetvası⁴⁶⁶ da otopsinin meşru olduğuna dayanak teşkil eden tali bir delil olduğu

⁴⁶⁰ Buhârî, *Buyû'*, 71; Muvatta, *Buyû'*, 96; Ebu Dâvûd, *Buyû'*, 46; Nesâî, *Buyû'*, 18; İbn Mâce, *Ticârât*, 16.

⁴⁶¹ **Sefih**: Mali tasarruflarında israf eden ve rüşde aykırı davranan kişidir. Hacrin (kısıtlılık durumu) sebeplerinden biridir. *Mv.F.*, XXV/47; Kal'acı , s.245. **Hacr**: Kişinin mali tasarruflarına engel olmak ve kısıtlama getirmek anlamındadır. Necmüddin Nesefî, *Tilbetü't-talebe*, s.328; *Mv.F.*, XVII/84; Kal'acı, s.175.

⁴⁶² Sübkî, I/41.

⁴⁶³ Bkz. Muvatta, *Cenâiz*, 45; Ebu Dâvûd, *Cenâiz*, 60; İbn Mâce, *Cenâiz*, 63; Müsned, VI/58,100,105.

⁴⁶⁴ Abdulkadir Ahmed Atâ, *Hêzê helâl ve hêzê harâm*, s.415.

⁴⁶⁵ Zuhaylî, *İslâm Fıkhu*, III/521-522 .

⁴⁶⁶ Bu konuda farklı âlimlerin aynı kanaatteki fetvaları için bkz. Sübkî, I/45; İbn Nüceym, s.97.

düşünülebilir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken cesedin zaruret olduğu kadar kullanılmasıdır. Bilinmelidir ki zaruret, ihtiyaçtan öte miktarı helalleştirmez.⁴⁶⁷

5) Suçu işlediğine dair karine bulunan bir zanlının ikrarını temin için ona dayak atılması da genel maslahatın özel maslahata takdim edilmesiyle ilgili bir uygulamadır.

6) İslam hukukuna göre eşya fiyatlarını piyasa belirler. Fakat özellikle gıda maddelerinin belli ellerde toplanmasından ibaret olan ihtikârın (stok) hâkim tarafından menedilmesi ve muhtekirin (stokçu) malını zorla sattırması ya da hâkimin fahiş fiyat üzerinde anlaşılan tüccarların mallarına narh (fiyat sınırlandırması) koydurması genel maslahatı özel maslahata önceliktir.⁴⁶⁸

7) “Savaşta kâfirlerin müslümanlardan bir grubu siper alarak onları kullandığı bir pozisyonda saldırı harekâtı yapmak caizdir.”⁴⁶⁹ fetvası da kaynağını bu kuraldan almıştır. Aynı şekilde savaşta düşmana ait mahsulleri yakmak eğer baskın bir maslahat varsa meşru görülmüştür. Rasûlullah bunu Tâif halkına karşı uygulamıştır.⁴⁷⁰

⁴⁶⁷ Bkz. İbn Nüceym, s.95; *Mecelle* Mad. 31: “Zarar bikadri'l-imbân izâle olunur.”

⁴⁶⁸ Sübkî, I/45; İbn Nüceym, s.96; Ali Haydar , *ed-Dürer*, I/83-84; Yıldırım, s.85.

⁴⁶⁹ İbn Nüceym, s.96; Ğazâlî, *el-Mustasfâ*, I/294-295.

⁴⁷⁰ İbn Kayyim, a.e., III/504-505.

VI. KURAL: Farzlar nafilelere, usûlü'd-dîn konuları furû konularına öncelenir⁴⁷¹

“Farz” ve “vâcib”⁴⁷² Şâriin yapılmasını kesin ve bağlayıcı olarak istediği fiildir. “Nâfile” ise Şâriin yapılmasını bağlayıcı olmaksızın istediği ve terk edilmesini kötülemediği fiildir.⁴⁷³ Şâriin talebindeki kuvvet, maslahatında kuvvetli olduğunu göstermekte ve bu noktada ferâiz nevâfile nispetle öncelik hakkını elde etmektedir.

Nâfile ve tatavvu türünden ibadetler farzları çevreleyen surlara benzer. Revatib sünnetler namazın farzlarını koruyan önemli bir unsurdur. Nafile oruçların Ramazan orucuna alıştırtma kabilinden ibadetler olduğu düşünülebilir. Aynı şekilde haramlardan kaçınmayı, mekruhlar ve bir alt derecedeki haramlarla ilgili yasaklar korumaktadır. Örneğin zinanın müsebbipleri yasaklanmış ve bu şekilde zinaya götüren yollar kapatılmıştır. Veresiye (nesie) ribasının yasaklanması, fazlalık ribasını engelleyen bir faktör olarak teşri kılınmıştır.

Ancak farzlar ve nafileler aynı anda yerine getirilemiyorsa ve birinin terk edilmesi zorunluluk halini almışsa elbette öncelik farzların olmalıdır. Diğer bir deyişle nâfile ibadetlerle iştiğal farz ve vâciblerin ihmal edilmesine yol açıyor ise bu

nafile ibadetlerin terkedilmesi tavsiye edilmiştir.⁴⁷⁴ Çünkü mendubla meşgul olmanın ilk şartı kendisinden daha önemli olan vacibleri terk etmemektir. Bu sebeptendir ki Allah Rasûlü (s.a.s.) ruhbanlığı ve dinde aşırı gitmeyi (*el-ğuluv fi'd-dîn*) nehyetmiştir.⁴⁷⁵ Muhtemelen kişi nâfile ibadetlerle çokça meşgul olmaktan dolayı farzları edada gevşeklik gösterebilir ve böylelikle ibadetlerdeki evleviyet prensibini kaybeder.

Hadis-i kudsîde Yüce Allah “Kullarımdan bana yakın olanlar, üzerlerine farz kıldığım ibadetler gibi hiç bir ibadetle bana yaklaşmamışlardır.” buyurmuştur.⁴⁷⁶

Abdullah b. Amr’ın gündüzleri oruç tuttuğunu geceleri ise ibadetle geçirdiğini öğrenen Allah Rasûlü ona “Bazen oruç tut bazen de iftar et, bazen namaz kıl bazen de uyu! Zira bedeninin senin üzerinde hakkı vardır. Her aydan üç gün tutman sana yeter, böylelikle bütün ömrünü oruçlu geçirmiş olursun, çünkü Allah bir haseneyi on katıyla mükâfatlandırır.”⁴⁷⁷ tavsiyesinde bulunmuştur. Başka bir hadiste “Gücünüz yettiği kadar ibadet edin. Allah’a yemin olsun ki siz bıkkınlık göstermediğiniz müddetçe Allah da bıkmaz (rahmetini sizin üzerinizden çekmez).” buyrulmaktadır.⁴⁷⁸

Meşhur mutasavvıf **İbn Atâillâh es-Sekenderî** (v.709/1309) “*el-Hikem*” isimli ünlü eserinin 193. hikmetinde şöyle demektedir: Nâfileleri edâda gösterilen iştiyaka karşın vâcibleri ifade gösterilen tenbellik, hevaya tabi olmanın alâmetlerindedir.⁴⁷⁹

⁴⁷¹ **İbn Nüceym** “Farzlar nevâfilden efdaldır” şeklindeki kuralın üç istisnasının olduğunu söyler: 1) Darda olan kişinin borçtan ibrası mendubtur, borcunun ertelenmesi ise vacibtir. Buna rağmen ibrası ertelenmesinden efdaldır. 2) Selam vermek sünnettir almak ise vacibtir. Fakat selamı vermek almaktan daha faziletlidir. 3) Namaz vakti girmeden önce abdest almak mendubtur. Vaktin girmesinden sonra ise farzı eda için abdest almak farz haline gelir. Fakat abdesti vaktin girmesinden önce almak, girdikten sonra almaktan daha faziletlidir. İbn Nüceym, s.182. Ayrıca bkz. Suyûtî, a.e., I/312.

⁴⁷² Farz ve vacib ayrımı Hanefî Mezhebinde kullanılan ıstılah olup diğer mezhepler bu ikisini aynı kabul eder ve birbirinin yerine kullanırlar. Bkz. Şa’bân, s.237; Atar, s.120.

⁴⁷³ Nâfile kavramı genel anlamıyla farzlara ziyade olarak yapılan mendub ameller için kullanıldığı gibi özel anlamıyla sünnet-i gayr-i müekkedde ve müstehablar için de kullanılmaktadır. Bkz. Şa’bân, s.245.

⁴⁷⁴ Mahmut Şeltût nafilelere farzlar kadar ilgi göstermenin bir tür bid’at olduğunu belirtmektedir. Şeltût, *Esbâbü'l-bida'*, s.39.

⁴⁷⁵ Buhârî, *İ'tisâm*, 5; Müslim, *İlm*, 7; Ebu Dâvûd, *Sünnet*, 5; Nesâî, *Menâsik*, 217; İbn Mâce, *Menâsik*, 63; Müsned, I/386.

⁴⁷⁶ Buhârî, *Rikâk*, 38.

⁴⁷⁷ Buhârî, *Savm*, 55.

⁴⁷⁸ Buhârî, *İmân*, 32; *Teheccüd*, 18; Müslim, *Sıyam*, 34.

⁴⁷⁹ İbn Atâillâh, *el-Hikem*, s.47.

Nâfile ibadetlerde aşırılığın kişiyi zamanla vacibleri ihmale ve gevşekliğe sürükleyeceği bilinen bir gerçektir. Eğer nâfilede aşırı gitmek insanı vaciblerin terkine götürecektir. Eğer nâfilelerin terkedilmesi evlâ olanıdır. Örneğin tuttuğu nâfile oruç veya gece namazları, gündüz yaptığı ve diğer insanlara karşı sorumlu olduğu üzerine vecibe olan gündelik işlerini aksatmasına ve mesleğinde gösterdiği ihmalkârlık nedeniyle bu insanların haklarının zayi olmasına sebep oluyorsa bu ibadetleri terk etmesi gerekir. Pazartesi ve Perşembe oruçlarını tutarak öğrencilerinin imtihan kâğıtlarını okumada yanlışlık yapan bir öğretmen veya hastalarının teşhis-tedavisinde gevşek davranan bir doktorun hali bu duruma örnek gösterilebilir.⁴⁸⁰ Ayrıca Allah'a en sevgili ibadetin az da olsa devamlı olan ibadet olduğu⁴⁸¹ akıldan çıkarılmamalıdır.

Vaciblerde gevşeklik göstererek nâfile ve müstehablarla yoğunlaşmakla ortaya çıkan evleviyyet hatalarına birkaç örnek:

1) Birçok Müslüman gece namazı ve nâfile oruç gibi sünnet ibadetlerde ileri derece hassasiyet gösterdikleri halde gıybet, yalan, söz taşıma gibi dil afetlerine karşı aynı hassasiyeti göstermemektedir. Hâlbuki bu tür filleri işlemek büyük günahlardandır.⁴⁸²

2) İslami eğitim kurumlarının finansman açıdan fakirlik çektiği bir zamanda çok sayıda müslümanın nâfile defalarca hac ve umre yapmaları evleviyyet prensibine aykırı bir görünümdür. Her sene Mekke'ye gelen iki milyon hacının sadece üçyüz bini (% 15'i) farz olan haccı eda etmeye gelmektedir.⁴⁸³

⁴⁸⁰ Vekîlî, s.249; Karadâvî, *Fî fıkhi'l-evleviyyât*, s.141.

⁴⁸¹ Buhârî, *İmân*, 32; *Teheccüd*, 18; Müslim, *Sıyâm*, 34.

⁴⁸² Vekîlî, s.250.

⁴⁸³ Karadâvî, *Fî fıkhi'l-evleviyyât*, s.18-19.

3) Cami, mescid ve özel sohbetlerde birçok vaiz ve İslam davetçisi insanlara nâfile ibadetlerde daha ciddi davranmaya teşvik ettikleri halde alenen işlenen haramlar ve farzlarda gösterilen ihmali görmezden gelmektedirler. Vaciblerin zayi edildiği, kebairin çoklukla işlendiği bir zamanda tebliğ çalışmalarını usul ve feraiz değil de furû' ve nevâfil üzerinde yoğunlaştırma makul bir davranış değildir.⁴⁸⁴

4) Dini tebliğ çalışmalarında sıklıkla düşülen bir diğer yanlışımız ise enerji dolu ve İslam'a hizmeti gaye edinen öncü nitelikli gençlerimizi Allah'ın kitabını öğrenme, hadis, tefsir, İslam hukuku gibi bilimlere ağırlık veren çalışmalara⁴⁸⁵ yönlendirmek yerine gazete, dergi, cd vs. satma, broşür dağıtma ve siyasi faaliyetlere iştirak gibi tali ve ikincil çalışmalarda heder etmemizdir. Unutulmamalı ki "Öncü bir kadrosu olmayan hiçbir hareket, hiçbir ülke asla başarılı olamaz. Bu güne kadar İslami oluşumların omurgasının siyaset eksenli faaliyetler içinde olmaları böylesi öncü bir kuşağın yetiştirilmesinin ihmal edilmesiyle sonuçlanmıştır."⁴⁸⁶

5) Temas etmeden geçemeyeceğimiz bir diğer nokta da zamanınızda özellikle tasavvuf erbabında gördüğümüz ve nâfile olarak bile kabul edemeyeceğimiz bazı ezkâr⁴⁸⁷ ve bidat hareketleri⁴⁸⁸ meşgul olup asıl yerine getirilmesi istenen farz,

⁴⁸⁴ Vekîlî, s.251.

⁴⁸⁵ Konuyla ilgili olarak İmâm Buhârî'nin *Câmiu's-sahîh*'indeki *Kitâbu'l-ilm*'in 10. bâbının başlığı çok manidardır: "İlim, söz ve amelden öncedir."

⁴⁸⁶ Yusuf Kaplan, "Kimyanızı Bozmaya Çalışıyorlar Ama Başaramayacaklar", *Umrân*, sayı: 98, (Ağustos, 2002), s.6.

⁴⁸⁷ Lisanla yapılması istenen ezkâr kalpten geçirerek yapmak, sesli ve toplu zikir, sadece "Allah" lafz-ı celâli ile telaffuz etmek suretiyle uygulanan zikir yöntemleri gibi. Bu şekillerde tatbik edilen zikir usulleriyle ilgili Rasûlullah'tan herhangi bir fiil ya da söz varid olmamıştır. Aksine bu usullerden bazıları hakkında mensûs nehiyeler bulunmaktadır. Bkz. A'râf 7/205; Buhârî, *Châd*, 131; Müslim, *Zikir ve Duâ*, 44; *Zühd*, 47; Ebu Dâvûd, *Vitr*, 26; Tirmizî, *Nikâh*, 11.

⁴⁸⁸ Zikir esnasında raks, sema ve alkış gibi musiki ritmine tabi olarak yapılan hareketlerle ilgili olarak İzz b. Abdisselâm, bu tür şeylerin ancak akli karışmış yalancı maskaralar tarafından yapıldığını ve Sahabe-Tabiîn döneminde böyle hareketlerin asla görülmediğini ifade etmektedir. İzz b. Abdisselâm, II/187.

vâcib ve sünnet ibadetleri geri plana itme yanlışlığı ve hastalığıdır. Sabaha kadar bu tür fiillerle meşgul olarak yorgunluktan sabah namazına kalkamamak gibi dinî emirlerdeki mekâsıd ve mesâlihi altüst eden teamüllerden şiddetle sakınmak gerekir. “Bütün bidatlar dalalettir, bütün dalaletler ise ateştedir.”⁴⁸⁹

Bazen çok önemsiz ve bayağı konularla meşgul olmamız can alıcı, İslam’ın ve Müslümanların geleceğiyle alakadar çok ciddi meselelere karşı bigane kalmamıza neden olmaktadır. Dünyanın değişik yerlerinde Müslümanların kasaplık hayvanlar gibi öldürüldüğü bir devirde ciddiyetten mahrum konularla vakit öldürülmesi aklımıza Abdullah b. Ömer’in başından geçen bir hadiseyi hatırlatmaktadır: Irak ahalisinden bir adam İbn Ömer’e gelerek ihramlının sinek öldürmesinin caiz olup olmadığını sorar. O da : “Hele şu adamlara bakın ! Peygamberin torununu öldürdüler, sonra da kalkmış sineğin hükmünü soruyorlar. Allah Rasûlünün ‘o ikisi (Hasan ve Hüseyin) hakkında ‘onlar benim dünyadaki iki reyhanımdır’ dediğini bizzat kendisinden işittim” şeklinde cevap vermiştir.⁴⁹⁰

VII. KURAL: Maksad hükümler vesile hükümlere öncelenir

Hükümler içinde taşıdığı kasıt unsuru açısından “maksad” (hükümde gözetilen asli amaç) ve “vesile” (bu amaca götüren vasıta) olmak üzere ikiye ayrılır. Maksad hükümler, teşri kılınmasında bizzat kendisinin amaçlandığı (*el-maksûd lizâtilhî*) tasarruf ve eylemlerdir. Vesile hükümler ise başka hükümleri elde etmek için teşri kılınmış (*el-maksûd liğayrihî*) tasarruf ve

eylemlerdir. Bu hükümler olmaksızın maksad hükümler meydana gelmez ya da bozulma ve çözülmeye maruz kalır.⁴⁹¹

Maksad hükümler (namaz, oruç, hac, zekât emri, zina, hırsızlık, ana-babaya isyanın yasaklanması gibi) asıl amaçlanan ve bizzat arzu edilen hükümlerdir. Vesile hükümler ise emir içerikli hükümler için bu maksad hükümlere götürücü, nehiy içerikli hükümler için engelleyici nitelikteki vasıta hükümlerdir. Usulcülerin “zerî’â” olarak da isimlendirdiği vesile hükümler ya vaciblere uygun şartları hazırlamak açısından ya da haramlara yollarını kapamak açısından hizmet eder. Örneğin; taharet, istikbal-i kible, setr-i avret namaz için, emr-i bi’l-ma’rûf dini korumak için, halvet yasağı zinaya düşmemek için teşri kılınmış vesile hükümlerdir ve maksad hükümler vesile hükümlere nispetle öncelik hakkına sahiptir.

Vesile hükümlerin mertebe olarak vasıta hükümlerden daha aşağı olmasından kaynaklanan bir kaide olarak “Maksad hükümlerde affedilmeyen bazı şeyler vesile hükümlerde görmezden gelinir.”⁴⁹² Yani maksad hükmün, bir kısmına güç yetmekte diğer bir kısmı edâdan aciz kalınmakta ise güç yeten kısmıyla yetinilir. Örneğin istikbal-i kible namazın bir parçasıdır ki bu parçada aciz kalındığı zaman namazdan tamamıyla vazgeçilmez, istikbal-i kiblenin elden gelen miktarıyla yetinilir. Diğer bir ifadeyle bu kişi namaz kılarken mümkün olduğu kadarıyla kibleye yönelir ve o şekilde namazını kılar.

Netice olarak Şâri Teâlâ, önce bazı amelleri emir buyurmuş (maksad hükümler) sonra bu amellere hizmet eden ve bu amellere ulaştırılan bazı tali hükümler (vesile hükümler) vaz etmiştir. Bu iki tür ahkâmın çatıştığı durumlarda ise ilkten emir buyurduğu ya da nehyettiği hükümler tercih edilir.

Musiki ritmiyle yapılan ve bazı sûfiyye gruplarının icra ettiği ritüellerin caiz olmadığına dair ayrıca bkz. İbn Hacer, Fethu’l-bârî, II/442-443; Menbecî, *Risâletün fi’s-semâ’ ve’r-raks*, s.6 vd.

⁴⁸⁹ Müslim, Cumu’a, 43; Ebu Dâvûd, Sünnet, 5; Nesâî, İdeyn, 22; İbn Mâce, Mukaddime, 7.

⁴⁹⁰ Buhârî, *Fedâilü ashâbi’ n-Nebiyiyy*, 22.

⁴⁹¹ İzz b. Abdisselâm, I/53; İbn Kayyım, *İ’lâmü’l-muvakkî’in*, III/153; İbn Âşûr, s.147.

⁴⁹² Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, s.158.

Bu kurala bazı örnekler:

1) Emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker vesile bir hükümdür. Kişinin bakmakla yükümlü olduğu karısı, çocukları ve ebeveyninin nafaka sorumluluğu ise maksad hükümlerdir. Bu iki hükümün çatışması halinde, örneğin bir Müslüman dini davet ve tebliğ amaçlı olarak yolculuğa çıkması halinde bu insanların hakları zayi olacaksa yolculuğa çıkmaktan men edilmelidir.⁴⁹³

2) Namaz maksad hükümdür. Setr-i avret, istikbal-i kible, kıyam kıraat ve abdest bu maksad hükme ulaştıran vesile hükümlerdir. Bir kişi giyecek elbise bulamazsa çıplak olarak ve oturarak namaz kılar, namazı terk edemez. Karanlıkta kibleyi bulamayan kişi ihtihadına göre tahmini yöne doğru namaz kılar. Kıyama güç yetiremeyen oturarak, Fâtiha sûresini bilmeyen öğrenene kadar bildiği zikirler ile, abdest almak için su bulamayan da teyemmüm ile namazını eda eder.⁴⁹⁴ Aynı şekilde ayakta durduğu zaman şiddetli bir ağrı hisseden birisi oturarak namazını kılabilir. Zira namazdaki kalbî haşyet ve sükûnet maksad bir hükümdür. Kıyam ise bu haşyet ve sükûnetin bedenî göstergesidir.⁴⁹⁵

3) Emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker vesile bir hükümdür, İslam dinini muhafaza ve müslümanları tehlikelerden korumak ise maksad bir hükümdür. Bir kişinin yaptığı yanlışlardan söz etmek o kişinin İslam'a ve müslümanlara saldırmasına sebep olacaksa bunun terk edilmesi evlâdır.

4) Bazı muasır fakihler mali ihtiyacı olan bir Müslümanın faizli işlemler üzerine kurulu müesseselerde çalışmasına cevaz vermişlerdir.⁴⁹⁶ Bu fetva “insanın yaşam

⁴⁹³ Vekîlî, s.239.

⁴⁹⁴ Dehlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa*, I/103; Vekîlî, s.238.

⁴⁹⁵ Bûtî, s.100.

⁴⁹⁶ Karadâvî, *el-Fetâva'l-muâsıra*, s.610-611; Şeltût, *el-Fetâvâ*, s.378.

için gereksinim duyduğu şeyler maksad hüküm olmasına karşın faiz yasağı insanlar arası adaletsizlik ve ahlaki çöküntüye götüren vesile bir hükümdür, çatışma halinde ise birincisi tercih edilir” düşüncesinden hareketle verilmiştir. Kanaatımızca kişinin mali ihtiyacı zaruret arz edecek kadar yüksek bir derecede ise, ki bu da gerçekleşmesi zor bir ihtimaldir, bu durumda faizli enstrümanlarla çalışan finans kurumlarında ya da bankalarda çalışmasına izin verilebilir. Fakat bu kurumlarda çalışmanın “Müslümanların İslam'ın gelecekte ihtiyaç duyacağı deneyimi kazanmaları, Müslümanların bu tür sahaları boşaltmalarının başka menfi insanların bu sahalara doldurmasına sebep olacağı ve zamanımızda faize bulaşmayan kimse- nin kalmaması” gibi gerekçeler ya da ikincil ve lüks gereksinimler nedeniyle caiz olduğunu söylemek doğru değildir.⁴⁹⁷ Zira Yüce Allah kitabında faize karşı, hiçbir harama karşı göstermediği şiddeti göstermiş⁴⁹⁸, Peygamberimiz (s.a.s.) faizi alan gibi bu faiz işleminin vekilini, kâtibini (yazan kişi) ve şahidini lanetlemiştir.⁴⁹⁹ Faiz herkesçe kabul edilen sosyal, ekonomik, ahlaki ve psikolojik zararlarından⁵⁰⁰ dolayı, görünürde vesile bir hüküm olmasına rağmen bizzat kendisi için nehyedilmiş maksad bir hüküm haline gelmiştir.

⁴⁹⁷ Vekîlî de aynı kanaatta olmakla beraber, bu fetvaya, “alınan maaş hâcî mübahlar için kullanılacak ve kişi men edildiği takdirde güç durumda düşecekse caiz olabileceği” şeklinde kayıt düşmek suretiyle hâcî mübahlarda tesahül göstermektedir.

⁴⁹⁸ Bakara 2/278,279.

⁴⁹⁹ Buhârî, *Talâk*, 51; Müslim, *Müsâkât*, 106; Ebu Dâvûd, *Buyû'*, 4; Tirmizî, *Buyû'*, 2. Bu kurumlarda çalışmanın caiz olmadığı hususunda ayrıca bkz. Gümârî, *el-Hâvî fi'l-fetâvâ*, s.24; İbnu'l-Useymin, *el-Fetâvâ's-şer'iyye*, s.652.

⁵⁰⁰ Faizin sosyal, ekonomik, ahlaki ve psikolojik zararları için bkz. Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, I/217-221; Kutub, I/312-320.

VIII. KURAL: Kendisine bazı mefsedetlerin eşlik ettiği zarûrî ve hâcî mübahların elde edilmesi terk edilmesinden evlâdır

Haram olduğuna dair hakkında herhangi bir delil bulunmayan herşey mübahtır.⁵⁰¹ Fakat mükellef bazen mübah olan şeyleri elde etmeye çalışırken bu mübahların bazı mefasid /münkeratla çevrildiğinin farkına varır. Bu durumda mükellef bunları tamamen terk mi edecektir, yoksa bazı mahzurlu durumlara düşmeyi göze alarak bu mübahları elde etmenin yolunu mu arayacaktır? Bu önemli soruya **Ebu İshâk eş-Şâtübî** (v.790/1388) mübahların derecelerini üçe ayırarak cevap vermektedir. Şöyle ki;

Mübahlar makâsîd açısından üçe ayrılmaktadır:

1) Zarûrî mübah: İnsanın zorunlu olduğu ve elde etmediği takdirde bir zarar veya hayati tehlikeden mahfuz kalacağı mübahtır. Bunun tahsili vacibtir ve bu yolda karşısına çıkacak münkerat dikkate alınmaz.⁵⁰²

2) Hâcî mübah: İnsanın elde edilmesine zaruret derecesinde mecbur olmadığı, lakin terkedilmesi durumunda güçlük ya da sıkıntılı bir durumun meydana geleceği mübahtır. Bu tür mübahları kazanmaya çalışırken bazı olumsuz durumlar ile karşılaşılırsa bu tür ârızî durumlar ibâhanın aslındaki hükme zarar vermez.⁵⁰³ Nitekim günahların yeryüzünde fazlaca

yaygınlaştığı dönemlerde, mükellef sosyal ya da fiziki bir ihtiyacını gidermek için alış-veriş, akraba ve dostlarıyla beraber oturma, ziyaret gibi farklı tasarruflarında bazı mefsedetlere tesadüf edebilir. Mükellefi bu tür işlemlerden mefsedet sebebiyle alkoymak onu sıkıntı ve zorluğa sürüklemek ve ona kaldıramayacağı yükü yüklemek sonucunu doğurur. Müslümanların üzerinden böyle bir yükün kaldırıldığı da bilinen bir gerçektir.⁵⁰⁴

3) Tahsînî/Kemâlî mübah: İnsanın elde etmeye zorunlu olmadığı ve terkiyle sıkıntıya düşmeyeceği mübahtır. İmam Şâtübî'nin, kişinin münkerata tesadüf etse de bu tür mübahları elde etmesinde beis olmadığını ifade etmesine karşın Fashî araştırmacı Muhammed el-Vekîlî, kemâlî mübahların terkedilmesiyle herhangi bir hayati tehlike ya da güçlük durumuna düşülmeyeceği bilgisinden yola çıkarak bu tür mübahlarda mütesahil davranmamak ve caiz olduğu hükmüne meydan vermemek gerektiğini vurgulamaktadır. Zira piknik yapmak ya da deniz kıyısında güneşlenmek gibi hayatın estetik yönüyle ilgili faaliyetler zarûrî ve hâcî ihtiyaçların tekmil ve takviyesiyle alakalı olup terkiyle hiçbir şekilde darlığa düşülmez. Ayrıca bir Müslümanın etrafı günahlar ile çevrilmiş ise bu tür eğlenceleri terk etme konusunda sabır göstermesi gerekir ve Allah Teâlâ'dan bu gereksinimlerini daha nezih bir şekilde temin etmeyi sağlayacak alternatif yollar bahşetmesini dilemelidir.

Netice olarak, etrafı bazı münkerat ve mefasid ile çevrili ve elde edildiği takdirde galiben bu münkerata düşme olasılığının bulunduğu mübahların tahsili bu mübahların ancak *zarûrî ve hâcî* olması şartıyla caizdir. Hâcî mübahlar, sadece

⁵⁰¹ Aksine bir delil bulunmadıkça bir eşyadan faydalanma veya herhangi bir davranışta bulunmanın mübah olduğuna hükmedilir ki bu kural fıkah usûlünde İstihâbu'l-asl başlığı altında incelenmektedir. Bkz. *Mecelle*, mad. 4, 5, 8; Bilmen, I/298; Şa'bân, s.218; Atar, s.76.

⁵⁰² İnsanın ikrah ve ızdırar (zorunluluk) durumlarında işlediği münkerattan sorumlu olmayacağı konusunda Kur'an'da çok sayıda âyet bulunmaktadır; Bakara 2/173; Mâide 5/3; En'am 6/119,145; Nahl 16/106,115; Nûr 24/33. Hadislerde de bu tür durumlardan "kalem kaldırılmıştır" şeklindeki ifadelerle bahsedilir. Bkz. Buhârî, *Hudûd*, 22; *Talâk*, 11; Ebu Dâvûd, *Hudûd*, 17; Tirmizî, *Hudûd*, 1; İbn Mâce, *Talâk*, 15.

⁵⁰³ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, I/181-182.

⁵⁰⁴ **Şâtübî**, bazı münkeratla temas korkusuyla cenaze namazı gibi kifâî farzlar ile, ittibasî şer'an istenen Cuma ve cemaat namazlarına iştirak etmeyen İmam Mâlik'in davranışının özel bir durum olup bu konuya delil teşkil etmeyeceğini belirtmektedir. Şâtübî, a.e., III/232.

küçük ve liğayrihi olan münkeratı, zarûrî mübahlar ise hem küçük münkeratı hem de kebairi caizleştirmektedir.⁵⁰⁵

Mefâsid ile temas halinde bulunan mübahların ihtiyaç durumunda ibaha hükmünü sürdürebileceğine dair bazı örnekler:

1) Hamamlara girmek: Hamamlar özellikle gözle ilgili birçok haramdan hâlî olmayan mekanlardır⁵⁰⁶ ve evinde banyosu olmayan ya da banyosu kışın soğuk olan kişiler için hâcî bir mübahtır. Bu yüzden insanların terkiyle galiben düşeceği darlık ve güçlük durumunu ortadan kaldırmak için hamamlara girmek ibaha hükmünü almıştır.⁵⁰⁷

2) Çarşı ya da alışveriş merkezlerine girmek: Bu tür mekânlar göz ve kulak haramlarıyla sıklıkla mübaşeret halinde olan mekânlardır.⁵⁰⁸ İnsanların ihtiyacını karşılamak ve üzerlerinden güçlük/darlık durumunu ortadan kaldırmak amacıyla bazı mefsedetlerine rağmen çarşı-pazar, alışveriş merkezi gibi yerlere girmeye mübah hükmü verilmiştir.

3) Barınma (mesken) ihtiyacı: İnsanın bir evde oturması ve bir çatı altında barınması hâcî bir mübahtır ve bu sebeple kişi birçok zaman kötü alışkanlıkları olan ve ahlakî seviyesi düşük komşularla aynı apartmanda oturmak zorunda kalabilir. Herkesin, özellikle memur ve esnafın, Türkiye gibi gelir

⁵⁰⁵ Vekîlî, s.253-254.

⁵⁰⁶ Hamamlara girmenin mahzurlarıyla ilgili olarak bkz. Ebu Dâvâd, *Hammiâm*, 3; Tirmizî, *Edeb*, 43; İbn Mâce, *Edeb*, 38. Allah Rasûlü hamamlara girmekten, o çağda hamamların etrafı açık su birikintileri (müstenka') olması sebebiyle nehyetmektedir.

⁵⁰⁷ Ebu bekr İbnu'l-Arabî'ye aynı konu sorulmuş o da hamamların tedavi ve temizlik yeri olduğunu, mefsedet açısından özeldir nehirlerle genelde ise hamam dışındaki her mekana benzediğini ve elden geldiği ölçüde gözü haramdan sakındırmak şartıyla girilmesinde bir sakınca olmadığını söylemiştir. Şâtîbî, a.e., III/233.

⁵⁰⁸ Hz. Peygamber Allah'ın en öfke duyduğu mekanın çarşılar (alış-veriş yerleri) olduğunu belirtmiş ve herhangi bir çarşıya girildiğinde Allah'ı zikretmeyi öğütlemiştir. Müslim *Mesâcid*, 288; Ebu Dâvûd, *Salât*, 203; Tirmizî, *Da'avât*, 36; İbn Mâce, *Ticârât*, 40.

seviyesi buna yetersiz ülkelerde müstakil ev yaptırmaları mümkün olmadığına göre bazı olumsuz durumlarla çevrilmiş bu tür meskenler mübah kabul edilir.

4) İlim tahsili: Günümüzde eğitim-öğretim kurumları ve programlarının dini hassasiyetten mahrum olmaları sebebiyle ilim tahsili birçok bozucu unsur ve ahlaki yozlaşma ile kuşatılmış durumdadır. İlim tahsili hâcî bir mübah olduğuna göre bu tür mefsedetler sebebiyle terk edilmemelidir.

5) Toplu taşıma araçlarına binmek: Otobüs, minibüs gibi toplu taşıma araçlarında seyahat etmek, tesettür problemi, kadın erkek karışımı ve gayri meşru müzikleri işitme gibi bazı münkerat ile karşı karşıya getirebilir. Müslümanları bu araçlardan men etmek onları katlanılması güç zorluklara itmek anlamına gelir ve bu durum neticede daha büyük mefsedetlerin doğmasına sebep olabilir.⁵⁰⁹

IX. KURAL: Şer'i hüküm ve amellerde ihtiyata en yakın olan görüş diğerlerine öncelenir

İhtiyat iki kısım altında incelenmektedir:

a) **Mendub İhtiyat:** Takva gereği uygulanan ve müctehidlerin görüşleri arasındaki ihtilaftan kurtulmayı hedefleyen ihtiyat türüdür.

b) **Vâcib İhtiyat:** Bir fiil harama götürebilecek “*vasıta*” özelliği taşıyorsa bu durumdaki ihtiyat vacib hükmünü alır. Eğer maslahat vücut ile nedb arasında dolaşıyorsa vücuta, mefsedet de haram ile kerahet arasında dolaşıyorsa harama ihtiyaten hamledilir.⁵¹⁰

Bu kural için “*Gerçek şu ki helal de haram da bellidir. Bu ikisinin arasında şüpheli şeyler vardır ve insanların çoğu bunları*

⁵⁰⁹ Vekîlî, s.254-255.

⁵¹⁰ İzz b. Abdisselâm, II/199-200; Abdurabbinnebiyy Âlim, *Ka'idetü'l-İhtiyât fi Şer'i'ati'l-İslâmiyye*, s.238.

bilmezler. Kim bu şüpheli şeylerden sakınırsa dinini ve itibarını korumuş olur.”⁵¹¹ , “Sana şüphe verenı bırak, şüphe vermeyeni al”⁵¹², “Kul kendisi için beis olmayan bir şeyi, beis olma ihtimaliyle bırakmadıkça müttakiler mertebesine ulaşamaz.”⁵¹³ gibi hadisler delil getirilmektedir.

İhtiyata uygun (ahvat) olan görüşü tercih etmekle üç şey hedeflenmektedir :

1) *İhtilaftan kurtuluş*: Bir şeyin haram olması ile mübah olması, vacib olması ile mendub olması, ruhsat/azimet alınması arasında tearuz varsa veya hadisler arasında bir çelişki bulunduğunda bu tearuz ve çelişkilerden kurtulmak için, aynı zamanda ulemanın görüşlerinin farklı olduğu bu tür meselelerde ihtilaftan uzak durmak için en ihtiyatlı olan taraf tercih edilir.

2) *Aralarında tereddüt edilen farklı görüş ve hadislerden en kesinini tercih ederek muhtemel olan görüşü terk etmek*: Farklı hükümler arasında şüphe edilmeyen ve fukahanın üzerinde icma ettiği (mücma' aleyh) görüşü seçmek ihtiyata en uygun olan davranıştır.

3) *Şüpheliden sakınma* : Hadislerde şüpheli şeylerden kaçınma tavsiye edilmiş ve dinin korunması için bunun gerekli olduğu vurgulanmıştır. Bu yüzden farklı görüşlerin bulunduğu bir meselede şüpheliden kaçınıp en sahih olan reyî tercih etmek tavsiye edilmektedir.

X. KURAL: Fevrî olan hükümler müterâhî olana tercih edilir.

Bir vacibin fevrî oluşu, bu vacib ile ilgili olan dinî emrin duyulduğu andan itibaren derhal mükellef tarafından yürürlü-

⁵¹¹ Buhârî, *İmân*, 39; Müslim, *Müskât*, 107; Ebu Dâvûd, *Buyû'*, 3; Tirmizî, *Buyû'*, 1.

⁵¹² Buhârî, *Buyû'*, 3; Tirmizî, *Kıyâme*, 60; Müsned, III/152.

⁵¹³ Tirmizî, *Kıyâme*, 19; Ibn Mâce, *Zühd*, 24.

ğe geçirilmesi gerektiği anlamına gelir.⁵¹⁴ Eğer mükellef duyduğu anda ve şartları tahakkuk ettiği halde bu emrin gereğini yerine getiriyorsa sorumlu olur. Vaciblerde *terâhî* ise mükellefin Şâri tarafından bir fiili derhal yerine getirmekle ertelemek arasında serbest bırakılması demektir.⁵¹⁵

Fevrî olan vacib müterâhî olana nispetle tercih hakkına sahiptir. Çünkü ifası ertelenmeye mahal değildir ve derhal yerine getirilmediği takdirde bazı haklar zayi olur. Örneğin ebeveyn veya karısının hakkıyla hac emrinin çatışması durumunda bir Müslüman ebeveyn veya karısının nafaka vs. haklarını hiçe sayarak hacca gidemez. Çünkü nafaka gibi derhal yerine getirilmesi iktiza eden fevrî haklar ertelenmeye kabil ibadetlere öncelenir. Aynı şekilde borcunu acilen ödemesi gereken borçlu bir kişi hacca gittiği takdirde vakti gelmiş bu borcun zamanını geçirecekse hacca gitmesi doğru olmaz. Çünkü hac terâhî kabul eden bir ibadettir. *Müeccel* (ileri tarihli) borç ise hacca gitmeye mani değildir.⁵¹⁶

XI. KURAL: Mudayyak vakitli vacib, mutlak vakitli vacibe öncelenir

Usulcüler, vacibleri zamanına göre ikiye ayırmaktadır: *Mudayyak* vakitli vacibler, *muvasa'* vakitli vacibler. *Muvasa'* vakitli vacib, Şâri tarafından kesin bir şekilde emredilmekle beraber zamanı konusunda herhangi bir kayıt konulmamış vacibtir ki hemen ifası gerekmekte ve bütün ömürde edası mümkün olmaktadır. Nezirler, vakti geçmiş bir ibadetin kazası ve hacc gibi.⁵¹⁷ Bu tür vaciblerin tehiri (ertelenmesi) caiz

⁵¹⁴ Usulcülere göre *nehî* fevren yerine getirilmeli, *emrin* ise fevren mi yoksa terahiyen mi yerine getirileceğine kendisini çevreleyen karinelere göre karar verilmelidir. Şa'bân, s.336,337.

⁵¹⁵ Mv.F., XXXII/222.

⁵¹⁶ Karâfi, *el-Furûk*, II/203-204; Muhâsibî, s.103.

⁵¹⁷ Râzi, a.e., I/287.

olup ta'cili (hemen ifası) müstehaptır. Buna karşın mudayyak vakitli vacib ise Şâri tarafından kesin bir şekilde zamanla kayıtlanmış olan ve bu vakit içinde edası gereken vacibtir.⁵¹⁸

Eğer muvassa' vakitli vacib ile mudayyak vakitli vacib çatışsa mudayyak vakitli vacib tercih edilir. Zira vakit konusunda Şâriin özel tahsisi ve ihtimamı kullarının bu vacibi ifa etmekte daha dikkatli olmaları gerektiğine işaret etmektedir.⁵¹⁹ Örneğin nezir ya da kefarete orucuyla Ramazan orucunu tutma arasında tereddüt geçiren kişi şüphesiz Ramazan orucunu tercih etmelidir. Yemin kefareti olan on fakiri doyurmayla yahut oruç fidesiyle fitr sadakasının çatışması durumunda fitr sadakası öncelenir. Çünkü hem Ramazan orucu hem de fitr sadakası mudayyak vakitli vaciblerdir.

XII. KURAL: Topluma faydası dokunan ibadetler kişisel ibadetlere öncelenir

Bir Müslümanın diğer bir insana yaptığı yardım çoğu zaman ferdi ibadetinden daha hayırlıdır. Bir mümin kardeşinin uhrevî ya da dünyevî bir sıkıntısını gidermek yahut bir ihtiyacını karşılamasının -özellikle bu ihtiyaç ve sıkıntı tek kişi değil de bir grup veya toplumu ilgilendiriyorsa- faziletine dair bir çok hadis bulunmaktadır:

• “Kim bir müminin dünyevi bir sıkıntısını giderirse Allah onun kıyamet günü bir sıkıntısını giderir. Kim darda olana kolaylık sağlarsa Allah ona hem dünyada hem de âhirette kolaylık sağlar. Kim bir Müslümanın açığını (gizli bir günahını) örterse Allah da onun dünyada ve âhirette bir açığını örter. Allah kuluna, o kul başka bir kardeşine yardım ettiği müddetçe yardım eder.”⁵²⁰

⁵¹⁸ Bkz. Şa'bân, s.240; Atar, s.123.

⁵¹⁹ Karâfi, a.e., II/203.

⁵²⁰ Müslim, *Zikr ve Duâ*, 11.

İlmin ibadete göre daha üstün olması ilmin faydasının sadece âlimlere değil diğer insanlara da dokunması sebebiyledir. Âbidin ibadeti ise sadece kendisine fayda vermektedir. Allah katında mücâhid ve âdil idrecinin faziletinin nedeni de işledikleri amellerin diğer insanları ilgilendirmesi ve etraflarındaki tüm insanlara kazanç sağlamasıdır.⁵²¹ Burada ilmin, âlimin, cihadın ve âdil yönetimin sevab ve faziletine ilişkin bazı hadisleri zikredebiliriz:

• “Bir gün bir gece sınır beklemek (düşmana karşı tetikte olarak sınırda nöbet tutmak) bir ay oruç tutup gecelerini namazla değerlendirmekten daha hayırlıdır. Bu kişi öldüğü zaman da daha önce yapıyor olduğu ameller ona eksiksiz yazılır, rızık kendisine ihsan edilir ve fitneden emin olur.”⁵²²

• “Âlimin âbide olan üstünlüğü benim en küçüğünüze olan üstünlüğüm gibidir.”⁵²³

• “Kim bir hidayet yoluna çağırırsa o hidayet yoluna tabi olanların sevabı eksiksiz ona da yazılır.”⁵²⁴

• “En hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğretenlerdir.”⁵²⁵

• “Kıyamet günü Allah'a insanların en sevgilisi ve en yakını âdil idarecidir.”⁵²⁶

• “Hiçbir gölgenin olmadığı günde Allah'ın gölgesinde gölgeleyen yedi sınıf insandan birisi âdil yöneticidir...”⁵²⁷

İbadetlerin fayda ve tesir sahası incelendiğinde görülür ki, bazı ibadetlerin maslahatı sadece ilgili şahsı (âmili) ilgilendirir

⁵²¹ Karadâvi, a.e., s.107-109.

⁵²² Müslim, *İmâra*, 50.

⁵²³ Tirmizî, *İlm*, 19; İbn Mâce, *Mukaddime*, 17. Tirmizî bu hadis için *hasen sahih garîb* demiştir.

⁵²⁴ Müslim, *İlm*, 16; Ebu Dâvûd, *Sünnet*, 6; Tirmizî, *İlm*, 15.

⁵²⁵ Buhârî, *Fedâilu'l-Kurân*, 21; Tirmizî, *Sevâbu'l-Kurân*, 15; İbn Mâce, *Mukaddime*, 16.

⁵²⁶ Tirmizî, *Ahkâm*, 4; Müsned, III/22,55. Tirmizî bu hadis için *hasen garîb* demiştir.

⁵²⁷ Buhârî, *Ezân*, 36; Müslim, *Zekât*, 91; Muvatta, *Şi'ir*, 4; Tirmizî, *Zühd*, 53.

ve bu ibadetlere *kâsır* (sınırlı kendisini aşmayan) ibadetler denir. Bazı ibadetlerin maslahatı ise ibadeti işleyen şahsı aşar ve başka insanlara menfaat sağlar. Bu tür ibadetlere de *müteaddî* (kendisini aşan, başkasını etkileyen) ibadetler denir. Zikri geçen hadisler incelendiğinde faydası toplumsal olan amellerin, menfaati sınırlı ve kişisel olan nafil oruç, nafil namaz ve hac gibi ibadetlere nispetle Şâri Teâlâ nezdinde daha değerli olduğu görülmektedir.

XIII. KURAL: Vacibi kaza, nafilyle meşgul olmanın evlâdır

Bir kişi eğer bir vacibi unutacak veya ihmal edecek olsa bunu kaza etmesi sair işlerle işgal etmesinden daha hayırlıdır. İslam uleması örneğin namazı kazaya kalmış bir kimsenin ilk fırsatta (fevren) kaza etmesinin farz olduğunda icmaya yakın görüş birliğine varmışlardır⁵²⁸ ve hangi mazeretlerle kazayı tehir etmesinin caiz olabileceği konusunda, bu mazeretleri “kendisi ve ailesi için yeterli rızık temini için çalışmak, farz-ı ayn ilmi tahsil ve asli ihtiyaçları temin” ile sınırlı tutmuşlardır. Nafil namazlar sebebiyle kazayı tehir etme meselesi ise mezhepler arasında ihtilaf konusu olmuştur:

a) Hanefilere göre: Zimmetinde kaza namazı bulunan kimseler nafil namaz kılabilirler. Fakat vakit namazlarına bağlı sünnetler (revatib sünnetler), kuşluk, tesbih ve tahiyetü'l-mescid namazları dışındaki nafileleri terk edip kazaları kılması daha faziletlidir.

b) Şafilere göre: Kaza namazı bulunan kimsenin ister revâtib, ister başka bir sünnet olsun nafil namazla meşgul olması haramdır. Üzerinde kaza namaz kalmayınca nafil namaz kılabilir.

⁵²⁸ Zuhaylî, II/260.

c) Malikîlere göre: Üzerinde kaza namazı bulunan mükellef bayram namazı, sabah namazının sünneti, revâtib sünnetler, tahiyetü'l-mescid ve vitir dışındaki nafileleri kılması haramdır. Bu namazların dışında herhangi bir nafil namaz kılarsa sevabını alır ama kazayı geciktirmesi sebebiyle günah-kâr olur.

d) Hanbelîlere göre: Zimmetinde acilen kılması gereken kaza namazı bulunan kişinin nafil namazı kılması mutlak olarak haramdır. Kıldığı takdirde bu namaz geçerli olmaz. Fakat farz namazlara bağlı sünnetlerle vitir gibi mukayyed sünnetler bundan istisna edilmiştir. Eğer kişinin kaza namazı çoksa o zaman bunları da kılmaması gerekir. Yalnız sabah namazının sünnetini, Şâri mükelleften kuvvetli bir şekilde kılınmasını istediği için bu sünnetin her durumda kılınması gerekir.⁵²⁹

XIV. KURAL: Vaktinin geçmesinden korkulan ibadet, böyle bir tehlike taşımayan ibadete göre öncelik hakkına sahiptir

Vaktinin geçmesinden korkulan ve eda etmekte acele davranılması istenen fiiller her zaman diğer fiillere göre evleviyyet hakkına sahiptir. Örneğin müezzinin ezan okurken söylediği cümleleri tekrar etmek (*ihkâyetü'l-müezzin* ya da *terdidü'l-müezzin*) Kur'ân okumaya öncelenir. Yani Kur'ân okumakta olan bir kişi ezanı işitse okumayı kesip ezanı dinlemesi ve müezzinin söylediklerini tekrar etmesi gerekir.⁵³⁰ Çünkü ezanın vakti geçtikten sonra tekrarı mümkün değildir ama Kur'ân okumaya istenirse ezandan sonra da devam edilebilir. Zimmetinde kaza namazı olan tertip sahibi bir kişi bu

⁵²⁹ Cezîrî, II/694; Hayreddin Karaman, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, s.679-680. Ayrıca bkz. Mâlik, *el-Müdevvene*, I/215; İbn Kudâme, *el-Muğni*, I/646.

⁵³⁰ Nevevî, *el-Ezkâr*, s.69.

kaza namazını vakit namazına önceler. Fakat vaktin çıkmasından korkarsa önce vakit namazını kılar.⁵³¹ Çünkü vakit namazı belli bir zamanla mukayyedir, kaza namazının ise muayyen bir vakti yoktur. Aynı şekilde ilim meclisi zikir meclisine tercih edilir.⁵³² Zira ilim meclisinin aynen tekrarı mümkün değildir fakat zikrin tekrarı her zaman mümkündür. Diğer bir örnek de cenazenin gecikmesiyle cesede bir zarar geleceğinden korkulursa cenaze namazı bayram, husuf-küsuf namazları ve Cuma namazından önce kılınır.⁵³³

XV. KURAL: Bir zararı insandan savmak aynı zararı hayvandan savmaktan evlâdır

Diğer bir tabirle bir tehlikeye karşı insanı müdafaa etmek hayvanı müdafaa öncelenir. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de yeryüzündeki bütün varlıkların insan için yaratıldığını⁵³⁴ ve insana hizmetkâr kılındığını⁵³⁵, insanın diğer varlıklara nispetle üstün vasıflara sahip olduğunu⁵³⁶ ifade etmektedir. Bu sebeple boğulma, yanma, yüksekten düşme ve açlık gibi kritik durumlarda öncelikle insanın kurtarılması gerekmektedir. Üzüntüyle ifade etmeliyiz ki, insani ve mantıki değerlerin emrettiği bu kuralın aksine olarak, bugün lüks ve israf içinde yaşayan bazı kesimler evlerinde besledikleri evcil hayvanlara, insana gösterilmesi gereken ihtimamı, hatta daha fazlasını gösterirken aç ve işsiz komşularını ihmal etmektedirler. Evinde beslediği kedi, köpek türü hayvanların en ince ve lüzumsuz gereksinimlerini karşıladıkları halde etraflarındaki fakir insanları görmezlikten gelmektedirler. Bu kuralla destekledi-

⁵³¹ Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, I/64.

⁵³² İzz b. Abdisselâm, 66-67.

⁵³³ Muhâsibî, s.117.

⁵³⁴ Bakara 2/29.

⁵³⁵ Hacc 22/65.

⁵³⁶ Bakara 2/34; A'râf 7/11; İsrâ 17/70; Câsiye 45/16; Tîn 95/4.

ğimiz temel fikir hayvan haklarını hiçe saymak anlamına da gelmemelidir. Nitekim onlar da bizim gibi Allah'ın yarattığı ve Onu tesbih eden ümmetlerden biridir.⁵³⁷ Ayrıca dinimiz hayvanlara gereken hassasiyeti göstermemizi emretmiştir.⁵³⁸ Fakat bu hassasiyet hiçbir şekilde çevremizdeki diğer insanlara karşı sorumlu olduğumuz vecibeleri aksatmamıza sebep olmamalıdır.⁵³⁹

XVI. KURAL: Vakti daralmış farzı edâ vakti geçmiş farzı kazadan evlâdır

Yani bir kişi o anı ilgilendiren bir farzı ifa ile daha önce unutup da kazasını yapmadığı fakat yapması gerektiği diğer bir farz arasında muhayyer kalırsa önce o an yapması gerekli farzı edâ eder, sonra da diğer farzın kazasını yapar.⁵⁴⁰

Örneğin tertib sahibi⁵⁴¹ bir kişi vaktin sonunda beş vakit namazdan birisini kılmadan hemen önce kılmadığı bir kaza namazını hatırlarsa önce bu beş vakte ait namazı kılar. Çünkü vakit namazından önce kaza namazını hatırlamasıyla ikisi beraber edadan düşer, ortaya iki namazın maslahat yönüyle farklılığı devreye girer. İki namazdan birinde maslahatın tahsilini iki namazda birden bu maslahatı kaybetmekten evlâdır. Yani bir namazı vakti dışında kılmak iki namazı da vakti dı-

⁵³⁷ En'âm 6/38.

⁵³⁸ Allah Rasûlü bir kediyi hapsederek açlıktan ölmesine sebep olduğu için bir kadının cehenneme gittiğini söylemiştir. Buhârî, *Enbiyâ*, 54; Müslim, *Selâm*, 151; İbn Mâce, *Zühd*, 30; Müsned, II/261. Başka bir hadiste susuzluktan çölde dolaşan bir köpeğe su içirdiği için zinakar bir kadının cennete gittiği ve her ciğer sahibi canlıya yapılan iyilikte müminler için sevap olduğu bildirilmiştir. Müslim, *Selâm*, 154.

⁵³⁹ Vekilî, s. 266-267.

⁵⁴⁰ İzz b. Abdisselâm, I/76; Muhâsibî, s. 105; Vekilî, s. 267-268.

⁵⁴¹ Kaza namazlarında tertib: Hanefî, Malîkî ve Hanbelîlerden oluşan fukahânın cumhuru üzerinde kaza namazı borcu bulunan kişinin bu namazları vakit sırasına göre kılmasını vacib görmüştür. Örneğin sabah namazını kaçıran bir kişi önce sabah namazını kaza etmesi, sonra da bir sonraki vakitte kılacağı öğle namazını edâ etmesi gerekir. Şafîîler kaza namazlarını bu şekilde sıraya tabi olarak kılmasının sünnet olduğu görüşündedirler. Mv.F., XI/164-165.

şında kılmaktan iyidir. Dolayısıyla önce farz namaz eda edilir sonra da diğer namazın kazası yapılır.

XVII. KURAL: İhtiyaç sahibi ihtiyacı olmayana öncelenir

Bir Müslüman özellikle sadaka ve zekât verirken bu kuralı göz önünde tutmalı, yaptığı yardımda daha muhtaç olan kimseye öncelik tanımalıdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de zekâtın verilmesi gereken yerlerin başında fakirler ilk sırayı almış, miskinler ise fakirlerden sonra zikredilmiştir.⁵⁴² *Fakir* hiçbir malı ve parası olmayan, *miskin* ise bir miktar malı olan fakat ihtiyaçlarını karşılamada kendisine yetmeyen kişi demektir. Bu yönüyle fakirin durumu miskinden daha kötüdür.⁵⁴³ Diğer taraftan her hangi bir kimseye karşı hissettiği ihsan borcunu ödemek veya şerrinden emin olmak amacıyla akrabası, hizmetçisi veya bir arkadaşına zekat yardımında bulunmak yerine bu kişilerden daha fazla zekata ihtiyaç hisseden, tanımadığı birisi de olsa, bir fakiri aramak ve ona ulaştırmak, hem üzerine farz olan ve zekatın edasında şart koşulan hukûkullahı edaya daha münasip hem de zekatla hedeflenen içtimai maslahata daha uygundur.⁵⁴⁴ Bu sebeptir ki bazı fakihler zekâtın ihtiyaç halinde başka bir şehre gönderilmesine cevaz vermişlerdir.⁵⁴⁵

⁵⁴² Tevbe 9/60.

⁵⁴³ Bu cumhûrun görüşüdür. Ebu Hanîfe ise miskin durumunun fakirden daha kötü olduğunu savunmuştur. Şevkânî, *Neylü'l-eotâr*, IV/521. Ayrıca bkz. Cezîrî, II/886-893; Zuhaylî, III/358.

⁵⁴⁴ Muhâsibî, s. 110; Vekîlî, s.265.

⁵⁴⁵ Şevkânî, a.e., IV/514; Cezîrî, II/890; Zuhaylî, III/377.

XVIII. KURAL: Dindar insanlara ihsanda bulunmak günahkâr kişilere ihsanda bulunmaya öncelenir

Takva sahibi Müslümanlara yapılacak zekât, sadaka vs. bağışlar fasık kişilere yapılan bağışlara göre daha faziletli ve faydalı görülmüştür. Zekât dışındaki ihsan ve yardımların kâfirlere verilmesinde mahzur olmamakla⁵⁴⁶ beraber müttaki Müslümanların ihsan ve bağışlarda tercih edilmesi hadislerde ve sahâbe tatbikatında tavsiye edilen bir durumdur. Rasûlullah (s.a.s.) bir hadisinde "*Müminden başkasıyla arkadaşlık yapma ve yemeğini müttakiden başkası yemesin.*" buyurmuştur.⁵⁴⁷ Hz. Ömer de kendi zamanında ganimet dağıtırken efdaliyet prensibini benimsemiş, Bedir savaşının gören sahabilere en yüksek ganimet miktarını verirken diğerlerine İslam'a giriş zamanı açısından önceliği göz önünde tutarak farklı meblağlarda mal dağıtmıştır.⁵⁴⁸ Sadaka, ihsan vs. teber-ralarda Müslümanların gayr-i müslimlere, müttakîlerin de fasık kimselere öncelenmesi gerektiği hususunda İslam âlimlerinin icmâsı vardır. Örneğin biri dindar diğeri fasık iki kölesi olan adam azad etmekte takva sahibi olana öncelik verir.⁵⁴⁹ Yalnız şu da var ki İslam'a ve Müslümanlara eziyet etmeyen her fasığa zekât, sadaka türü bağışlar verilmesinde bir sakınca görülmemiştir.⁵⁵⁰ Ancak zekât teberru sadakaların aksine sadece Müslümanlara verilir. Bu doğrultuda Allah Rasûlu'nun Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken ona şöyle emrettiği bilinmektedir: "*Onlara (Yemen ahalisine) zenginlerinden alınıp*

⁵⁴⁶ Mümtetine, 60/8. Meâli: Allah din hususunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarından çıkarmayan kimselere iyilik etmekten ve onlara karşı adil davranmaktan sizi menetmez. Bakara 2/271. Meâli: Eğer sadakayı gizler fakirlere öyle verirseniz bu sizin için daha hayırlıdır. Bu âyette *fukarâ* kelimesi her hangi bir kayıt koyulmaksızın genel anlamıyla kullanılmıştır.

⁵⁴⁷ Ebu Dâvûd, *Edeb*, 19; Tirmizî, *Zühd*, 56.

⁵⁴⁸ Ebu Yûsuf, *Kitâbu'l-harâc*, s.25.

⁵⁴⁹ İzz b. Abdisselâm, III/73; İbn Teymiye, *el-Fetâvâ*, XXV/87.

⁵⁵⁰ Karadâvî, *Fıkhu'z-zekât*, II/710.

fakirlerine dağıtılmak üzere Allah'ın kendilerine zekatı farz kıldığını haber ver!"⁵⁵¹

XIX. KURAL: Hükümü özel olan, hükümü daha genel olana tercih edilir

Mâlikî mezhebinin meşhur fakihlerinden birisi olan Şihâbuddîn el-Karâfî (v.684/1285) mezkur kuralla ilgili olarak şu örnekleri zikreder:

1) Namaz kılacak olan birisi, biri necis diğeri ipek iki elbiseden başkasını bulamazsa necis olanı tercih eder. Çünkü necasetin haramlık hükümü ipeğin haramlık hükmüne göre daha özeldir. Zira necaset sadece namaz kılanı ilgilendiren bir durumken ipek hem onu hem de başkalarını ilgilendirmektedir.

2) İhramlı kişi ölü hayvan eti (meyte) ile av hayvanı arasında seçim yapmak zorunda kalırsa, yani ölü hayvan eti ile av hayvanından başka yiyecek bir şey bulamasa av hayvanını tercih eder. Zira av yasağı sadece ihramlıyı ilgilendirirken ölü hayvan etinin haramlığı hem ihramlıyı hem de diğer insanları ilgilendirir.

3) Bir adam gemide seyahat ederken odasına denizden bir balık zıplasa bu balık gemi sahibinin değil adamın olur. Çünkü gemi alanının bu kişi ve bu kişiyle beraber diğer insanları kapsamına karşın, sözü edilen adamın odası sadece kendisini kapsamaktadır. Dolayısıyla odanın bulunduğu mekân daha özel kabul edilmektedir.⁵⁵²

⁵⁵¹ Buhârî, *Zekât*, 63.

⁵⁵² Karâfî, a.e., I/215.

XX. KURAL: Telâfisi zor olan, başka bir şekilde telâfisi mümkün olana tercih edilir

Fizyolojik ihtiyaçlar, diğer beşeri ihtiyaçlara göre daha önemli olması sebebiyle Şâri tarafından öncelenmiştir. Aynı zamanda bu ihtiyaçlar psikolojide *birincil* ihtiyaçlar olarak kabul edilmektedir. Bu kurala fıkhi meseleler içinde yer bulan şu hüküm örnek olarak zikredilebilir: Yanında sadece elbise veya bulaşık yıkamaya yetecek miktarda su bulunan bir kişinin cenabet halinde de olsa abdestini teyemmümle alması ve suyu ihtiyaç sahibi olan kişiye vermesi gerekir.⁵⁵³ Aynı şekilde yeterli miktarda suyun bulunmadığı bir durumda cenazeyi yıkamak, abdestin bozulmasına neden olan necaseti temizlemeye tercih edilir. Zira cenazenin su dışında başka bir şeyle yıkanması imkânsızdır fakat tuvalet ihtiyacını giderdikten sonra taş ya da benzeri bir maddeyle temizlenmek (istihcâr) mümkündür.⁵⁵⁴

XXI. KURAL: İhtiyak ve rızayla yapılan ibadet, meşakkatle ve gönülsüz olarak yapılan ibadete öncelenir

Esasen meşakkatli bir ibadetin mi yoksa ihtiyakla yapılan bir ibadetin mi daha faziletli olduğu konusu tartışmalı bir konu olup sûfiyyeden bir grup meşakkatli ve güç olan amelin daha faziletli olduğunu iddia ederek bu kuralımızın aksini savunmuşlardır.⁵⁵⁵ Bu görüşe delil olarak da “*İbadetlerin en üstünü zor olanıdır.*”⁵⁵⁶ hadisi zikredilmektedir. Hâlbuki dikkat edilirse bu ve buna benzer hadislerin⁵⁵⁷ işaret ettiği husus,

⁵⁵³ Cezîrî, I/202; Zuhaylî, I/318.

⁵⁵⁴ Zerkeşî, II/61.

⁵⁵⁵ İbn Receb, *el-Kavâ'id*, s.23.

⁵⁵⁶ İbn Kayyım bu hadise “*Aslı yoktur*” kaydını düşmüştür. İbn Kayyım, *Medâricu's-sâlikîn*, I/106. Mizzi ve Zerkeşî de hadisin sahih olmadığını belirtmektedirler. Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I/174.

⁵⁵⁷ Örneğin zor şartlarda abdest alırken çekilen eziyetin günahlara kefarete olacağına dair bkz. Müslim, *Tahâra*, 41; Tirmizî, *Tahâra*, 39; Nesâî, *Tahâra*, 180;

zorunlu olarak ve istek dışı karşılaşılan zorluklara tahammüldeki sevabın üstünlüğüdür. Yoksa kolaylık dini olan İslam'da⁵⁵⁸ hedeflenen, her amelin zor olanını aramak⁵⁵⁹ ve daima ibadetleri meşakkat içinde eda etmek değil⁵⁶⁰, istek ve muhabbetle Allah'ın rızasını her bir amel içinde iltizam etmektir. Amellerde gönüllülük ve kolayı alma prensibine temas eden pekçok hadis bunu destekler niteliktedir. Örneğin “Allah Rasûlü (s.a.v.) iki iş arasında muhayyer kalsa mutlaka kolayını seçerdi.”⁵⁶¹, “Kolaylaştırın zorlaştırmayın, müjdeleyin nefret ettirmeyin.”⁵⁶², “Dininizin en hayırlısı en kolay olanıdır.”⁵⁶³

Konuyla ilgili olarak **İbn Kayyim el-Cevziyye** (v.751/1350) en faziletli ibadetin tespitinde İslam bilginlerinin ihtilafa düştüğünü belirttikten sonra bu ihtilafta görüşlerin dört sınıf üzerinde yoğunlaştığını kaydetmektedir:

Birinci sınıf : En faziletli ibadetin “nefse en zor gelen ibadet olduğunu” öne sürmektedir.

İkinci sınıf : En faziletli ibadetin “toplumdan soyutlanmak ve dünya metândan mümkün olduğunca az yararlanarak zühd hayatı yaşamak” olduğunu söylemektedir.

Üçüncü sınıf : Müteaddî (faydası başkasına dokunan) ibadetlerin en faziletli ibadet olduğu görüşünü benimsemektedir. Örneğin “Fakirlere yardım ve insanların çeşitli ihtiyaçlarını gidermek kişisel ibadetlerden üstündür” derler.

Dördüncü sınıf : Onlara göre en faziletli olan amel “içinde bulunulan zaman dilimine uygun olarak Rabbin rızasının gereği olan ameldir.” Örneğin düşmanla savaş esnasında cihad etmek; seher vaktinde istiğfar etmek, Kur’ân tilaveti ve namaz kılmak; bir muallimin öğrencisiyle meşgul olurken ona irşad ve talimde bulunması; ezan okunurken müezzinin söylediğini tekrar etmek; ihtiyaç sahibi bir insana rast gelindiğinde ona yardım etmek; arafe vakfesinde tazarru ile dua yapmak ve zikirde bulunmak; Müslüman bir kardeşinin ölümü halinde onun cenazesine katılmak, hasta olduğunda onu ziyaret etmek; bir musibetle karşılaştığında ise bu musibete isyan etmemek ve sabırla göğüs germek en faziletli ameldir. Bu görüşü destekleyen insanlar *mutlak taabbüd* ehli (her zamanı ibadetle geçen) kişilerdir. Önceki üç grup ise *mukayyed*, yani ibadeti belli şartlara bağlı kılan ve belli zaman dilimlerine hapseden, bu şart ve zaman kalıplarından çıktıkları zaman ibadeti de terk ettiklerini zanneden kişilerdir.⁵⁶⁴

Müsned, I/368. Ayrıca hadis-i şerifte Kur’ân’ı zorlukla okuyan kişiye iki kat sevap verileceği ifade edilmektedir. Bkz. Buhârî, *Tefsîr*, 77; Müslim, *Salâtü'l-müsâfirîn*, 244.

⁵⁵⁸ Buhârî, *İmân*, 29; Nesâî, *İmân*, 28; Müsned, V/69.

⁵⁵⁹ İbadette meşakkatî kastetmek batıldır. Çünkü bunda Şâri Teâlâ'nın maksadına muhalefet vardır. Zira Allah (c.c.) nefislere azap etmeyi\ kendisine yakınlaşma ve sevaba nail olma sebebi kılmamıştır. Şâubî, a.e., I/341, II/129.

⁵⁶⁰ Bir hadis-i şerifte “Dinle yarışana din muhakkak galip gelir. Siz orta yolu bulmaya ve doğruya yaklaşmaya çalışın!” buyurulmaktadır. Buhârî, *İmân*, 29.

⁵⁶¹ Buhârî, *Menâkıb*, 23; *Edeb*, 70; Müslim, *Fedâil*, 77,78; Ebu Dâvûd, *Edeb*, 4; Tirmizî, *Menâkıb*, 34; Müsned, VI/85,113,114.

⁵⁶² Buhârî, *İlm*, 11; Müslim, *Cihâd*, 4; Ebu Dâvûd, *Edeb*, 17; Müsned, I/239.

⁵⁶³ Müsned, III/479, IV/338, V/32.

⁵⁶⁴ İbn Kayyim, a.e., I/106-111; Karadâvî, a.e., s.123-130.

SONUÇ

Nevzuhur bir dalı olan “fıkhu'l-evleviyyât” lafzî olarak fıkıh ve evleviyyât kelimelerinin izafesinden oluşmaktadır. *Fıkıh “ef'âl-i mükellefîn hakkında sabit olan ve kaynağını şer'î delillerden alan hükümleri bilmektir.” Evleviyyât ise “öncelikler, birincil meseleler” anlamına gelmekte ve fıkıh kelimesiyle terkibe girdiğinde, yani fıkhu'l-evleviyyât ifadesiyle “Ahkâm-ı şer'iyyenin, gerek teorik düzeyde mertebelerini, gerek pratik düzeyde tebliğ çalışmalarında öncelik sırasını, gerekse bu ahkâmın çatışması anında hangisine öncelik verileceğini tespit etmeye çalışan bilimdir” tanımı kastedilmektedir.*

Bu bilimin çıkış sebeplerini; şer'î amellerin mertebelerinde ve İslamî ilimlerde meydana gelen anlama/algılama yanlışları ve Müslüman tebliğcilerin insanları İslam'a davet ederken evleviyyâta (önceliklere) riayet etme prensibine ihtiyaç duymaları şeklinde ortaya çıkan iki ana sebebe indirgeyebiliriz.

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde evleviyyâta ilişkin birçok ilke ve kural bulmak mümkündür. “Öz şekilden, nitelik sayıdan önemlidir.”, “Usûl furûa göre öncelik hakkına sahiptir.”, “Barış ortamı savaş ortamından, nafilerde gizlilik açıktan ifasından hayırlıdır.”, “Vaciblerin ta'cili tehîrinden, ana-babaya itaat nafile cihaddan, güzel bir söz peşinden eziyet gelen sadakadan evlâdır.” şer'î naslardaki bazı evleviyyet ilkeleridir.

Şer'î hükümlerin çatışması esnasında kullanmamız gereken temel kaideler sadedinde *maslahat* ve *mefsedet* iki anahtar kavram olup bu iki kavram üzerinden bu kaideler üretilmektedir. Buna göre mükellef şer'î hükümlerin çatışması halinde

içine düşmesi muhtemel psikolojik gerilim halinden kurtulmak için çatışan tarafların dinî açıdan fayda ve zarar mukayesesini yapacak ve ağır basan tarafa yönelik olarak tercihte bulunacaktır. Çalışmamızda işlediğimiz yirmi civarındaki kurallar manzumesi bu temel mukayese ve tercih yönelimlerinden kaynağını almaktadır. “Maslahatı çok olan maslahatı az olana, mefşedeti çok olan kaçınma yönüyle mefşedeti az olana nispetle öncelik hakkına sahiptir.”, “Maslahat mefşedet ile çatışırsa baskın olan taraf öncelenir.”, “Mefşedetten sakınma eşit olduğu bir durumda maslahatı tahsil etmeye öncelenir.”, “Maslahatı genel olan özel olana öncelenir.”, “Maksad hükümler vesile hükümlere, ferâiz nevâfile öncelenir.”, “Topluma faydası dokunan ibadetler kişisel ibadetlerden, ihtiyaç sahibi olan ihtiyacı olmayandan, iştiyakla yapılan ibadet gönülsüz yapılan ibadetten evlâdır.” bu kurallardan bazılarıdır.

والله أعلم بالصواب وأسأله أن يجعل هذا البحث صائباً

وخالصاً لوجهه الكريم والحمد لله رب العالمين

BİBLİYOGRAFYA

Abdurbâkî, Muhammed Fuâd (v.1968). *el-Mu'cemu'l-mufehras li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut : Dâru'l-fıkr, 1414/1994.

Abdurabbinnebî el-Âlim. “Kâ'idetü'l-ihitiyât fi's-şerîati'l-İslâmiyye”. *Mecelletü'l-buhûsi'l-fikhiyyeti'l-mu'âsıra* (2003, Haziran-Temmuz-Ağustos, 59. sayı). s.225-256.

Abduşşekur, Ahsen. “Bağdat'ın Düşüşü”. Çev. Ahmet Ünal. *İslam Düşüncesi Tarihi* (ed. Mian M. Şerif). İstanbul: İnsan Yayınları, 1991, III/2-17.

Acar, Abdurrahman. “Evâil Edebiyatı Üzerine”. *Akademik Araştırmalar Dergisi*. 12.sy. (2002), s.2-12.

Açıkgenç, Alparslan. “Evâil”. *DİA*. XI/513-514.

Ahmed Atâ, Abdulkadir. *Hêzê helâl ve hêzê harâm*.

Ahmed b. Hanbel (v.241/855). *el-Müsned*. Mısır: Dâru'l-me'ârif, 1392/1972.

Akgündüz, Ahmed ve Said Öztürk. *Bilinmeyen Osmanlı*. İstanbul: Osav, 1999.

-----, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlili*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990.

Ali Haydar, Hoca Emin Efendizâde (v.1936). *Dürerü'l-hükkâm Şerhu Mecelleti'l-ahkâm*. İstanbul : Hukuk Matbaası, 1330/1911.

Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmûd (v.1270/1853). *Rûhu'l-Meânî*. Beyrût: Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, ts, I-XXX.

Âmidi, Seyfuddîn Ebu'l-Hasen Alî b. Ebî Alî (v.631/1233). *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. Beyrut : Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1405/1985.

Atar, Fahreddin. *Fıkıh usulü*. 2. baskı. İstanbul : M.Ü.İ.F.V. Yay., 1992.

Aynî, Bedruddîn Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed (v. 855/1451). *Umdetü'l-kârî şerhu sahihi'l-Buhârî*. Beyrut : Dâru ihyâu't-turâsi'l-arabî, ts.

Bağavî, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd (v.516/1122). *Tefsîru'l-Bağavî: Me'âlimu't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1415/1995.

Bedevî, Abdulazîm. *el-Vecîz fi fikhi's-sünne ve'l-kitâbi'l-azîz*. 3. Baskı. Beyrut: Dâru İbn Receb, 1424/2003.

Bedevî, Yûsuf Ahmed Muhammed. *Mekâsıdu's-şerî'a inde İbn Teymiye*. 1. Baskı. Ammân: Dâru'n-nefâis, 1421/2000.

Berzencî, Abdullatîf Abdullâh Azîz. *et-Te'âruz ve't-tercîh beyne'l-edilleti's-şer'iyye*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1417/1996, I-II.

Beydâvî, Nâsıruddîn Ebu Saîd (v.791/1388). *Envârü't-tenzîl ve esrâru't-tevîl*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye , 1408/1988.

-----, *Minhâcu'l-usûl*. Beyrut: Âlemu'l-kütüb, ts.

Bigâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasen İbrâhîm b. Ömer (v.885/1480). *Nazmu'd-dürer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415/1995.

Bilmen, Ömer Nasuhi (v.1971). *Hukukî İslamiye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.

Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl (v.256/869). *el-Câmi'u's-sahîh*. 2. Baskı. Riyad: Dâru's-selâm, 1419/1999.

Bûtî, Muhammed Saîd Ramazân. *Davâbitu'l-maslaha fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*. 5. Baskı. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1406/1986.

-----, *Fıkhussiyre (Peygamberimiz (s.a.v.)'in Uygulanmasıyla İslam)*. Çev. Nar, Ali, Orhan Aktepe. İstanbul: Gonca yayınevi, 1992.

Câzım, Alî ve Mustafâ Emîn, *el-Belâğatü'l-vâdîha*. İstanbul: Dâru'l-edâ, 1993.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınevi , 1996, I-II.

Cessâs, Ebubekr Ahmed Râzî (v.370/980). *Ahkâmu'l-Kurân*. Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1414/1993.

Cezârî, Abdurrahmân. *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhu*. İstanbul: Çağrı Yay. , 1993.

Clifford t. Morgan. *Psikolojiye Giriş*. Çev. Arıcı, Hüsnü vd. 13. Baskı. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları, 1999.

Cuaym, Nu'mân. *Turuku'l-keşf an makâsıdî's-şârî'*. 1. Baskı. Amman: Dâru'n-nefâis, 1422/2002.

Dağcı, Şamil. *İslam Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müesir Fiiller*. Ankara: D.İ.B. Yayınları, 1999.

Danışman, Ahmet ve Mehmet Emin Artuk. *Ceza hukuku (Genel Hükümler)*. 14. Baskı. Ankara: Seçkin Yayınları, 1997.

Dehlevî, Ahmed b. Abdurrahîm (v.1176/1762). *Hüccetullâhi'l-bâliğa*. Beyrut: Dâru İhyâi'l-ulûm, 1410/1990.

Ebu Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî (v.275/888). *es-Sünen*. 1. Baskı. Riyâd : Dâru's-selâm, 1420/1999.

Ebu Hayyân, Esîruddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Yûsuf (v.754/1353). *el-Bahru'l-muhît*. Beyrut : Dâru İhyâu't-turâsi'l-arabî,1411/1990.

Ebu Yûsuf Yâkûb b. İbrâhîm (v.182/798). *Kitâbu'l-harâc*. Kâhira: el-Matbaatü's-selefiyye, 1396/1976.

Ebu Zehrâ , Muhammed. *Mâlik b. Enes: Hayâtuhû ve asruhû, ârâuhû ve fıkhuhû*. Kâhira: Dâru'l-fıkrî'l-arabî, ts.

Ekinci, Salih. *Gayr-i Müslimlerle Münasebetler*. By., ts.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (v.1942). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Kitabevi, 1971.

Erdoğan, Mehmet. *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*. İstanbul: M.Ü.İ.F.V. Yay. , 1990

Ertunç, Ahmet Cemil. “*Kadim Bir Problem: Kur'an'ın Nesnelleşmesi*”. Umran (2003, Temmuz, 107. sayı). s.32-38.

Fazlurrahman (v.1988). *İslam*. Genişletilmiş 4. Baskı. İstanbul: Selçuk Yayınları, 1996.

Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin. *İslam'da Şahsiyet Hakları*. Ankara: TDV Yayınları, 1996.

Ğazâlî, Ebu Hâmid (v.505/1111). *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*. Beyrut: Dâru İhyâu't-turâsi'l-arabî, ts.

-----, *İhyâu ulûmi'd-dîn*. İstanbul: Akçağ Yay., ts.

Ğumârî, Ebu'l-Fadl Abdullah es-Siddîk. *el-Hâvî fi'l-fetâvâ*. 1. Baskı. Kâhira: Dâru'l-ensâr, 1402/1982.

Hamiduddin, Muhammed. “*İlk Sufiler : Doktrin*”. Çev. Armağan, Mustafa. *İslam Düşüncesi Tarihi* (ed. Mian .M. Şerif). İstanbul : İnsan Yayınları, 1991, I/349-....

Hamidullah, Muhammed (v.2003). *İslam Peygamberi*. 5.baskı. Çev. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yay., 1993.

Hammûş, Memûn Muhammed. *es-Sîratü'n-nebeviyye alâ menheci'l-vahyeyn el-Kur'ân ve's-sünneti's-sahîha*. By., ts.

Hattâbî, Ebu Süleymân Hamed b. Muhammed (v.388/998). *Me'âlimü's-sünen*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1411/1991.

Hınn, Mustafâ Saîd ve Bedî' Seyyid Lahhâm. *el-İddâh fî ulûmi'l-hadîs ve'l-istilâh*. 4. Baskı. Dımaşk : Dâru'l-kelimî't-tayyib, 1424/2003.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir (v.1973). *Mekâsıdu's-şer'ati'l-İslâmiyye*. Ürdün: Dâru'n-nefâis, 1421/2001.

-----, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984.

İbn Atâillâh, Tâcuddîn Ahmed b. Muhammed (v.709/1309). *el-Hikemu'l-Atâiyye*. Dımaşk: my., 1419/1998.

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Alî el-Askalânî (v.852/1448). *Fethu'l-bârî bi şerhi sahihi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1379/1959, I-XIII.

İbn Haldun, Abdurrahmân Ebu Zeyd Veliyyüddîn (v.809/1406). *Mukaddime (el-İber)*. 2.b. İstanbul: Dergah Yayınları, 1988, I-II.

İbn Hişâm, Muhammed Abdulmelik (v.218/733). *es-Sîratü'n-nebeviyye*. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-arabî , 1415/1994

İbn Kayyim, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebîbekr el-Cevziyye (v. 751/1350). *Medâricu's-sâlikîn beyne menâzili 'iyyâke na'budu ve iyyâke neste'in'*. 1. Baskı. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-arabî, 1410/1990, I-III.

-----, *İ'lâmu'l-muvakki'in an Rabbi'l-âlemîn*. Beyrut: Dâru'l-ceyl, ts.

-----, *Zâdu'l-me'âd fi hedyi hayri'l-ibâd*. Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1406/1986.

-----, *et-Turuku'l-hükmiyye fi's-siyâseti's-şer'iyye*. Beyrut: Dâru İhyâi'l-ulûm, ts.

-----, *el-Cevâbu'l-kâfi limen seele ani'd-devâi's-şâfi*. Dımaşk: Mektebetü dâri'l-beyân, 1419/1998.

İbn Kesîr, İmaduddîn Ebu'l-fadl İsmâil (v.774/1372). *Tefsîru İbn Kesîr*. Beyrut: Dâru'l-kalem, ts.

İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebu Muhammed Abdullâh b. Ahmed (v.620/1223). *el-Muğnî*. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.

İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (v.273/886). *es-Sünen*. 1. Baskı. Riyad: Dâru's-selâm, 1420/1999.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim (v.711/1311). *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru'l-fıkr,1410/1990.

İbn Nüceym, Zeynuddîn b. İbrâhîm (v.970/1562). *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. 1. Baskı. Dımaşk: Dâru'l-fıkr, 1983.

İbn Receb, Ebu'l-ferec Abdurrahmân (v.795/1392). *el-Kavâ'id fi'l-fıkhu'l-İslâmî*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.

İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Hafîd (v.595/1198). *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. Mısır: Mektebetü'l-külliyetü'l-ezheriyye 1386/1966.

-----, *ed-Darûrî fi usûli'l-fıkh*. Lübnân: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1994.

İbn Teymiye, Takiyyuddîn Ahmed (v.728/1327). *el-Fetâvâ*. Haz. Abdurrahmân Muhammed b. Kâsım ve Muhammed b. Abdurrahmân, ts.

İbnü'l-Arabî, Ebubekr Muhammed b. Abdullah (v. 543/1148). *Ahkâmu'l-Kurân*. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-arabî, ts.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî (v.597/1200). *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1414/1914

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdulvâhid (v.861/1456). *Fethu'l-kadîr*. Beyrut: Dâru'l-fıkr, ts., I-VIII.

İbnü'l-Useymîn, Muhammed b. Sâlih. *Fetâva's-sıyâm*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1423/2002.

-----, *el-Fetâva's-şer'iyye fi'l-mesâili'l-asriyye*. Haz. Hâlid Cüraysî. By., 1420/1999.

İbrâhîm Mustafâ vd., *el-Mu'cemu'l-vasît*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslamiyye, ts.

İsbir, Muhammed Saîd ve Bilâl Cüneydî. *Mu'cemu's-şâmil*. Beyrut: Dâru'l-avde, 1406/1985.

İzz b. Abdisselâm, İzzuddîn Abdulazîz (v.660/1261). *Kavâ'idü'l-ahkâm fi ıslâhi'l-enâm*. Dımaşk : Dâru'l-kalem, 1421/2000.

Kal'acî, Muhammed Ravâs ve Hâmid Sâdık Kunejbî. *Mucemu'l-lüğati'l-fukahâ*. Beyrut : Dâru'n-nefâis, 1408/1988

Kaplan, Yusuf. "Kimyamızı Bozmaya Çalışıyorlar Ama Başaramayacaklar". Umran (2002, Ağustos, 98. Sayı). s.2-6.

Karadâvî, Yûsuf. *Fî fıkhi'l-evleviyât : Dirâsetün cedîde fi davi'l-Kurâni ve's-sünne*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2000.

-----, *el-Fetâvâ'l-mu'âsıra*. Kuveyt: Dâru'l-vefâ, 1414/1993.

-----, *Fıkhu'z-zekât*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1406/1986.

Karâfî, Şihâbuddîn Ebu'l-Abbâs (v.684/1285). *el-Furûk*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.

Karaman, Hayreddin. *İslam Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yay., 1999.

-----, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*. İstanbul : İz yay., 2002.

Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn, *Mehâsinü't-te'vîl*, Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1426/2005.

Kastallânî, Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed (v.923/1517). *İrşâdü's-sârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru ihyâu't-turâsi'l-arabî,ts.

Kâtip Çelebi, Mustafâ b. Abdullâh. *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l fünûn*. İstanbul: Maarif Vekaleti Matbaası, 1362/1943, I-II.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebîbekr (v.670/1271). *el-Câmi' liahkâmi'l-Kurân*. Beyrut: darulfıkr, 1414/1993.

Mâlik b. Enes (v.179/795). *el-Müdevenetü'l-kübrâ*. Beyrut: Dâru's-sadr, 1323.

-----, *el-Muvatta*. Kâhira: Dâru'l-hadîs, 1421/2001.

Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Ahkâmu's-sultâniyye*. Beyrut:Dâru'l-Kitâbi'l-arabî,1999/1420.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye. Haz.Ali Himmert Berki. İstanbul: Hikmet Yayınları, ts.

Menbecî, Muhammed b. Muhammed. *Risâletün fi's-semâ' ve'r-raks*. 1. Baskı. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1413/1993.

Merâğî, Ahmed Mustafâ (v.1945). *Tefsîru'l-Merâğî*. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, ts, I-XXX.

Mevdudî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhimu'l-Kur'an*. İstanbul: İnsan Yay., 1997, I-VII.

----- *İslam'da Hükümet*. 3.b. Ankara: Hilal Yayınları, ts.

Mevsîlî, Ebu'l-Fadl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd (v.683/1284). *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996.

Muhâsibî, Ebu Abdullah Hâris b. Esed (v.243/857.) *er-Ri'âye li hukûkillâh*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.

Muvatta; bkz. Mâlik b. Enes.

Münzirî, Zekiyyüddîn Abdulazîm b. Abdulkavî (v.656/1258). *et-Terğib ve't-terhîb*. Beyrut: Dâru ihyâu't-turâsi'l-arabî, 1388/1968

Müslim b. Haccâc, Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî (v. 261/874). *el-Câmi'u's-sahîh*. 1. Baskı. Riyad: Dâru's-selâm, 1419/1998.

Müsned; bkz. Ahmed b. Hanbel.

Mv.F. (*el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye*) Kuveyt: Vizâratü'l-evkâf ve's-suûni'l-İslâmiyye, 1414/1993.

Nesâî, Ebu Abdîrrahmân Ahmed b. Şu'ayb (v.303/915). *es-Sünen*. 1. baskı. Riyad: darusselam, 1420/1999

Nesefî, Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd (v.710/1310). *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-tevîl*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1415/1995.

Nesefî, Necmüddîn b. Hafs (v.537/1142). *Tilbetü't-talebe*. Beyrut: Dâru'l-kalem, 1406/1986.

Nevevî, Ebu Zekeriyâ Muhammed b. Şeref (v.676/1277). *Şerhu sahîhi Müslim*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1419/1998.

-----, *el-Ezkâr*. 4. baskı. Riyad: Dâru'l-hedy, 1413/1993.

Norman I. Monn. *Psikoloji (İnsan İntibakının Esasları)*. Çev. Nahid Tendar. İstanbul: Maarif Basımevi, 1958.

Nursi, Bediüzzaman Said, Kastamonu Lahikası, İstanbul: Zehra Yayıncılık, 1999.

Önkâl, Ahmet. *Rasûlullah'ın İslam'a Davet Metodu*. 13. Baskı. İstanbul: Esra Yayınları, 1999.

Pekcan, Ali. *"Fıkıh Usûlü Bağlamında Makâsıdu's-şerîa Düşüncesinin Tarihi Seyri"*. Makasid ve İctihad (ed. Ahmet Yaman). Konya: Yediveren, 2002.

Raysûnî, Ahmed. *Nazariyyetü'l-makâsıd inde'l-İmâmî's-Şâtıbî*. 4. Baskı. Riyad: el-Ma'hedü'l-âlemî li'l-fıkri'l-İslâmî, 1416/1995.

Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkadîr. *Muhtârü's-sihâh*. Beyrut: Mektebetü'l-Lübân, 1996.

Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer (V.606/1209). *el-Mahsûl fî ilmi'l-usûl*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1408/1988.

Reşîd Rızâ, Muhammed. *el-Menâr (Tefsîru'l-Kurâni'l-hakîm)*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.

Sâbûnî, Muhammed Alî. *et-Tibyân fî ulûmi'l-Kurân*. İstanbul: Dersaadet, ts.

-----, *Ravâi'u'l-beyân tefsîru âyâtî'l-ahkâm mine'l-Kurân*. Beyrut: Müessesetü menâhili'l-irfân, 1400/1980.

Sa'dî, Abdurrahmân b. Nâsır (v.1956). *Teyisru'l-kerîmi'r-rahmân fî tefsîri kelâmi'l-Mennân*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1418/1998.

Serahsî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebîbekr (v.911/1505). *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1409/1989.

-----, *Usûlü's-Serahsî*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.

Seyyid Bey, Muhammed, *'İctihad ve Taklid'*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, c.6, s.149-150.

Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebîbekr (v.911/1505). *el-İtkân fî ulûmi'l-Kurân*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr; 1414/1993.

-----, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1419/1998.

Sübkî, Tâcuddîn Abdolvahhâb b. Aliyy (v.771/1369). *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. 1. Baskı. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1411/1991.

Şa'bân, Zekiyüddin. İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fıkıh). Çev. İbrahim Kafi Dönmez. Ankara: T.D.V. Yayınları, 1999.

Şâtıbî, Ebu İshâk İbrâhîm (v.790/1388). *el-Muvâfakât fî usuli'l-ahkâm*. Beyrut: Dâru'l-fıkr, ts.

-----, *el-İ'tisam*. Kâhira: Matbaatü'l-Halebî, 1414/1994.

-----, *Esbâbü'l-bida' ve medârruhâ*. Dımaşk: ed-Dâru'l-müttehîde , 1423/2002.

Şeriati, Ali (v.1977). *Dinler Tarihi*. Çev. Erdoğan Vatansever. İstanbul: Seçkin Kitaplar Yayıncılık, ts.

Şerbâsî, Ahmed. *Yeselûneke fi'd-dîn ve'l-hayât*. Beyrut: Dâru'l-ceyl, ts.

Şerîf, M. Abdulğaffar. *et-Tederrüc fi tatbiki's-şerâti'l-İslâmiyye*. Kuveyt: By., 1417/1996

Şevkânî, Muhammed b. Alî (v.1250/1834). *Neylü'l-evtâr şerhu münteka'l- ahbâr min ehâdîsi Seyyidi'l-ahyâr*. Kâhira: Dâru'l-hadîs, 1421/2000.

-----, *Fethu'l-kadîr*. Beyrut: Dâru ihyâu't-turâsi'l-arabî, ts.

-----, *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkiki ilmi'l-usûl*. Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-selefiyye, 1412/1992.

Şimşek, M. Sait. *Günümüz Tefsir Problemleri*. İstanbul: Esra Yayınları, 1997.

----- *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*. 3. b. İstanbul: Yöneliş Yay., 1997.

Şirbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb (v.977/1570). *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'âni'l-minhâc*. Beyrut: Dâru'l-fıkr, ts.

Taberî, Muhammed b. Cerîr (v. 310/922). *Tefsîru't-Taberî (Câmi'u'l-beyân fi te'vili'l-Kur'ân)*. 2.Baskı. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1418/1997, I-XII.

T.C.K. (*Türk Ceza Kanunu*). Ankara : Seçkin Yayınevi, 2003.

Tirmizî, Ebu İsâ Muhammed b. İsâ (v.279/892). *el-Câmi'u's-sâlih*. 1. Baskı. Riyâd: Dâru's-selâm, 1420/1999

T.M.K. (*Türk Medeni Kanunu*). Ankara: Nobel Yayınevi, 2002.

Turan, Ömer. *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta: Ortadoğu*. İstanbul : Acar Matbaacılık, 2003.

Türer, Osman. *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1998.

Ustuvânî, Yâsir Abdulfettâh. *Mêzê ta'rifu ani'l-İslâm*. By., ts.

Uysal, Muhittin. *Tasavvuf Kültüründe Hadis*. Konya: Yediveren, 2001.

Üstün, İsmail Safa. *Humeyni'den Hamaney'e İran İslam Cumhuriyeti Yönetim Biçimi*. İstanbul: Birleşik Yay., 1999.

Vekîlî, Muhammed. *Fıkhu'l-evleviyyât: Dirâsetün fi'd-davâbit*. 1. Baskı. Riyad: el-Ma'hedü'l-âlemî li'l-fıkri'l-İslâmî, 1416/1997.

Veştânî, Muhammed b. Halîfe (v.827/1423). *İkmâlü ik-mâli'l-mu'lim*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1415/1994.

Wensick, A.J. *Concordance et Índicos de la Tradition Musulmane (el-Mu'cemu'l-mufehras li elfâzi'l-hadîsi'n-nebevî)*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1998.

Yaman, Ahmet. *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*. Ankara: Fecr Yayınevi,1998.

-----, *Siyaset-Hukuk İlişkisi*. İstanbul: Esra Yayınları, 1999.

-----, *"İslam Hukuk İlmi Açısından Makâsüd İctihadının ya da Ğâî/Teleolojik Yorum Yönteminin İlkeleri Üzerine"*. Makâsüd ve İctihad (ed. Ahmet Yaman). Konya: Yediveren, 2002.

Yıldırım, Mustafa. *Mecelle'nin Küllî Kâideleri*. İzmir: D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001.

Zebîdî, Muhibbuddîn Ebu Feyz Muhammed Murtazâ (v.1205/1790). *Tâcu'l-Arûs*. Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1414/1994.

Zemahşerî, Cârullâh Muhammed b. Ömer (v.528/1133). *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmıdı't-tenzîl*. Kum: Edebu'l-havza, ts., I-IV.

Zerkâ, Ahmed b. Muhammed (v.1938). *Şerhu'l-kavâ'idî'l-fikhiyye*. Dımaşk: Dâru'l-kalem, 1409/1989.

Zerkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*. 1. Baskı. Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1416/1996.

Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır (v.794/1391). *el-Mensûr fi'l-kavâ'id*. Kuveyt: Vizâratü'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye, /1993.

Zevkliler, Aydın, M. Beşir Acabey ve K. Emre Gökyayla. *Medeni Hukuk*. 5. Baskı. Ankara: Savaş Yayınevi, 1997.

Zeydân, Abdülkerîm. *el-Medhal*.

-----, *el-Vecîz fi usûli'l-fikh*. Bağdat: Matbaatü Süleymân A'zamî, 1387/1967.

Zübyânî, Abdülmecîd Abdulhamîd. *Târihü'l-fikhi'l-İslâmî*. Bıngâzî: Dâru'l-kütübi'l-vataniyye, 1994

Zuhaylî, Vehbe. *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*. 2. Baskı. İstanbul: Risâle Yay., 1992.